

SVEUČILIŠTE U ZAGREBU
FILOZOFSKI FAKULTET
Odsjek za povijest umjetnosti
Odsjek za informacijske i komunikacijske znanosti

Diplomski rad

EUFRAZIJEVA BAZILIKA U POREČU: ISTRAŽIVANJE,
KONZERVIRANJE I MUZEOLOŠKA PREZENTACIJA

Loredana Tvratković

Mentor: dr. sc. Marko Špikić, izv. prof.

Komentorica: dr. sc. Helena Stublić, v. asist.

Zagreb, 2018.

Temeljna dokumentacijska kartica

Sveučilište u Zagrebu

Diplomski rad

Filozofski fakultet

Odsjek za povijest umjetnosti

Odsjek za informacijske i komunikacijske znanosti

Diplomski studij

Eufrazijeva bazilika u Poreču: istraživanje, konzerviranje i muzeološka prezentacija

The Euphrasian Basilica in Poreč: research, conservation and museological presentation

Loredana Tvrtković

Sklop Eufrazijeve bazilike u Poreču predstavlja jednu od najbolje sačuvanih cjelina ranokršćanske arhitekture u svijetu. Spomenik je zbog svojih vrijednosti i očuvanosti 1997. godine uvršten na UNESCO-ov Popis svjetske baštine. Cilj rada je identificirati i sastaviti pregled konzervatorskih intervencija na spomeniku te sastaviti prijedlog njegove interpretacije i prezentacije. Danas su gotovo u cijelosti sačuvane Eufrazijeva bazilika, atrij, memorijalna kapela i biskupija. Iako je Poreč bio grad stalnih promjena vlasti, Eufrazijana je ostala sačuvana do danas, gotovo s istom funkcijom. Podignuta je u 6. stoljeću dolaskom biskupa Eufrazija. Biskup je baziliku dao ukasiti mozaicima te mramornim stupovima s kapitelima koji predstavljaju vrhunac bizantske umjetnosti 6. stoljeća, a danas privlače veliki broj posjetitelja. Na području sklopa Eufrazijane poznate su ranije građevne strukture, rimske i dvije ranije crkvene strukture čije je temelje biskup iskoristio za gradnju nove bazilike. Tijekom srednjega vijeka sklop nije doživio veće preobrazbe, vjerojatno jer za to nije bilo mogućnosti. Istraživanje te interes za valorizaciju Eufrazijane pojavio se u 19. stoljeću. Tada se na mozaicima u apsidi radi veliki restauratorski zahvat. Prva polovica 20. stoljeća obilježena je arheološkim istraživanjima, restauriranju memorijalne kapele te radovima s ciljem vraćanja izvornog izgleda bazilici. Sredinom 20. stoljeća ulažu se napore u rješavanju statičkih i konstruktivnih problema

te uzroka propadanja pojedinih dijelova sklopa. U posljednja su dva desetljeća izvršena dva velika projekta, rekonstrukcija zgrade biskupije te objedinjavanje svih spomeničkih cjelina Eufrazijane.

Drugi dio rada bavi se interpretacijom i prezentacijom Eufrazijane. Iako je posljednjim velikim projektom objedinjavanja svih spomeničkih cjelina napravljen značajni pomak u prezentaciji spomenika i dalje postoji prostora za adekvatniju prezentaciju. Kako bi se što učinkovitije prenijela značenja koja želimo komunicirati s posjetiteljima istraženi su i analizirani glavni preduvjeti za sastavljanje interpretacijskog i prezentacijskog plana. Identificirani su glavni nedostaci; na temelju toga je stvoren prijedlog nove uspostave prostorne kružne komunikacije. Provedena je analiza posjetitelja i upravljačke strukture. Sastavljen je prijedlog tema te glavnih poruka. Na kraju rada prezentirani su rezultati ankete provedene na članovima lokalne zajednice koja je imala za cilj identificirati u kojoj su mjeri stanovnici grada Poreča povezani sa spomenikom te jesu li svjesni njegovog značenja.

Ključne riječi: Eufrazijeva bazilika, Poreč, ranokršćanska arhitektura, konzerviranje, restauriranje, interpretacija, muzeološka prezentacija

Rad je pohranjen u: Knjižnici Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu.

Rad sadrži: 117 stranica, 62 reprodukcija

Izvornik je na hrvatskom jeziku.

Ključne riječi: Eufrazijeva bazilika, interpretacija, konzerviranje, muzeološka prezentacija, Poreč, ranokršćanska arhitektura, restauriranje

Mentori: dr.sc. Marko Špikić, izvanredni profesor, dr.sc. Helena Stublić, viša asistentica

Ocjenjivači: dr.sc. Marko Špikić, izvanredni profesor, dr.sc. Helena Stublić, viša asistentica, dr. sc. Miljenko Jurković, redoviti profesor

Datum prijave rada: 28. veljače 2018.

Datum predaje rada: 30. kolovoza 2018.

Datum obrane rada: 1. listopada 2018.

Ocjena: Odličan (5)

Izjava o autentičnosti rada:

Ja, Loredana Tvrtković, diplomant/ica na Istraživačkom smjeru – modul Konzervatorstvo diplomskoga studija povijesti umjetnosti na Odsjeku za povijest umjetnosti i studiju Muzeologije i upravljanja baštinom na Odsjeku za informacijske i komunikacijske znanosti Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, izjavljujem da je diplomski rad pod nazivom *Eufrazijeva bazilika u Poreču: istraživanje, konzerviranje i muzeološka prezentacija*, rezultat mog istraživanja i u potpunosti samostalno napisan. Također, izjavljujem da niti jedan dio diplomskoga rada nije izravno preuzet iz nenavedene literature ili napisan na nedozvoljen način, te da se tekst u potpunosti temelji na literaturi kako je navedeno u bilješkama, uz poštivanje etičkih standarda u citiranju i korištenju izvora.

U Zagrebu,

24.9.2018.

Vlastoručni potpis

Loredana Tvrtković

Sadržaj:

UVOD	7
1. Sklop Eufrazijeve bazilike u kontekstu povijesti grada Poreča	8
2. Građevni razvoj sklopa Eufrazijeve bazilike	9
3. Konzervatorsko-restauratorski radovi na sklopu Eufrazijeve bazilike	12
3.1. Austrijsko doba 1813.- 1918.	12
3.1.1. Biskup Peteani	13
3.1.2. Pietro Kandler	13
3.1.3. Schmidtovi prijedlozi	14
3.1.4. Ferstelovo mišljenje	15
3.1.5. Restauriranje mozaika apside i trijumfalnog luka 1887-1899.	15
3.1.6. Restauriranje mozaika na ciboriju i bočnim apsidama	19
3.1.7. Restauriranje mozaika na zapadnom pročelju	19
3.1.8. Vraćanje izvornog izgleda	20
3.1.9. Rieglovo mišljenje	23
3.1.10. Posljednje godine austrijske konzervatorske službe	24
3.2. Talijanska uprava 1918.- 1945.	25
3.2.1. Guido Cirilli	26
3.2.2. Ferdinando Forlati	26
3.2.3. Bruno Molajoli	28
3.3. Razdoblje Jugoslavije 1945.-1992.	30
3.3.1. Konzervatorski radovi od 1945. do 1961.	31
3.3.2. Radovi 1977.	32
3.3.3. Zaštitni radovi od 1984. do 1987.	34
3.3.4. Prijedlog upisa sklopa Eufrazijeve bazilike na Popis svjetske baštine	36
3.4. Eufrazijeva bazilika od 1992. do danas	36
3.4.1. Rekonstrukcija biskupije od 1990. do 2001.	37
3.4.2. Upis na UNESCO-ov Popis svjetske baštine	38
3.4.3. Konzervatorski program 2002.- 2007. (2011.)	39
3.4.4. Srednjoročni program konzerviranja, restauriranja i saniranja sklopa Eufrazijane u Poreču	42
3.4.5. Današnje stanje sklopa i potrebni konzervatorski radovi	43
4. Interpretacija i muzeološka prezentacija Eufrazijane	44
4.1. Trenutačna interpretacija i prezentacija sklopa Eufrazijeve bazilike	46

Projekt EX.PO AUS	49
4.2. Zašto interpretirati?	50
4.3. Tko interpretira?	51
4.4. Što interpretiramo i koju poruku šaljemo?	52
4.5. Publika.....	57
4.6. Prezentacija interpretativnog sadržaja	59
4.6.1. Principi prezentacije.....	59
4.6.2. Metode prezentacije	60
4.6.3. Prijedlog uspostave nove prostorne komunikacije te interpretacijskog centra	64
4.6.4. Komunikacija i prezentacija izvan lokaliteta	65
4.7. Edukacija	66
4.8. Evaluacija prezentacije.....	67
Zaključak	69
Slikovni prilozi:	71
Popis slikovnih priloga:.....	105
Popis literature:	111
Arhivski izvori:	114
Internetski izvori:	115
Summary	117

UVOD

Diplomski rad bavi se sklopom Eufrazijeve bazilike u Poreču koji predstavlja jednu od najbolje sačuvanih cjelina ranokršćanske arhitekture u svijetu. Biskup Eufrazije, po kojemu je Eufrazijana dobila ime, dao je podignuti baziliku u 6. stoljeću. Opremio ju je raskošnim ukrasima koji predstavljaju vrhunac bizantske umjetnosti toga vremena. Danas su gotovo u cijelosti sačuvane Eufrazijeva bazilika, atrij, memorijalna kapela i biskupija (slika 1). Spomenik je zbog svojih vrijednosti i očuvanosti 1997. godine uvršten i na UNESCO-ov Popis svjetske baštine. Eufrazijana se smjestila na području čitave jedne rimske *insule*. Poznate su i dvije ranije crkvene strukture čije je temelje biskup iskoristio za gradnju nove bazilike. Zbog svog građevnog razvoja Eufrazijana je danas vrlo složen spomenik, a za njeno se istraživanje pojavio interes već u 19. stoljeću. Otada se na katedralnom sklopu obavljaju kontinuirana arheološka iskopavanja te konzervatorsko–restauratorski radovi. Ovaj rad tematizira upravo početke zaštite Eufrazijane od vremena austrijske uprave i njihov kontinuiran nastavak tijekom talijanske i jugoslavenske vlasti pa sve do danas, u vrijeme Republike Hrvatske. Kako su se mijenjale uprave tako su se mijenjale i metode zaštite spomenika u skladu s tadašnjim teorijama konzerviranja. O porečkom su spomeniku pisali mnogi autori, no konzervatorsko–restauratorski radovi do danas nisu tematski objedinjeni. Upravo je to jedan od ciljeva ovog rada, istražiti povijesne intervencije koje su dale današnji izgled Eufrazijani te sastaviti kronološki pregled. Na kraju prvog dijela diplomskog rada iznesena su i sadašnja vidljiva oštećenja na spomeniku. Eufrazijana je danas ozbiljno ugrožena te postoji mogućnost da pojedini dijelovi spomenika budu zauvijek izgubljeni.

Drugi dio diplomskoga rada tematizira interpretaciju i prezentaciju sklopa Eufrazijeve bazilike. Iznesene su teorijske postavke interpretiranja pomoću kojih su sugerirane nove metode i mogućnosti. Analizirana je postojeća interpretacija i prezentacija te su identificirani glavni nedostaci. Jedan od glavnih segmenata pri izradi prezentacijskog plana jest poznavanje publike. Do danas ne postoji analiza posjetitelja Eufrazijane, pa je u sklopu ovog diplomskog rada identificirana publika na temelju dostupnih podataka, primjerice statistika turističkih zajednica. Također iznesen je prijedlog nove uspostave prostorne kružne komunikacije unutar sklopa Eufrazijane te uspostave novog interpretacijskog centra. Predloženi su i edukativni programi koji se mogu realizirati već u skoroj budućnosti. Zaključno, za potrebe pisanja ovog rada provedena je anketa čiji su rezultati izneseni na samome kraju rada.

Dakako, ovim je radom obrađen tek dio vrlo složene tematike, no zasigurno može poslužiti kao početno ishodište budućim istraživanjima.

1. Sklop Eufrazijeve bazilike u kontekstu povijesti grada Poreča

Sklop Eufrazijeve bazilike neodvojiv je dio grada Poreča te bi ga kao takvog valjalo promatrati u širem kontekstu, kroz razvoj i povijest grada Poreča, ali i Istre. Grad i danas otkriva tragove života mnogih civilizacija i kultura koje su izgradile njegov povijesni, urbani i kulturni identitet tijekom više tisuća godina. Rimska, mletačka, austrijska, talijanska i niz drugih uprava utjecale su na život grada, a time i na katedralni sklop Eufrazijeve bazilike. Kako je grad gospodarski i politički napredovao ili pak propadao, takvu je sudbinu dijelila i Eufrazijana.

Grad Poreč smješten je na središnjem dijelu zapadne obale Istarskog poluotoka, a sklop Eufrazijeve bazilike prostire se uz sjeverni rub grada Poreča (slika 2). Prvi dokazi o prisustvu čovjeka datiraju od prije 4000 godina: nalazi poput grobova, keramike i oruđa pripadaju za sada nepoznatoj civilizaciji te Histrima koji su poluotok naselili nakon njih. Zapisi starogrčkih povjesničara i geografa iz 6. i 4. stoljeća prije Krista na području današnjeg Poreča spominju malo ribarsko mjesto. Za vrijeme Cezara ili Augusta poznato je da se ovdje nalazio rimski municipij. U 1. stoljeću bio je službeno proglašen gradom te administrativnim i gospodarskim središtem rimske kolonije *Iulia Parentium*. Grad je s pravilnom pravokutnom mrežom ulica zadržao svoj oblik i danas. Na zapadnom dijelu grada, na kraju ulice Decumanus, smjestio se rimski forum Marafor, gdje su se nalazili hramovi rimskih bogova. U 3. stoljeću Poreč već postaje sjedište Biskupije, a kršćansku katedralu, na čijim je temeljima kasnije građena Eufrazijeva bazilika, dobiva u 4. stoljeću. Godine 539. za vrijeme Justinijanove *reconquiste* (obnove Rimskog Carstva) Istra postaje sastavni dio istočnog dijela rimskog imperija. Formiranjem ravenkog egzarhata krajem 6. stoljeća Istra postaje važan dio carstva, osobito zbog geografskog položaja i bogatstva zemlje.¹ Tada u Poreču stoluje i biskup Eufrazije koji modernizira svoju katedralu. On je bio izravni predstavnik Justinijanove politike i pouzdanik ravenkog nadbiskupa Maksimilijana. Za vrijeme vladavine Justinijana, Poreč dostiže najveći sjaj, što dokazuje i Eufrazijeva bazilika.²

Posljednje godine 6. i prva desetljeća 7. stoljeća obilježeni su provalama Slavena, koji se na Istarskom poluotoku s vremenom i trajno naseljuju. Krajem 8. stoljeća grad potpada pod vlast Franaka te tada gotovo potpuno nestaje nekadašnji karakteristični antički odnos grada i okolnog teritorija. Sva zemlja izvan grada bila je u rukama crkvenih i svjetovnih feudalaca, a takva situacija ograničavala je ekonomski i gospodarski razvitak. Nakon raspada Franačkoga Carstva

¹ Milan Prelog, *Poreč grad i spomenici*, Zagreb: Institut za povijest umjetnosti, 2007. [2. pročišćeno izdanje; prvo izdanje 1957.], str. 26.

² Regan, Nadilo, 2010., str. 838.

Poreč dobiva status samostalnog grada koji je zadržao do 1267. kada je postao prvi istarski grad koji je priznao vlast Mletačke Republike. U to je vrijeme grad Poreč ekonomski jačao.³ U pet stoljeća mletačke vlasti Poreč postaje značajna luka, grade se neke od njegovih najljepših palača i zidine. U drugoj polovici 15. stoljeća grad doživljava veliku epidemiju kuge zbog čega je u gradu znatno smanjen broj stanovnika, a tada i Osmanlije dopiru do Istre. Godine 1630. dolazi nova epidemija kuge te u gradu ostaje svega tridesetak stanovnika pa je Venecija bila prisiljena organizirati doseljavanje novog stanovništva iz Dalmacije, Bosne, Albanije, čak i Grčke.

Nakon pada Mletačke Republike Poreč dopijeva pod vlast Austrije, ali je već 1806. godine prepušten Napoleonu, čija se kratkotrajna vlast zadržala do 1813. godine kada započinje razdoblje tzv. druge austrijske vlasti koje je trajala do 1918. godine. Od 1816. godine Poreč je, s ostatkom Istre, dio Austrijskog primorja (*Österreichisches Küstenland*) te u tom razdoblju nema značajniju ulogu.⁴

Tek nakon 1860. godine Poreč ponovno dobiva priliku za uzlet, kada Carskim patentom Istra dobiva svoju samoupravu, a Poreč postaje glavnim gradom i administrativnim sjedištem. U tom se razdoblju grad ponovno razvija, unaprjeđuje se promet i trgovina, a zabilježeni su i počeci turizma. Turizam se u Poreču razvija i njeguje od sredine 19. stoljeća. Grade se svratišta, hoteli i kupališni objekti. Razvija se izletnički i kulturni turizam u kojem Eufrazijana ima istaknutu ulogu. Također, to je razdoblje obilježeno i dolaskom stranog kapitala te buđenjem svijesti lokalnog stanovništva o koristima turizma.⁵

Nakon Prvoga svjetskog rata i propasti Austrije Poreč dolazi pod vlast Kraljevine Italije. U to vrijeme grad gospodarski propada, a samim time i turizam. Godine 1947. Istra postaje dio Jugoslavije, a grad Poreč napušta veliki broj stanovništva koji odlazi u Italiju. U ovom se razdoblju razvija industrija te se ponovno pokreće turizam.⁶ Godine 1991. Poreč postaje dijelom osamostaljene Republike Hrvatske.

2. Građevni razvoj sklopa Eufrazijeve bazilike

³ Prelog, 2007. [1957.], str. 30.

⁴ Nevio Šetić, »Poreč i Poreština u doba Napoleona«, u: Zbornik Poreštine, (ur.) Legović Marko, Poreč: Zavičajni muzej Poreštine, 1987., str. 157-169 (158).

⁵ Ivan Blažević, *Povijest turizma Istre i Kvarnera*, Opatija : Otokar Keršovani, 1987., str. 33.

⁶ Vladimir Žerjavić, »Doseljavanje i iseljavanje s područja Istre, Rijeke i Zadra u razdoblju 1910-1971.«, u: *Društvena istraživanja : časopis za opća društvena pitanja* 6-7 (1993.), str. 631-656. (636.)

Razvoj građevnog sklopa katedrale vezan je uz urbanističku organizaciju grada Poreča. Gotovo više od dvije tisuće godina zadržao se rimski ortogonalni raster ulica, koji je bio okosnica i arhitektonske kompozicije sklopa Eufrazijeve bazilike. Svaka je transformacija građevnog sklopa uključivala ponovnu upotrebu starijih struktura koje su bile u određenoj mjeri interpolirane u novije dijelove arhitekture (slika 3). Prema tome danas je samo djelomično moguće rekonstruirati pojedinu fazu razvoja katedralnog sklopa.

Na temelju arheoloških istraživanja ustanovljeno je da su se na ovome mjestu nalazile rimske profane građevine. U literaturi se one često interpretiraju kao ostaci *domus ecclesiae* kojoj je pripadalo i pronađeno polje mozaika s prikazom ribe kao tajnog simbola kršćanstva (slika 4). No danas istraživači ostatke antičkih struktura interpretiraju kao građevine gospodarskih namjena, što demantira povijesne interpretacije.⁷ Prva javna crkva potječe iz 4. stoljeća, a njeni se ostaci nalaze sjeverno od Eufrazijeve bazilike te ju nazivamo Prvom bazilikom. Ulica Cardo koja je vodila do sjevernih gradskih vrata iskorištena je kao narteks crkve koji se protezao cijelom širinom crkve, a na sjevernoj je strani bio zaključen apsidom s trijumfalnim lukom. Jedini podatak o elevaciji ove crkve jest dio zida narteksa s prozorom i bočnim pilastrom trijumfalnog luka uklopljenim u zid biskupije iz 6. stoljeća. Prva bazilika imala je tri paralelne četvrtaste dvorane od kojih je srednja bila najveća. Njeni podni mozaici datiraju ovu arhitekturu u 4. stoljeće, a natpis u mozaiku *basilicae taselaverunt* svjedoči da je mozaik izrađen za pod bazilike te da je već tada vjerojatno imala status katedrale.⁸ Na području današnje tzv. arheološke zone mogu se vidjeti kopije mozaika Prve bazilike, dok se fragmenti izvornika čuvaju u lapidariju, odnosno u prizemlju Biskupije.

Prva bazilika je tijekom 5. stoljeća radikalno preuređena i povećana te se ova faza naziva Predeufrazijanom. Sastojala se od dvije paralelne trobrodne crkve (*basilicae geminae*) koje je dijelila cisterna i uski hodnik. Sjeverna se bazilika nalazila iznad prostora Prve bazilike, a za sjevernu kolonadu južne, veće bazilike, iskorišten je južni perimetralni zid Prve bazilike. Od sjeverne bazilike ostali su sačuvani perimetralni zidovi, temelji kolonade, dva lučna prolaza na istočnoj strani koji su povezivali svetište s bočnim brodovima. Također su poznati ostaci subselija, svećeničke klupe, koji je bio odmaknut od istočnog zida. Podni mozaici sjeverne bazilike ostali su sačuvani samo u prostoru apside. Velika južna bazilika Predeufrazijane nalazi se u potpunosti ispod današnje Eufrazijeve bazilike s kojom ima istovjetni perimetralni zid s tri strane. Ona je također imala subselij, a njezini su podni mozaici ostali sačuvani ispod današnjeg

⁷ Ivan Matejčić, *Građevni razvoj katedrale u Poreču*: doktorski rad, Sveučilište u Zagrebu, Filozofski fakultet, Zagreb, 2007., str. 26.

⁸ Ivan Matejčić, *Eufrazijana – katedrala u Poreču*, Pula: Istarska županija – Regione Istriana, 2014., str. 25

popločenja Eufrazijeve bazilike te su prezentirani pomoću nekoliko otvora u podu. Obje su bazilike imale narteks koji je, kao i onaj iz vremena Prve bazilike, pratio rimsku ulicu Cardo, no na sjevernoj strani završavao je ravnim zidom. Iz ovog razdoblja potječe i osmerokutna krstionica koja je bila u osi s većom bazilikom, a ostala je u funkciji i u kasnijim razdobljima, te atrij koji je sačuvan do danas.⁹

Do modernizacije katedrale dolazi u vrijeme Eufrazija koji na položaj biskupa u Poreču dolazi nakon uspostave justinijanske vlasti u zapadnom dijelu Carstva. Adaptacija je sredinom 6. stoljeća zahvatila veliku baziliku koja je dobila novo svetište s velikom središnjom poligonalnom apsidom te dvije polukružne upisane apside bočnih brodova. Eufrazije ju oprema kolonadama koje nose kapitele vrhunskog klesarskog umijeća, oltarnom ogradom te prekrasnim mozaicima u apsidi koji su ostali sačuvani do danas. Eufrazijeva bazilika dobiva i novi atrij na mjestu staroga, između krstionice i Eufrazijeve bazilike, biskupsku palaču te memorijalnu kapelu (*cella trichora*) u kojoj se danas čuva sarkofag sv. Maura iz 1241. godine. Sjeverna bazilika u doba Eufrazija ostaje neizmijenjena i u funkciji.¹⁰

Tijekom srednjeg vijeka sklop nije doživio znatne promjene, osim sjeverne bazilike koja je tada napuštena i porušena, a njezino svetište pretvoreno je u jednobrodnu predromaničku kapelu s tri polukružne upisane apside. U prezbiteriju Eufrazijeve bazilike je 1267. godine postavljen ciborij ukrašen mozaicima, a nešto ranijem razdoblju pripada i romanička zgrada Kanonika, izgrađena 1251. godine.

Sudbina Eufrazijeve bazilike tijekom vremena uvelike je ovisila o političkoj i gospodarskoj situaciji grada. Njegovi usponi i padovi odražavali su se i na sam katedralni sklop.

Pod venecijanskom vlašću Poreč doživljava ekonomski uzlet, u prvom redu porečka luka koja zadobiva veliko značenje, a rastu i trgovina i obrt.¹¹ Tijekom 13. stoljeća izgrađeno je presvođeno predvorje, koje povezuje baziliku i memorijalnu kapelu, izgrađena je i nova kamena raka¹² za relikvije sv. Maura. Najveća šteta dogodila se u sukobu Venecije i Genove 1354. godine, kada je grad opljačkan. Tada su iz katedrale u Genovu odnesene moći sv. Maura i Eleuterija.¹³ Godine 1440. Poreč je zadesio potres koji je najviše ošteti južni brod Eufrazijeve

⁹ Matejčić, 2014., str. 29.

¹⁰ Konzervatorski odjel u Puli, *Srednjoročni program konzervacije, restauracije i sanacije kompleksa Eufrazijane u Poreču*, konzervatorsko rješenje: Ivan Matejčić, broj elaborata: 38/2011., Zagreb, 2011., str. 15.

¹¹ Prelog, 2007. [1957.], Str. 41.

¹² Milan Prelog, *Eufrazijeva bazilika u Poreču*, Poreč: Laurana, 1994. [2. izmijenjeno izdanje; prvo izdanje 1986.], str. 29.

¹³ Prelog, 2007. [1957.], str.41.

bazilike, no šteta je vrlo brzo sanirana.¹⁴ Tijekom 17. stoljeća bazilika je bila vrlo zapuštena, a 1711. godine zbog opasnosti od urušavanja prestaje njezina upotreba.¹⁵ Dokumenti iz tog vremena spominju i napore građana u spašavanju bazilike. Radovi su bili usredotočeni ponajviše na sanacije krovništva, u to je vrijeme postavljen i teški drveni strop koji je sakrio i uništio mozaike iznad trijumfnog luka.¹⁶ Biskup Gaspare Negri je u razdoblju 1763-1766. izvorne bazilikalne prozore zamijenio baroknim polukružnim prozorima.¹⁷

Propadanjem grada, propadala je i bazilika, sve do ponovnog uzleta grada u 19. stoljeću kada postaje dijelom Austrijskog Primorja. U tom razdoblju dolazi do prvih većih popravaka i restauratorskih intervencija. S promjenama vlasti nastavljali su se i restauratorsko-konzervatorski radovi na Eufrazijani, koji su joj dali današnji izgled.

3. Konzervatorsko-restauratorski radovi na sklopu Eufrazijeve bazilike

3.1. Austrijsko doba 1813.- 1918.

Već se u prvoj polovici 1840-ih godina u Austrijskom Carstvu počela tematizirati ideja o institucionaliziranju zaštite povijesnih spomenika. Godine 1850. osnovano je Središnje povjerenstvo za proučavanje i održavanje starih građevina sa zadaćom istraživanja postojećih spomenika, očuvanja i poticanja osnivanja novih udruženja, restauriranja oštećenih i trošnih spomenika, otkrivanja novih spomenika i izdavačke djelatnosti. Također, bilo je potrebno spomenike učiniti općepoznatima i na slavu Carstva.¹⁸ Pri želji za konstruiranjem austrijske povijesti spomenika bilo ih je potrebno temeljito istražiti, opisati, objasniti, no najvažnije dovesti ih u kontekst političke i kulturne povijesti.¹⁹

¹⁴ Potres je 1440. porušio gornje dijelove zidova u bazilici, i to na južnom dijelu poviše stupova, zato na tom zidu vidimo gotičke prozore, a u južnoj lađi gotičko-venecijanski strop. (Ante Šonje, *Eufrazijeva bazilika – rukopisi* Poreč, 1987., str. 5.)

¹⁵ Andrea Amoroso, »La basilica Eufrasiana«, u: *Atti e memorie della Società istriana di archeologia e storia patria*, 29 (1908.), str. 173-179. (175.)

¹⁶ Prelog, 1994. [1986.], str. 31.

¹⁷ Isto, str. 31; Gasparo Negri, »Della chiesa di Parenzo (1763.) « u: *AMSI* 8 (1892), str. 185-226.; Amoroso, 1908., str. 175.

¹⁸ Franko Ćorić, *Carstvo i kraljevsko središnje povjerenstvo za proučavanje i održavanje starinskih građevina u hrvatskim zemljama : ustroj, zakonodavstvo i djelovanje 1850.-1918.*, doktorski rad, Zagreb: Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, 2010., str. 30 - 31.

¹⁹ Isto, str. 72

Zahvati na Eufrazijevoj bazilici tijekom austrijske uprave započinju restauriranjem u doba biskupa Peteanija, a nakon njega mogu se definirati zahvate u tri faze. Prva faza, koja je trajala od 1862. do 1884. godine, temeljila se na procjeni spomenika i njegovog značenja te restauriranju zapadnoga dijela sklopa – atrija i krstionice. Druga faza trajala je između 1885. i 1899. godine, kada je fokus bio na restauriranju zidnih mozaika, a treća faza između 1900. i 1917. godine u kojoj je rađen niz manjih zahvata te na kraju pokušaji zaštite Eufrazijane od ratnih razaranja Prvog svjetskog rata.

3.1.1. Biskup Peteani

Porečki biskup Antonio Peteani dao je renovirati Eufrazijevu baziliku od 1846. do 1847. godine. U duhu historicizma namjeravao joj je dati sjaj kakve su imale ranokršćanske bazilike u Rimu. Radio je zajedno s Andreom Amorosom, pravnikom i pokrajinskim poslanikom za Istru koji je preko tri desetljeća vodio brigu o restauriranju sklopa Eufrazijeve bazilike. Njegov najdramatičniji zahvat bio je dodatak kapela na dva bočna broda. Kapele su prema bazilici bile otvorene visokim arkadama na dva stupa, dajući tako bazilici križnu formu. Južna kapela posvećena Bogorodici postoji i danas, a sjevernu kapelu posvećenu sv. Mauru porušili su talijanski konzervatori 1928. godine. Biskup Peteani zaslužan je i za prva arheološka iskopavanja, tijekom kojih je otkriven natpis mučenika Maura i mozaik s prikazom ribe.²⁰ Većina dokumenata o Peteanovim iskopanjima danas je izgubljena.

3.1.2. Pietro Kandler

Eufrazijeva bazilika u Poreču za vrijeme austrijske vladavine predstavljala je jednu od najistaknutijih umjetničkih spomenika kršćanske starine Monarhije.²¹ Središnje je povjerenstvo godine 1856. imenovalo Pietra Kandlera konzervatorom za Austrijsko Primorje.²² Kandlerovo prvo izvješće Središnjem povjerenstvu vezano je uz mozaike Eufrazijeve bazilike godine 1853/54.²³, a često je svoja pisma upućena gradskim upravama, lokalnim vlastima i pojedincima objavljivao u gradskim novinama *Osservatore triestino*. Kao počasni konzervator,

²⁰ Ann Terry, Fiona Gilmore Eaves, *Retrieving the Record: A Century of Archaeology at Poreč (1847-1947)*, Zagreb: Sveučilište u Zagrebu, Međunarodni istraživački centar za kasnu antiku i srednji vijek, Motovun, 2001., str. 47.

²¹ Čorić, 2010., str. 107.

²² Isto, str. 82.

²³ Isto, str 92.

imao je svoje dopisnike u pojedinim gradovima Austrijskog Primorja. U Poreču su tu funkciju obnašali Andrea Amoroso i Paolo Deperis.²⁴ Prvi vodič kroz grad Poreč napisao je upravo Kandler 1845. godine. Svoju službu počasnog konzervatora obnašao je sve do 1871. godine.²⁵ Eufrazijeva bazilika bila je zanimljiva i izaslanicima poput Karla Czoeringa i Friedricha von Schmidta koji su zajedno 1862. godine posjetili porečku baziliku,²⁶ ali i Rudolfu Eitelbergeru, povjesničaru umjetnosti i članu Povjerenstva, koji je objavio veliki broj tekstova o bazilici te ju smjestio među spomenike iznimne vrijednosti Monarhije.²⁷

3.1.3. Schmidtovi prijedlozi

Godine 1862. biskup Dobrila poslao je zahtjev Središnjem povjerenstvu za hitno restauriranje bazilike, u čemu ga je podržao i Kandler.²⁸ Kako bi se poduzele odgovarajuće mjere, predsjednik Povjerenstva Czoering se, zajedno s arhitektom Schmidtom, uputio u Poreč radi detaljnog ispitivanja Eufrazijeve bazilike. U vrijeme njihovog boravka atrij bazilike bio je sačuvan samo na istočnom i sjevernom dijelu (slika 5). Schmidt je tada predložio rekonstrukciju atrija, na način da se izgubljeni dijelovi izvedu oponašanjem postojećih, a dva stupa koja su nađena ispod pjevališta, a pripadali su atriju, vrate na prvobitno mjesto. Atrij je zamislio kao lapidarij, odnosno izložbeni prostor za arheološke nalaze.²⁹ Godine 1861. restaurirana je krstionica koja je tada bila napuštena i u gornjem dijelu urušena. Zidovi su ostali niži od prvobitne visine, ugrađeni su i kvadratni prozori bez polukružnog završetka za koje nije postojalo opravdanje. Schmidt je predložio i natkrivanje krstionice koja tada nije imala krovšte.³⁰ Središnje je povjerenstvo prihvatilo njegove prijedloge, a radovi na rekonstrukciji trajali su od 1863. do 1865. godine.³¹

²⁴ Katarina Gerometta, »“Pisma konzervatora”: konzervatorsko djelovanje Pietra Kandlera«, u: *Histria : godišnjak Istarskog povijesnog društva*, 2 (2012.), str. 135-146. (137.)

²⁵ Gabriella Bernardi, *I mosaici della basilica eufraziana di Parenzo : Documenti per la storia dei restauri*, Rovinj: UI-UPT, 2005., str. 358.

²⁶ Ćorić, 2010., str. 100.

²⁷ Isto, str. 101.

²⁸ Isto, str. 107.

²⁹ Isto, str. 108.

³⁰ Ante Šonje, *Problematika zaštite krstionice Eufrazijeve bazilike u Poreču*, Poreč: Zbornik Poreštine, 1971., str. 359.

³¹ Ćorić, 2010., str. 109.

3.1.4. Ferstelovo mišljenje

Heinrich Ferstel boravio je u Poreču 1881. godine po nalogu Središnjeg povjerenstva kako bi dao mišljenje o katedrali i prethodno provedenom restauratorskom postupku.³² Prema njegovom mišljenju Eufrazijeva bazilika bila je jedna od najljepših crkva ranokršćanske umjetnosti u Austriji.³³ Ferstel je držao da baziliku treba stilski restaurirati, jer je po njegovom mišljenju stanje i izgled spomenika bilo daleko od onog kakvog su ga zamislili njegovi graditelji. No svjestan nemogućnosti takvog zahvata, predložio je zahvate manjih financijskih potreba, na prvom mjestu konzerviranje i restauriranje ranokršćanskih ostataka, mozaika i štukatura. Naglasio je potrebu za hitnom intervencijom mozaika na zapadnom pročelju koji bi u suprotnom ubrzo bili potpuno izgubljeni. U izvješću iz 1881. godine spominje da u Poreču vlada mišljenje da je takva tužna sudbina za mozaike već odlučena. Za popravak apsidalnih mozaika predlagao je firmu *Neuhauser* iz Innsbrucka, specijaliziranu za mozaike.³⁴ On je osim konzervatorskih zahvata predlagao i estetske intervencije, poput čišćenja zidova i stropova te drugačije ukrašavanje zidova. Zidove brodova bazilike tada su prekrivale barokne slike. Dotaknuo se i Peteanovih dograđenih kapela za koje je držao da su podignute početkom 19. stoljeća.³⁵ Schmidtov projekt atrija držao je zadovoljavajućim jer je vraćena izvorna ideja atrija, no oponašanje starih stupova ocijenio je kao lošu izvedbu³⁶, što je kasnije komentirao i Amoroso.³⁷

Zbog prodiranja mora u baziliku, 1881. godine podignuta je razina poda postavljanjem novih mramornih ploča. Tada su istraženi i podni mozaici³⁸, koje je već ranije otkrio biskup Peteani. Neki su dijelovi mozaika tada skinuti s podloga te prezentirani u jednoj od kapela.³⁹

3.1.5. Restauriranje mozaika apside i trijumfalnog luka 1887-1899.

Nakon Ferstelovog posjeta i naputaka o restauriranju crkve, došlo je do velike intervencije na mozaicima bazilike, odnosno restauriranje mozaika koje je trajalo od 1887. do 1899. godine.⁴⁰

³² Isto, str. 207.

³³ Bernardo Benussi, »Nel medio evo, pagine di storia Istriana«, u: *AMSI*, 12 (1897.), str. 113-193. (158).

³⁴ Bernardi, 2005., str. 115.

³⁵ Čorić, 2010., str. 200 – 201.

³⁶ Bernardi, 2005., str. 113.

³⁷ Amoroso, 1908., str. 177.

³⁸ Šonje, 1987., str. 120.

³⁹ Thomas Graham Jackson, »Parenzo: the Duomo«, u: *Dalmatia the quarnero and Istria*, 3 (1887.), str. 309-330. (328.)

⁴⁰ Bernardi, 2005., str. 27.

Porečka je uprava 12. ožujka 1884. poslala Središnjem povjerenstvo pismo u kojem apeliraju na nedostatak inicijative u restauriranju mozaika. Požalili su se da je cijeli projekt restauriranja napušten, čak i zaboravljen. Tada su napomenuli da Ferstelove zamisli u restauriranju mozaika treba što prije započeti, jer će Eufrazijava bazilika uskoro postati ruševina.⁴¹ Da što prije trebaju započeti radovi držao je i član povjerenstva Joseph Hlavkin, na čiju je inicijativu konačno započelo istraživanje stanja građevine i mozaika.⁴²

Zbog vrijednosti spomenika i samim time velike opreznosti kod intervencija, godine 1886. umjetnički direktor poduzeća *Albert Neuhauser Glasmalerei und Cathedralglashütte* iz Innsburcka, Luigi Solerti obišao je Eufrazijevu baziliku i dao prijedlog za restauriranje mozaika. O tome svjedoči pismo Alberta Neuhausera koji pojašnjava Solertieve zamisli. Neuhauser piše da je Solerti pri ulasku u baziliku bio očaran mozaicima, no kada se približio shvatio je da zlatna pozadina mozaika nije autentična, već da je naslikana, izuzev dna apside gdje su prikazani sveci. Solerti je također držao da pozadina nije bila zlatne, već plave boje. Zbog nedovoljno visoke i nesigurne skele nije to mogao sa sigurnošću potvrditi. Nadalje, opisuje da dijelovi mozaika često otpadaju, pa čak i oni koji izgledaju stabilno nemaju jaku čvrstoću. Restauriranje je predložio na način da se prvo sve kockice mozaika pomoću prozirnog papira precrtaju, zatim očiste, a na dijelovima gdje je potrebno, potpuno skine mozaik, učvrsti podloga, te nakon toga po crtežu vrate na svoje mjesto.⁴³

Projekt restauriranja je odobren 1887. godine, a Solerti je počeo s radovima na prvom pilastru sjeverno od apside te na prizoru Navještenja.⁴⁴ Izaslanik Trenkwald, koji je nadzirao radove, držao je da Solertieva tvrdnja o plavoj pozadini mozaika nikako ne može biti ispravna. Tu je tvrdnju opisao; „...*veća apsurdnost ne postoji*“. Na njegov rad nije imao prigovora, no metoda koju je koristio na pilastru nije bila zadovoljavajuća. Držao je da se novi i stari mozaici suviše kromatski razlikuju, da je četkanje otopinom sode bilo pregrubo, korištenje iste skale boje na velikoj površini izbjegavali su i stari mozaicisti, te da je korištena zlatna pasta potpuno drugačija od stare.⁴⁵ Nakon Solertievog neuspjeha, dopisnici Andrea Amoroso i Paolo Deperis predložili su angažiranje mozaicista koji ima više iskustva u radovima tog tipa, umjetnika vatikanske škole, Pietra Bornia i njegova pomoćnika Adama Fantuzzija. Amoroso spominje da se Bornieva vješta ruka može vidjeti na sličnom restauriranju u apsidi Lateranske bazilike u

⁴¹ Isto, str. 116.

⁴² Ćorić, 2010., str. 208.

⁴³ Bernardi, 2005., str. 131.

⁴⁴ Ćorić, 2010., str. 209.

⁴⁵ Bernardi, 2005., str. 149 – 150.

Rimu.⁴⁶ Izaslanik Trenkwald, koji je često boravio u Poreču kako bi izvješćivao Središnjem povjerenstvu o napretku radova, poznavao je Bornia osobno, a 1889. godine, nakon Bornievog probnog restauriranja, sastavio je izvješće Središnjem povjerenstvu. U njemu opisuje Borniev rad na južnom dijelu apsida, prizoru Vizitacije. Uspoređujući dvojicu umjetnika, Borniev je rad okarakterizirao kao više nego zadovoljavajući, odnosno najprimjereniji tako vrijednom spomeniku. Nadalje je naglasio da se katastrofa (misleći na Solertievo djelo) nije smjela nastaviti.⁴⁷ Borniu je tada ugovorom potvrđen nastavak radova na cijeloj apsidi.

Deperis je 1894. godine izvjestio o konsolidiranju i restauriranju mozaika. Stara je podloga od žbuke na dijelovima gdje su mozaici otpadali zamijenjena novom te su svi dijelovi mozaika vraćeni na svoje mjesto.⁴⁸ Nažalost, nedostaju dokumenti i detaljna izvješća o restauriranju tih godina, vjerojatno zbog rasprava o metodi restauriranja tek pronađenih mozaika iznad trijumfnog luka. Pregledom današnjega stanja mozaika u apsidi i crteža apsida iz vremena prije austrijskih intervencija, vidljivo je nekoliko bitnih promjena. Primjerice, Bogorodičin tron, koji danas ima asimetričnu kompoziciju, odnosno nagnut je udesno, na ranijim je prikazima simetričan. To pokazuje i jedina poznata fotografija prije restauriranja iz 1896. godine (slika 6).⁴⁹ Bornia je, za razliku od izvornih mozaika, koji su bili nepravilno rezani, koristio pravilne kockice koje su manje porozne, te žbuku ružičaste boje, a kockice je slagao urednije no što su to bile izvorne (slika 7). Većina današnjeg pozlaćenog mozaika potječe iz vremena restauriranja. Izvorni su zlatni kamenčići izrađeni od stakla boje jantara, koji su potom bili pozlačeni i prekriveni lakom. Ti su dijelovi mozaika vremenom potamnili. Bornia u dopisu Središnjem povjerenstvu pojašnjava da će te mozaike ponovno pozlatiti te prekriti lakom. Pozitivno je što je većinu starih kockica zadržao, a nove je kockice oblikovao i postavio tako da zadrži cjelinu mozaika.⁵⁰

Osim restauriranja apsidalnih mozaika, te su godine obilježene i velikim otkrićem. Radi se o pronalasku mozaika iznad trijumfnog luka apsida. Naime, inženjer primorskog namjesništva, Natale Tommasi, istraživao je veliku pukotinu zida. Kako bi sanirao pukotinu naložio je rušenje dijela stropa glavnog broda bazilike.⁵¹ U svom izvješću Tommasi opisuje pronalazak mozaika koji prikazuje Spasitelja s dvanaest apostola u gotovo prirodnoj veličini. Pronađeni se mozaik proteže u dimenzijama širine glavnoga broda. Nadalje piše da on zajedno s konzervatorom

⁴⁶ Isto, str. 154.

⁴⁷ Isto, str. 168.

⁴⁸ Paolo Deperis, »Il duomo di Parenzo ed i suoi mosaici«, u: *AMSI* 10 (1895.), str. 191-223. (209.)

⁴⁹ Ann Terry, Henry Maguire »The Wall Mosaics at the Cathedral of Eufrasius in Poreč: A preliminary Report«, u: *Hortus Artium Medievalium*, 4 (1998.), str. 199-221. (202.)

⁵⁰ Isto, str. 221.

⁵¹ Ćorić, 2010., str. 213.

Amorosom i mozaicistom Borniem drži da su mozaici iz vremena gradnje bazilike te da je to otkriće bilo jamačno zanimljivije od bilo kojeg drugog otkrića u poznatim i slavnim bazilikama toga vremena, jer se one ne mogu pohvaliti tako bogatim i lijepim mozaikom.⁵² No problem je nastao oko restauriranja tih mozaika. Stropne su se grede dugo vremena izravno naslanjale na mozaik, zbog čega je donji dio bio gotovo potpuno izgubljen (slika 8). Trenkwald je držao da mozaike treba restaurirati, bez prigovora neopravdane intervencije ili krivotvorenja, a opravdanje je našao u njihovom položaju, iznad apside gdje se nalazi sva ljepota bazilike. Središnje je povjerenstvo preporučilo izgubljene dijelove izvesti u temperi, no Trenkwald je predložio da se nadopuna ipak izvede u mozaiku, što je naposljetku Središnje povjerenstvo ipak podržalo. Amoroso je također držao da se mozaici moraju rekonstruirati. Godine 1892. potražio je mišljenje rimskog arheologa Giovannija Battiste de Rossija, bez znanja Središnjeg povjerenstva. Iako je Povjerenstvo odredilo da se mozaici samo konzerviraju u postojećem stanju, De Rossi je držao da se mozaici mogu nadopuniti povlačenjem kontura.⁵³ Amoroso, Borni i De Rossi držali su pak da se dio koji nedostaje mora kompletirati novim mozaikom. Borni je 1893. godine započeo restauriranje, tako što je precrtao izvorni mozaik pomoću prozirnih folija, zatim učvrstio podlogu i vratio ih na njihovo izvorno mjesto. Dijelove koji su nedostajali analogno je nadopunio te povukao crvenu liniju u mozaiku između izvornog gornjeg i restauriranog donjeg dijela (slika 9).⁵⁴

Krajem devedesetih godina 19. stoljeća na trijumfalnom luku pod apsidom u jednom od trinaest medaljona nalazio se naslikani Kristov monogram na mjestu današnjeg jaganjca Božjeg. Prema Bornievu mišljenju ta je slika nastala za vrijeme biskupa Peteania i njegovog restauriranja bazilike. Žbuka s naslikanim monogramom prekrivala je vrlo oštećen mozaik. Nakon što je žbuka s prikazom uklonjena, pojavile su se indikacije da je izvorno na tom mjestu postojao prikaz u mozaiku jaganjca s križom, sličan onom u crkvi S. Vitale u Ravenni. Bornia je predlagao da se jaganjac rekonstruirati u mozaiku ili kao sliku. No rukopisi iz 18. stoljeća posvećeni natpisima iz Eufrazijeve bazilike koje je posjedovao Pietro Kandler, nisu spominjali takav prikaz već je napisano da je među trinaest medaljona u luku u središtu prikaz Spasitelja.⁵⁵ Deperis je tvrdio da postoje tragovi janjeta, a naposljetku se po njegovoj sugeriranoj ikonografiji izvelo restauriranje (slika 10). Već je tada ta intervencija bila kritizirana, glasoviti

⁵² Bernardi, 2005., str. 188.

⁵³ Čorić, 2010., str. 215- 216.

⁵⁴ Bernardi, 2005., str. 35.

⁵⁵ Isto, str. 36.

talijanski arheolog i pristalica Ruskina Giacomo Boni držao je da je janje invencija restauratora te da su se postojeći tragovi mozaika trebali samo dokumentirati i konzervirati.⁵⁶

3.1.6. Restauriranje mozaika na ciboriju i bočnim apsidama

Program restauriranja proširen je 1892. godine i na bočne apside te na mozaike na ciboriju iz 13. stoljeća. Središnje povjerenstvo zalagalo se za očuvanje mozaika na ciboriju i vraćanje crkve u izvorne forme. Iz Amorosovih izvješća Središnjem povjerenstvu doznajemo da je 1895. završeno konsolidiranje ciborija i restauriranje mozaika sa sve četiri strane. Borni je već ulazio u sedamdesetu godinu života, a iz dokumenata i izvješća tih godina se doznaje da se proračun za restauriranje smanjivao te da Borni više nije imao tako istaknutu ulogu u donošenju odluka. Njegovi asistenti Lorenzo i sin Rodolfo Sferco počeli su preuzimati njegovu ulogu. Oni su od 1896. godine bili zaduženi za restauriranje ciborija, ali i za mozaike bočnih apsida bazilike.⁵⁷ Mozaici u bočnim apsidama nisu bili sačuvani u cijelosti, osobito su oštećena središnja polja zbog otvaranja prozora u 15. stoljeću, koje je kasnije biskup Peteani ponovno zazidao. Iz dokumenata je poznato da je sjeverna apsida bila jako oštećena od vlage koja je prodrila u zid, dok je južna apsida bila bolje očuvana.⁵⁸

3.1.7. Restauriranje mozaika na zapadnom pročelju

U vrijeme austrijske uprave uloženi su naponi i za očuvanje mozaika na zapadnom pročelju bazilike. Naime, nakon što je otpao vijenac iznad timpana, mozaici su na pročelju ubrzano počeli propadati. Nije poznato kada je vijenac otpao, no poznato je da su se mozaici još nazirali 1866. godine. U jednom od dokumenata zajedno sa priloženom skicom (slika 11), Pietro Kandler opisuje oštećenost mozaika u timpanu. U zoni prozora bila su vidljiva dvojica svetaca na jednoj i dvojica svetaca na drugoj strani te u sredini između prozora s jedne strane tri apokaliptička svijećnjaka, a s druge strane četiri. Crtež C. Errarda i A. Gayeta iz 1877. godine prikazuje u timpanu Krista u mandorli okruženoga simbolima četvorice evanđelista. Iz izvješća 1889. godine doznajemo da mozaici u timpanu nisu više bili čitljivi, a ispod timpana figure na desnoj strani nazirale su se samo u konturama, dok su one na lijevoj bile bolje očuvane (slika

⁵⁶ Terry, Maguire, 1998., str. 205.

⁵⁷ Isto, str. 200.

⁵⁸ Bernardi, 2005., str. 37.

12).⁵⁹ Mozaici su ubrzano propadali pa je dopisnik Amoroso predložio preventivnu zaštitu prekrivanjem mozaika žbukom. Predlagao je i skidanje dva dobro očuvana apostola te njihov prijenos u porečki muzej.⁶⁰ Hauser i Trenkwald bili su mišljenja da mozaike treba restaurirati i dopuniti kako bi se očuvala ljepota i sjećanje na staro. Središnje povjerenstvo prihvatilo je njihov prijedlog te je 1895. godine odlučilo da se mozaici restauriraju *in situ*.⁶¹ Na mozaicima je radio Borni sa svojim asistentima, a bio je pozvan i venecijanski mozaicist Giovanni Moro. Metoda restauriranja bila je jednaka kao i na mozaicima u apsidi. Mozaik je precrtan pomoću prozirnih folija, zatim je odvojen od podloge. Na novu su podlogu ponovno vraćeni očuvani mozaici, a nestali su dijelovi nadopunjeni. Osim dobro očuvanog mozaika s prikazom dvojice apostola, restaurirani su mozaici između prozora i bočne lezene koje su bile ukrašene mozaikom. Mozaik je restauriran vrlo nespretno, svijećnjaci su primjerice izvedeni previše pojednostavljeno. U jednom neobjavljenom crtežu iz 1898. godine vidljiv je prijedlog rekonstrukcije mozaika u timpanu. U središtu se nalazi Krist okružen dvjema figurama, vjerojatno anđelima. U gornjem dijelu crteža izložene su dvije mogućnosti rekonstrukcije: na lijevom prikazu Krista i dva anđela okružuju simboli četvorice evanđelista, dok se na desnom prikazu razaznaju dvije krilate figure sa svake strane (slika 13).⁶² Naposljetku se nije uspjelo utvrditi što je prikazano u timpanu, pa je odlučeno najprije se koncentrirati na bazilikalni zid pročelja. Također, namjeravalo se izvesti zaštitni vijenac iznad zabata kako bi se mozaici očuvali od atmosferilija. Do 1900. godine mozaici na pročelju bili su restaurirani do visine bazilikalnog zida (slika 14), a financijske su mogućnosti uvelike ograničavale rad,⁶³ osobito po pitanju mozaika na timpanu. Amoroso spominje da je prioritet bio restaurirati ono što je još ostalo sačuvano, a ubrzano propada, dok mozaici na zabatu mogu pričekati s obzirom na to da se nije moglo sa sigurnošću utvrditi što je bilo prikazano.⁶⁴

3.1.8. Vraćanje izvornog izgleda

Unutar dominantne historicističke arhitektonske struje javljali su se različiti ukusi, ali i iskazivanje moći. Devedesetih godina 19. stoljeća otvoreno je pitanje da li je i u kojoj mjeri potrebno vratiti izvorni izgled Eufrazijevoj bazilici.

⁵⁹ Isto, str. 39.

⁶⁰ Ćorić, 2010., str. 215.

⁶¹ Isto, str. 220.

⁶² Bernardi, 2005., str. 40.

⁶³ Ćorić, 2010., str. 227.

⁶⁴ Bernardi, 2005., str. 284.

Godine 1893. dopisnik Amoroso izvijestio je o restauriranju prozora u apsidi Eufrazijeve bazilike. Središnje povjerenstvo savjetovalo je da se koriste željezna prozorska rebra s jednostavnom bordurom ispunjena oblim staklenim pločicama koje ne bi smjele biti premale. No u Poreč su poslani prozori izmijenjenog dizajna, manje pločice koje nisu odgovarale stilu bazilike. Naime, prozore je izmijenio ministarski inženjer koji nikad nije vidio baziliku, što je Amorosu bilo potpuno neprihvatljivo s obzirom da o izmjeni nije izvijestio ni Ministarstvo. Natale Tommasi naložio je njihovu izvedbu također ne izvijestivši o tome Amorosa.⁶⁵ Time su odnosi između Amorosa i Tommasia postajali sve napetiji.

Natale Tommasi, primorski namjesnički inženjer i arhitekt, izradio je i prijedlog vraćanja bazilike u njeno izvorno stanje. Hauser je projekt označilo kao dalekosežan te je sumnjao u opravdanost pojedinih intervencija. Držao je da treba odmjeriti radove koji su se ticali uklanjanja kasnijih dodataka, a projekt je opravdan isključivo ako su naznake izvornog oblikovanja pouzdane. Slagao se da je potrebno otvaranje prozora bočnih brodova i bazikalnog zida na mjestu gdje su postojali izvorni prozori te za zatvaranje bočnih kapela koje je dao izgraditi biskup Peteani. Bio je protiv uklanjanja oltarne menze i podzidavanja stupova oltarnog ciborija.⁶⁶

O Tommasijevom projektu izjasnio se i dopisnik Amoroso koji je bio protiv otvorenog krovišta i rekonstrukcije svih prozora glavnoga broda. Prema njegovom je mišljenju trebalo hitno ukloniti mramorne oplate postavljene 1880. godine koje nisu uspjele zaustaviti vlagu, uništavajući tako mozaike i mramor. Zalagao se za rekonstruiranje Eufrazijevog oltara i rješavanje pitanja prostora između prezbiterija i kora. Glavno je mišljenje o Tommasijevom projektu trebalo dati Središnje povjerenstvo, no Hauser je držao da se mišljenje ne može dati iz Beča, već da je za rješavanje spornih pitanja potrebno sazvati zasebno povjerenstvo. Ono je trebalo otići u Poreč i dati procjenu na licu mjesta. Povjerenstvo je prihvatilo Hauserov prijedlog te je 1896. godine uspostavljeno povjerenstvo koje su sačinjavali ministarski savjetnik vitez Emil von Förster, Natale Tommasi, Aleksandar Parenta iz Građevnog odjela Primorskog namjesništva, Trenkwald, dopisnik dvorski kapelan dr. Heinrich Swoboda, arhitekt Richard Jordan te Andrea Amoroso. Povjerenstvo je držalo državnom obavezom ulagati u Eufrazijanu s obzirom na to da je nakon požara Sv. Pavla u Rimu porečka bazilika bila jedinstveni primjerak starokršćanske arhitekture u svijetu. Zbog toga se planovima restauriranja pristupalo vrlo promišljeno, detaljno i oprezno.

⁶⁵ Ćorić, 2010., str. 215.

⁶⁶ Isto, str. 219.

Povjerenstvo je raspravljalo o otvaranju prozora te uklanjanju zidnih leziona u bočnim brodovima koje bi se zamijenile glatkim površinama; zatim o zatvaranju bočnih kapela, otvaranju krovne konstrukcije uz polikromiranje, postavljanju eufrazijanskog oltara i opremanju kora. Planirano je ponovno postavljanje korskih pregrada do polovine drugog interkolumnija kako bi se zaštitila nalazišta mozaika ranijih struktura. Bilo je predviđeno i novo popločenje, mozaično s motivima izvornih dekoracija.⁶⁷

Amoroso je bio zagovornik ostavljanja crkve kao povijesnog spomenika, što je podrazumijevalo konzerviranje svega što su ostavile prošle epohe. No držao je da sa zida glavnog broda treba ukloniti barokne slike te zid prebojati zbog velike količine soli u zraku. Arhitekt Jordan bio je pak zagovornik restauriranja. Trenkwald je upozoravao na problem vlage koja je tada dosegla do stropova bazilike te je držao potrebnim poduzimanje novih mjera za odvlaživanje bazilike.⁶⁸ Förster se izjasnio da treba težiti restauriranju cijelog sklopa i da najprije treba započeti definiranjem oblikovanja prezbiterija i restauriranja staroga glavnog oltara i apside.

Središnje je povjerenstvo 1900. godine odlučilo prihvatiti Tommasijev projekt koji je uključivao restauriranje čitave katedrale s mozaicima, atrijem i krstionicom. Budući da je Eufrazijana isticana kao najznačajniji i jedinstveni spomenik ranokršćanske arhitekture, očuvanje je označeno kao časna dužnost države. Odlučeno je da se uklone kasnije izmjene i novosti koje se nisu uklapale u drevni karakter i koji su umanjivali dojam cjeline te da se restauriraju isključivo oni dijelovi kojima bi se ponovno postiglo izvorno stanje. Potrebni iznos za cjelokupni projekt iznosio je 168.600 kruna. U skladu s tim izvršeni su radovi na podu apside koji je bio dublje položen na stari nivo, glavni oltar pomaknut je na prednji rub baldahina kako bi prostor iza bio veći, kao u ranokršćanskim bazilikama. Za oblikovanje korske pregrade nisu postojali uvjerljivi arheološki dokazi. Stupovi su nađeni na licu mjesta, a vjerojatno su bili povezani plutejima. No iskapanjima nisu utvrđeni stari temelji korske pregrade. Središnje je povjerenstvo odlučilo postupiti prema prvom Tommasijevu projektu koji je uključivao varijantu s plutejima, stupovima i gređem.⁶⁹ Ti su se radovi, uz obnovu i restauriranja mozaika na pročeljima i u bazilici, sve više približavali stilskom restauriranju.

Uz planove za restauriranje bazilike i dijelova sklopa tekla su istraživanja i na području tzv. arheološke zone Eufrazijane (sjeverno od bazilike). Još 1889. godine Trenkwald je izvijestio o iskapanjima sjeverno od katedrale, kada su pronađeni rimski mozaici na tri metra dubine te su

⁶⁷ Isto, str. 221-222.

⁶⁸ Isto, str. 224.

⁶⁹ Isto, str. 226 – 227.

ostavljeni *in situ* i nadstvođeni. Iskapanja su vodili Paolo Deperis i Eifer. Kopali su uz sjeverni zid crkve gdje se nalazila problematična cisterna, u prostorijama bazilike te u Biskupskom dvoru. Tada su pronađena dva dobro očuvana sloja mozaika, dublje na oko tri metra antički, a na dva metra dubine starokršćanski koji je sadržavao i natpise donatora.⁷⁰ Primorsko je namjesništvo namjeravalo konzervirati, restaurirati i dopuniti mozaike. Glavni problem bila je morska voda koja je znala preplaviti mozaike, pa je prvi prijedlog bio podići mozaike za 40 cm. Stanovnici grada bili su protiv takvog prijedloga, želeći mozaike zadržati na izvornom mjestu. Förster je 1900. godine izložio tri opcije:

1. Restauriranje mozaika na novoj betonskoj podlozi te podizanje za 40 cm
2. Sprječavanje prodora morske vode putem podizanje zaštitnog zida
3. Poduzimanje popravaka na licu mjesta.

S obzirom na financijska sredstva, Središnje se povjerenstvo odlučilo za posljednju opciju.⁷¹

3.1.9. Rieglovo mišljenje

Krajem ožujka 1904. godine Poreč je posjetio tadašnji Glavni konzervator, čuveni povjesničar umjetnosti Alois Riegl, koji je na sjednici 5. travnja iznio mišljenje o potrebnim intervencijama na Eufrazijani. Izvijestio je o glavnom problemu koji se ticao odvlaživanja bazilike. Držao je da prije bilo kakve intervencije na porečkom sklopu treba prethoditi povijesnoumjetnička i tehnička analiza. To se osobito odnosilo na zidove srednjeg broda bazilike gdje je bio moguć nalaz zidnih slika ili mozaika, kao i na stropove bazilike osobito u južnom brodu gdje su se nalazile slikane grede iz ranijih razdoblja.

Držao je također da treba dopustiti obnovu žbuke u crkvi i atriju, pri tome da se žbukanje izvede u skladu s ostacima ružičaste boje Eufrazijeve bazilike. No žbuku u baptisteriju prema njegovu je mišljenju trebalo ostaviti u trenutačnom stanju. Restauriranje izvornih prozora s lučnim završetkom prema njegovom je mišljenju još trebalo razmotriti jer termalni prozori kakvi su i na Svetoj Sofiji u Carigradu ne proturječe ranobizantskom stilu te je dodao da i postojeći šiljasti imaju svoje povijesno opravdanje opstanka. Zbog zimske hladnoće savjetovao je da se umjesto postavljanja otvorenog krovišta, restaurira drveni strop. Također je ustvrdio da treba ukloniti potporne zidove iznad krova apside postavljene nekoliko godina ranije jer su smetali stilu. U tim se naputcima svakako mogu vidjeti promjene koncepta i metodologije zaštite spomenika.

⁷⁰ Isto, str. 212.

⁷¹ Isto, str. 225.

Središnje se povjerenstvo složilo s Rieglovim mišljenjem te pokrenulo radove u skladu s postavljenim zahtjevima. Odobrilo je i formiranje radnog odbora u članovi bili: Förster, Herman i Riegl. Kao zamjenik Riegla bio je postavljen Max Dvořák, koji je zajedno sa Zotterom definirao sedam važnih točaka koje su se ticale restauriranja bazilike prema Rieglovim naputcima. Glavni problem i dalje se odnosio na odvlaživanje crkve, o čemu je 1908. godine izvijestio Amoroso. On je tražio hitnu sanaciju mozaika u biskupskom vrtu koji su se nalazili u vrlo lošem stanju te uklanjanje šute iz cisterne koja se nalazila između natkrivenih mozaika u vrtu i sjevernog zida bazilike. Naime, cisterna je bila puna šute, zbog čega su se unutar cisterne zadržavale oborinske kiše. Ta je voda natapala temelje bazilike i podlogu vanjskih mozaika. Zotterov je projekt prihvaćen 1907. godine, no zbog financijskih pitanja radovi na saniranju vlage izvedeni su tek 1910. godine. Uvid u projekt zatražio je i sam nadvojvoda i prijestolonasljednik Franjo Ferdinand, koji je tada djelovao kao Protektor Središnjeg povjerenstva.⁷²

3.1.10. Posljednje godine austrijske konzervatorske službe

Godine 1912. započeli su novi radovi na restauriranju bazilike. Povjesničar, arheolog i konzervator Anton Gnirs koji je vodio arheološka istraživanja na području sklopa izvijestio je da Zotter umjesto postavljanja stropa u središnjem brodu predložio otvoreno krovništvo zbog veće prozračnosti u bazilici. Dvořák je držao da samo jedno poduzeće može izvesti takve radove, *Parolini & Salgari* iz Rovinja. Ministarstvo javnih radova je nakon pregleda troškovnika rovinjskog poduzeća sazvalo povjerenstvo koje bi uvrstilo pojedine izmjene i dogovorilo postavljanje skela. Povjerenstvo su činjavali biskup Trifone Pederzolli, Gnirs, predstavnik istarske pokrajinske vlade arhitekt Enrico Nordio, G. Polesini i A. Gioseffi kao predstavnici općine Poreč, A. Pogattschnig predstavnik Società istriana, kanonik i župnik M. Cozza te kanonik F. Wiesenger. Povjerenstvo se sastalo 19. studenog 1913., a početak postavljanja skela bio je dogovoren već za prosinac. Radovi u srednjem brodu započeti su uklanjanjem stropa i pregledom gornjih dijelova zidova. Predloženo je otvoreno krovništvo zbog dobivanja većeg prostora i protoka zraka kao i zbog lakšeg održavanja. Povjerenstvo je zatražilo i zatvaranje termalnih prozora i otvaranje prozora s lučnim završetkom koje bi prema mišljenju Gnirsa dali osvijetljenje bliže izvornome.⁷³

⁷² Isto, str. 381 - 383.

⁷³ Isto, str. 432.

U lipnju 1914. godine Gnirs je poslao Središnjem povjerenstvu dvije fotografije novoga stropa te naglasio potrebu za saniranjem krova atrija, što je iziskivalo dodatne financije. Unatoč početku rata Gnirs je i dalje radio na očuvanju Eufrazijeva sklopa. Dana 1. listopada 1914. izvijestio je da su izvedeni radovi na kanaliziranju stražnjih dijelova bazilike, popravljaju vanjske žbuke, popravljaju i izvedbi stropova i krovništva u brodovima bazilike.⁷⁴

Tijekom 1914. i 1915. godine izvedeno je niz manjih popravaka poput žbukanja pročelja, čišćenja freska, popravka krovnih površina atrija, postavljanje odvoda na krovu bazilike te popravka poda u južnome brodu. Godine 1916. Gnirs je izvijestio o izdvajaju 400 kruna za potrebe zaštite u ratnim okolnostima, a zanimljivo je da je na upit biskupa o mjerama zaštite označavanje spomenika prema Haškoj konvenciji prema njegovom mišljenju bilo nesigurno te savjetovao kampanju u tisku.⁷⁵

3.2. Talijanska uprava 1918.- 1945.

Nakon svršetka Prvoga svjetskog rata i anektiranja Istre u Kraljevinu Italiju, talijanska je vlada reorganizirala pitanje zaštite na novom teritoriju te zamijenila Središnje povjerenstvo iz doba austrijske uprave. Vrhovno zapovjedništvo osnovalo je Ured likovnih umjetnosti s vojnim osobljem i sjedištem u Trstu, koji je od 1918. godine bio odgovoran za zaštitu povijesne, umjetničke i spomeničke baštine. Upravljanje Uredom dodijeljeno je arhitektu i profesoru na Institutu likovnih umjetnosti u Veneciji, Guidu Cirilliju (1871.-1954.). Kako bi se napravio popis materijala i arheološka reorganizacija, u Trst su pozvani arheolog iz Rima Guido Calza (1888.-1946.) i nadzornik spomenika iz Umbrije Achille Bertini Calosso (1882.-1955.). Zajedno sa Cirillijem u većim su središtima pregledavali zbirke i radili na zaštiti, ponajprije preventivnoj zbog ratnih oštećenja.⁷⁶ Cirilli je zajedno sa svojim suradnicima u Uredu naporno radio na katalogiziranju, opisu spomenika i umjetničkih predmeta, pripremi fotografija i crteža koji bi poslužili katalogu umjetnosti novookupirane regije, izvođenju i proučavanju restauriranja i konsolidiranja raznih spomenika.⁷⁷ Zbog organizacijskih, ali i ekonomskih i financijskih problema, Uredu je rad bio otežan, no 1923. godine talijanska vlada je osnovala novi odjel, Pokrajinsko nadleštvo za starinska i umjetnička djela (*Soprintendenza Regionale*

⁷⁴ Isto, str. 434.

⁷⁵ Isto, str. 436.

⁷⁶ Irene Spada, *Tutela, conservazione e restauro dei beni culturali in Istria e nel Quarnaro tra le due guerre mondiali*, doktorski rad, Udine: Università degli studi di Udine, 2015., str. 19 - 20.

⁷⁷ Isto, 2015., str. 39.

alle Opere d'Antichità e d'Arte) sa sjedištem u Trstu, čiji je zadatak bila reorganizacija i sistematizacija službe zaštite kao i sama zaštita kulturnih spomenika Istre.⁷⁸

Radovi na Eufrazijani u talijanskom su periodu uglavnom bili vezani uz istraživanje, konzerviranje i restauriranje mozaika na području arheološke zone, podnih mozaika bazilike te prezentiranje spomenika. Istaknutu ulogu vodili su već spomenuti Guido Cirilli, Ferdinando Forlati te, neposredno prije Drugoga svjetskog rata, Giovanni Brusin i Bruno Molajoli.

3.2.1. Guido Cirilli

Ubrzo nakon što je Italija preuzela nadzor nad Eufrazijevom bazilikom 1918., vlasti su se usredotočile na mozaične podove u samoj bazilici. Guido Cirilli obnašao je dužnost konzervatora od 1918. do 1922. godine, a svoj je rad usmjerio mozaicima Predeufrazijane ispod sjevernog broda bazilike kao i na mozaike Prve bazilike koji su također ležali pod sjevernim brodom na nižoj razini. Bavio se i mozaicima na području arheološke zone episkopalnog sklopa. Cirilli je započeo s iskapanjima u sjevernom brodu bazilike, uključujući i mjesta koja dotad nisu bila istražena (slika 15). Na fotografiji sjevernog broda iz 1921. godine vidljivi su dijelovi predeufrazijevskih mozaika koji su se nalazili na ciglenom zidu, uzdignuti od mozaika Prve bazilike. Te su godine, kao dio novog popločenja, ostavljeni otvori u podnicama kako bi se mogli vidjeti sačuvani mozaici, a i kako bi se omogućilo provjetravanje. Od 1920. godine započela su iskapanja sjevernog arheološkog dijela episkopalnog sklopa,⁷⁹ gdje je veliki problem stvaralo more koje bi poplavio to područje i uništavalo mozaike.

3.2.2. Ferdinando Forlati

Arhitekt i konzervator Ferdinando Forlati (1882.-1975.) upravljao je restauriranjem i konzerviranjem bazilike od 1922. do 1935. godine. Najvažniji projekt čitavog talijanskog razdoblja, podizanje i ponovno postavljanje podloge za mozaike u sjevernoj zoni, započeo je Cirilli, a 1923. godine preuzeo Forlati.⁸⁰

Iz tadašnjih izvješća saznajemo da su mozaici bili u vrlo lošem stanju, a slojevi zemlje na kojima su mozaici ležali pretvorili su se u blato zbog stalnih poplava. Forlati je raznim

⁷⁸ Isto, 2015., str. 44.

⁷⁹ Ann Terry, »The conservation history of mosaic pavements at the cathedral site in Poreč: 1862-1990.«, u: *Hortus Artium Medievalium*, 1 (1995.), str. 176-186. (180.)

⁸⁰ Terry, Gilmore Eaves, 2001., str. 120.

studijama pokušao pronaći metodu konsolidiranja samo podloge kako bi se izbjeglo skidanje mozaika. No zbog neravnog terena na kojima su mozaici ležali i lošeg stanja mozaika, to nije bilo moguće. Naposljetku su mozaici morali biti uklonjeni, a fotografija iz 1924. godine prikazuje na koji su način riješili pitanje podloge i njenog natapanja (slika 16). Konstrukcija od betona i žičane mreže koju su podržavali cigleni stupovi tvorili su osnovu za mozaični pod, a ona je ujedno omogućavala da ispod nje voda koja nadire može slobodno cirkulirati, ne natapajući podlogu mozaika.⁸¹ Osim rješavanja podloge mozaika, 1924. godine srušena je cisterna koja je bila naslonjena na sjeverni brod bazilike, kako bi se zaštitili podignuti mozaici. Forlati je također predlagao rušenje kasnijih zidova i kapele sv. Maura koju je dao podići biskup Peteani 1846. godine, kako bi mogao podići konstrukciju za zaštitu mozaika. Konstrukcija je trebala imati krov koji bi podržavali stupovi u dimenzijama koje bi simulirale izvorne dimenzije Prve bazilike. Na taj bi se način omogućila i vizualna prezentacija samih mozaika. Taj je prijedlog vijeće iz Trsta odbilo zbog zaklanjanja pogleda na baziliku.⁸²

Tijekom 1920-ih i 1930-ih posvećena je pozornost arhitekturi Eufrazijane. Uklonjena je žbuka s atrija, baptisterija i bazilike koja je nanesena u vrijeme austrijske vladavine. To je dovelo do otkrića izvornih ranokršćanskih prozora u sjevernom brodu te prozora i stropa iz 15. stoljeća u južnom brodu bazilike. Forlati je tada započeo rad na rekonstrukciji prozora i same bazilike u skladu sa srednjovjekovnim ostacima bazilike (slika 17, 18).

Godine 1928. pokrenuto je rušenje kapele sv. Maura (slika 19). Za vrijeme gradnje kapele biskup Peteani morao je porušiti oko devet metara izvornog sjevernog zida bazilike, a sama izgradnja uništila je i podne mozaike sjevernog dijela bazilike. Godine 1928., nakon rušenja Peteanijeve kapele, taj se zid morao ponovno podići. Na fotografiji iz 1930. godine (slika 20) vidljiva je razlika u načinu gradnje pravilnim klesancima iz 20. stoljeća te ranokršćanskog nepravilno lomljenog kamena.⁸³

Tih se godina pažnja ponajviše posvećuje sjevernom brodu bazilike. Nakon rušenja kapele i skidanja žbuke u bazilici, pokrenut je projekt otvaranja ranije pronađenih izvornih prozora. Također, srušeni su zidovi cisterne naslonjene na vanjski zid bazilike, što je kasnije dovelo do statičkih problema. Krajem 1920-ih godina završena je rekonstrukcija stropa atrija.⁸⁴

⁸¹ Terry, 1995., str. 180.

⁸² Ferdinando Forlati, »Gli ultimi restauri nella basilica Eufraziana di Parenzo«, u: *AMSI*, 42 (1930.), str. 433-446 (437.)

⁸³ Terry, Gilmore Eaves, 2001., str. 122.

⁸⁴ Bruna Tamaro, »L'attività istriana della soprintendenza regionale alle opere d'antichità e d'arte«, u: *AMSI*, 39 (1927.), str. 293-308. (299.)

Nakon rušenja kapele sv. Maura započeti su radovi i u južnome brodu gdje su se nalazile dvije kapele: istočna kapela posvećena Bogorodici, koju je zrcalno sv. Mauru također dao podići biskup Peteani, te zapadnije kapela Svetog Križa. Forlati je zamislio smanjenje otvora među kapelom posvećenoj Bogorodici te bazilike, kao i potpunog odvajanja kapele Svetog Križa od južnog broda.⁸⁵ U bazilici su nakon skidanja žbuke pronađeni dijelovi *fresco* oslika, osobito dobro očuvani na zapadnom zidu južnog broda (slika 21). Nova je žbuka bila rustično nabacana na zidove prateći strukturu zida te obojana bijelo kako bi bila u skladu s novootkrivenim srednjovjekovnim freskama. Restaurirao je i pronađeni bačvasti gotičko venecijanski drveni strop u južnom brodu. Kako bi uspostavio čistoću arhitekture uklonio je i sve barokne dekoracije.⁸⁶

Forlati je započeo dva projekta koji su bili završeni u nadolazećim godinama. Iskapao je područje u sakristiji gdje je pronašao tri male apside sagrađene uzduž istočnog zida južne bazilike Predeufrazijane. U razdoblju od 1935. do 1937. godine radio je na restauriranju *celle trichore* (memorijalne kapele, slika 22). Kula izgrađena tijekom srednjeg vijeka iznad središnje dvorane bila je uklonjena, a svod dvorane rekonstruiran. Vestibul s dvije apside, koja je tijekom stoljeća postala odvojena od same *celle trichore* restaurirana je u izvornim formama. Također, iz vestibula je uklonjeno stubište koje se oslanjalo na zid sjeverne apside (slika 23), dok su prozori u vestibulu i *celli trichori* zamijenjeni izvornim uskim i duguljastim.⁸⁷

3.2.3. Bruno Molajoli

Treća faza konzerviranja u vrijeme talijanske vladavine započinje s Giovannijem Battistom Brusinom (1883.-1976.) i Brunom Molajolijem (1905.-1985.), i to od 1935. do 1945. godine, odnosno do kraja Drugog svjetskog rata, kada Istra postaje dijelom Jugoslavije. U ovoj se fazi interveniralo gotovo na svim dijelovima sklopa, unutar opsežnog i cjelovitog restauriranja.

Giovanni Brusin je od 1935. godine zajedno sa arhitektom Piazzom renovirao strop glavnog broda i skinuo većinu popločenja u bazilici (slika 24) kako bi istražio predeufrazijanske mozaike. Radio je na restauriranju mozaika i istraživanju predeufrazijanske strukture južne bazilike.⁸⁸

⁸⁵ Terry, Gilmore Eaves, 2001., str. 125.

⁸⁶ Šonje, 1987., str. 233.

⁸⁷ Terry, Gilmore Eaves, 2001., str. 127.

⁸⁸ Isto, str. 129.

Brusin se također bavio krstionicom, koja je 1935. godine drugi put restaurirana. Uklonio je neke od spornih intervencija koje su dio prvog restauriranja iz 1881. godine, gornji dijelovi zida prezidani su do prvotne visine, skinuti su kvadratni prozori te umetnuti prozori s polukružnim lukom (slika 25). Ante Šonje napominje da prozori imaju stare oblike, no 1971. nije bio siguran da odgovaraju prvotnim prozorima u dimenzijama.⁸⁹ Ponovo je otvorio i prolaz koji je postojao iz zvonika te skinuo žbuku nanесenu za vrijeme prvog restauriranja. Brusin je dovršio i Forlatijevo restauriranje *celle trichore*.

Već 1936. godine većinu projekta restauriranja i istraživanja preuzima Bruno Molajoli. On je nastavio istraživanje podnih mozaika u sakristiji i glavnome brodu bazilike, no o tim istraživanjima nije mnogo zabilježeno, samo u obliku rasprave o kronologiji građevnog razvoja arhitekture iz kojih se one mogu iščitati.⁹⁰ Tada je postavljen novi pod od ciglenih pločica na armiranobetonsku podlogu koja je uzdignuta od mozaika. Na nekim su mjestima ostavljeni otvori kako bi bili prezentirani predeufrazijski mozaici.⁹¹ Prezbitarij je rekonstruiran 1937. godine prema ostacima iz 6. stoljeća te je takav ostao do danas. Stara oltarna pregrada srušena je u 18. stoljeću, a njeni su dijelovi do rekonstrukcije čuvani u atriju zajedno sa svim nalazima iz Poreča. Nekoliko se starih stupova i danas nalaze u atriju, a na njihovom izvornom mjestu nalaze se novi koji ne oponašaju stare ni po formi ni po dimenzijama. S obzirom na to da su se u atriju nalazili pluteji i iz okolnih mjesta Červara i Vrsara, a danas ih više nema, Ante Šonje je držao da su upravo ti pluteji ugrađeni u rekonstruiranu oltarnu pregradu.⁹²

Molajoli se od 1937. do 1939. godine bavio i bočnim apsidama u bazilici. Restauriran je eufrazijski mozaički pod u južnoj apsidi, koji je ostao *in situ* (slika 26). Uklonjeni su barokni oltari te imitacija *opus sectile* u sjevernoj apsidi, koji je dio Peteanijeve pregradnje.

Za vrijeme Drugoga svjetskog rata radilo se na zaštiti spomenika od potencijalnih napada, a posljednje su intervencije izvedene 1944. godine. Mozaici u glavnoj apsidi bili su lijepljeni jutom, a na njih su naslonjene vreće s pijeskom, dok je ispred apside bio izgrađen cigleni zid (slika 27). Zaštitne radove u to vrijeme vodio je Mario Mirabella Roberti (1909.-2002.), koji je također pokušao spojiti fragmente oltarne pregrade izložene u atriju s onima koje je pronašao tijekom iskapanja. Svaki mramorni fragment označio je brojem kako bi se pregrada mogla

⁸⁹ Šonje, 1971., str. 360.

⁹⁰ Vidi: Bruno Molajoli, »Le costruzioni preeufraziane di Parenzo«, u: *Le arti*, 2 (1939-1940.), str. 92-104. (100-101.)

⁹¹ Terry, Gilmore Eaves, 2001., str. 134.

⁹² Šonje, 1987., str. 68.

rekonstruirati u slučaju da se fragmenti oštete od bombardiranja. Godine 1944. Poreč je učestalo bombardiran, no Eufrazijana nije bila oštećena.⁹³

3.3. Razdoblje Jugoslavije 1945.-1992.

Na istarskom se poluotoku 1945. godine ponovno mijenja uprava. Istra postaje dijelom teritorija Federativne Narodne Republike Jugoslavije. Neposredno nakon promjene vlasti, spomenici na području Narodne Republike Hrvatske stavljeni su pod zaštitu države, a 23. srpnja 1945. donesen je i prvi *Zakon o zaštiti spomenika kulture i prirodnih rijetkosti* kojim se predviđalo osnivanje zemaljskih zavoda za zaštitu spomenika koji bi bili pod nadzorom središnjega zavoda u Beogradu. Konzervatorski zavod u Zagrebu osnovan je 1945. godine te je od 1946. obnašao dužnost Zemaljskog zavoda za zaštitu spomenika kulture neposredno ili preko svojih područnih ustanova.⁹⁴ Iste godine, nakon što su asistenti zavoda u Zagrebu, prof. Branko Fučić i dr. Ferdo Hauptmann, ustanovili stanje spomenika kulture u Istri, osnovan je i Konzervatorski zavod u Rijeci. Zbog prekida kontinuiteta konzervatorskih služba u Istri, organizacija konzervatorske službe u Rijeci bila je otežana. Zavod ništa nije primio od svojih prethodnika te se organizacija zaštite spomenika morala pokrenuti iz početka. U početku rada Zavoda bili su izvedeni zahvati na spomenicima kojima intervencije nisu bile neophodne, ali su bile potrebne kao vježba stručnom osoblju.⁹⁵ Dvije godine nakon osnutka Zavod počinje samostalno djelovati. Prema Uredbi od 18. lipnja 1948. na području Narodne Republike Hrvatske zaštitu i znanstveno proučavanje spomenika kulture obavljaju Konzervatorski zavodi u Zagrebu, Splitu i Rijeci. S vremenom su postavljeni i izaslanici Zavoda kao stalni stručni namještenici s kvalifikacijama asistenta ili konzervatora. Oni su provodili naloge ravnatelja svojeg konzervatorskog zavoda i samostalno vodili konzervatorske radove na terenu. Za područje Istre bio je postavljen izaslanik u gradu Poreču.⁹⁶ Godine 1960. donesen je novi *Zakon o zaštiti spomenika kulture*. Njime je Konzervatorski zavod u Zagrebu definiran kao Republički zavod za zaštitu spomenika koji

⁹³ Terry, Gilmore Eaves, 2001., str. 136.

⁹⁴ Ljubo Karaman, »O organizaciji konzervatorske službe u NR Hrvatskoj«, u: *Zbornik zaštite spomenika kulture*, (ur.) France Stele, Đurđe Bošković, Radivoje Ljubinković, Beograd: Savezni institut za zaštitu kulture, 1951., str.152-157. (153.)

⁹⁵ Iva Perčić, »Rad konzervatorskog zavoda na Rijeci« u: *Zbornik zaštite spomenika kulture Hrvatske*, (ur.) France Stele, Đurđe Bošković, Radivoje Ljubinković, Beograd: Savezni institut za zaštitu kulture, 1950., str. 188-192. (188.)

⁹⁶ Karaman, 1951., str. 157.

prikuplja evidenciju o zaštiti spomenika na području cijele Republike.⁹⁷ Taj je Zakon, uz izmjene i dopune te utvrđivanja pročišćenog teksta, bio na snazi od 1967. do 1999. godine.

Zavod u Rijeci se zbog financijskih problema usmjerio samo na manje zaštitne radove, no kako spominje Iva Perčić, ravnateljica Zavoda koja je početkom pedesetih na tom mjestu zamijenila prvoga ravnatelja Aleksandra Perca, najvrjedniji je spomenik u Istri bio mozaik iz 6. stoljeća u apsidi Eufrazijeve bazilike, pa je zbog toga bazilika ipak bila podložna sustavnom konzerviranju za razliku od drugih spomenika u Istri.

3.3.1. Konzervatorski radovi od 1945. do 1961.

Po svršetku rata u Eufrazijevoj se bazilici najprije krenulo s radovima u apsidi odnosno s čišćenjem mozaika koje su talijanski konzervatori zaštitili jutom i vrećama pijeska (slika 27).⁹⁸ Tih se godina opet otvara pitanje mozaika u sjevernoj zoni sklopa. Naime, more je za vrijeme jakih plima i zajedno sa podzemnim vodama nadiralo kroz podloge mozaika te ih u potpunosti prekrivalo. Voda je pod jakim pritiskom odvajala pojedine kamenčiće mozaika s podloge zbog čega se ubrzano raspadao. Zbog ozbiljne ugroženosti, Konzervatorski zavod u Rijeci, zajedno s vanjskim suradnicima, proveo je mnogobrojna ispitivanja te su 1954. godine najugroženiji mozaici skinuti sa starih podloga.⁹⁹ To je pružilo mogućnost i za nova istraživanja na mjestu prvobitnih konstrukcija Eufrazijevog sklopa. Pod vodstvom Milana Preloga istraživalo se na području sjeverne arheološke zone, istočno od bazilike te sa sjeverne i južne strane krstionice. Do 1959. godine bila su dovršena studijska istraživanja za konzervatorske zahvate te se 1960. godine krenulo s konkretnim mjerama. Konzervatorski zahvat u sjevernoj zoni odobrila je i vodila posebno sastavljena komisija koju su činili prof. dr. ing. Vladimir Juranović sa Zavoda za arhitekturu i građevinstvo na Fakultetu u Zagrebu koji je izradio elaborat, konzervatorica Iva Perčić koja je organizirala i vodila radove, stalni izaslanik-konzervator u Poreču Ante Šonje te konzervator-slikar Milorad Medić koji je izvodio radove na mozaicima.¹⁰⁰

⁹⁷ Anuška Deranja Crnokić, »Nastanak Registra kulturnih dobara – povijest i sadašnjost inventariziranja kulturne baštine u Hrvatskoj«, u: *Godišnjak zaštite spomenika kulture Hrvatske*, 37/38 (2015.), str. 25-38. (28.)

⁹⁸ Perčić, 1951., str. 189.

⁹⁹ Iva Perčić, »Konzervatorski radovi u Istri Hrvatskom Primorju od 1949 do 1954 godine«, u: *Zbornik zaštite spomenika kulture Hrvatske*, (ur.) Vlado Mađarić, Dušan Đokić, Đurđe Bošković, Ivan Zdraković, Cvito Fisković, Beograd: Savezni institut za zaštitu spomenika kulture, 6/7(1955/56.), str. 289-298. (296.)

¹⁰⁰ Iva Perčić, »Konzervatorski radovi na spomenicima u Istri i Hrvatskom primorju : od 1959. do 1961. godine«, u: *Zbornik zaštite spomenika : Recueil des travaux sur la protection des monuments*, (ur.) Đurđe Bošković, Cvito Fisković, Vlado Mađarić, France Stele, Beograd: Savezni institut za zaštitu spomenika, 13 (1962.), str. 181.- 194. (187.)

Iz izvještaja konzervatora Ante Šonje doznajemo da je voda za vrijeme velikih kiša i plima nadirala čak i do 80 centimetra iznad mozaika, a na to se područje slijevala i sva kišnica s okolnih krovista. Spomenuto stručno povjerenstvo je nakon dugogodišnjeg studija 1961. godine zaključilo je da se najprije skine betonska ploča iznad mozaika koju su postavili talijanski konzervatori, a onda da se istraži čitav teren tog djela sklopa.¹⁰¹ Nakon provedenih arheoloških istraživanja odlučeno se izvorni mozaici zbog ugroženosti trebaju zamijeniti kopijama (slika 28). Kao podloga za kopije postavljena je betonska ploča¹⁰², a izvori mozaik danas je prezentiran u lapidariju koji se nalazi u Biskupskoj palači. Tijekom 1960-ih i 1970-ih godina u vezi radova na zaštiti i izradi kopija mozaika sjeverne zone obavljena su arheološka iskapanja prvobitnih konstrukcija.¹⁰³

Godine 1954. pojavio se i veliki statički problem u samoj bazilici koji je vjerojatno nastao zbog bombardiranja grada. Iako je bazilika ostala sačuvana u cijelosti, drugi je stup lijeve arkade i njegov kapitel pukao po cijeloj dužini, a na ostalim su stupovima također zapažene manje pukotine.¹⁰⁴ Pukotine u zidovima injektirane su vezivnim smjesama, a napukli stup vezan je metalnim obručima. Istovremeno su bili zamijenjeni već postojeći dotrajali obruči ostalih stupova.

Sjeverni je brod bazilike bio posebno statički ugrožen. Kao hitna mjera zidovi sjevernog broda su s unutrašnje i vanjske strane bili poduprti armaturom. Na postojeće drvene grede u krovistu postavljene su deblje grede povezane željezom te zalivene betonom. Ante Šonje je tu intervenciju opisao neobično uspjelom iz razloga što kroviste nakon takve intervencije nije izgubilo izgled starog krovista iz 6. stoljeća.¹⁰⁵ Restauriran je i južni zid cisterne kako bi se sjeverni zid bazilike izolirao od vlage i konstruktivno ojačao.¹⁰⁶ Radovi na rješavanju statičkih problema završeni su 1964. godine.

3.3.2. Radovi 1977.

Nakon što je bazilika statički učvršćena pojavila se težnja za uređenjem njezine unutrašnjosti. Osim statičke sanacije, uglavnom se radilo na rekonstrukciji mozaika i izrade njihovih kopija.

¹⁰¹ Šonje, 1987., str. 39.

¹⁰² Isto, str. 40.

¹⁰³ O arheološkim iskopavanjima vidi: Ante Šonje, »Novi arheološki nalazi na području Maurova oratorija građevnog ansambla Eufrazijane u Poreču«, u: *Jadranski zbornik*, (ur.) Vinko Antić, Miroslav Bertoša, Vjekoslav Bratulić, Branko Marušić, Mario Mikolić, Ivan Cuculić, Rijeka: Povijesno društvo Rijeke, 1973., str. 335-350.

¹⁰⁴ Perčić, 1955/56., str. 296.

¹⁰⁵ Šonje, 1987., str. 39.

¹⁰⁶ Isto, str. 40.

Baziliku su sve više koristile društvene organizacije za održavanje koncerata. Iz tog je razloga provedena elektrifikacija Bazilike, jer je tadašnja rasvjeta bila opasna za objekt. Nakon provedene elektrifikacije utvrdilo se da su zidovi bazilike u vrlo lošem stanju te da je potrebno izvršiti žbukanje i bojanje zidova.¹⁰⁷ Također u to je vrijeme baziliku posjećivao već veliki broj turista, a kako spominje stalni izaslanik-konzervator Ante Šonje, bazilika je djelovala napušteno te bez ugleda koji priliči takvom spomeniku. Kako bi Eufrazijeva bazilika postala turistički atraktivnija, Konzervatorski zavod u Rijeci pokrenuo je inicijativu valorizacije episkopalnog sklopa. Odbor za zaštitu spomenika kulture u Poreču pokrenuo je inicijativu da se za uređenje prostora bazilike osnuje posebno povjerenstvo. U njemu su bili ravnatelj Regionalnog zavoda za zaštitu spomenika u Rijeci Rastko Švalba, akademik Andrija Mohorovičić, konzervatorica Maja Štrk i stalni izaslanik Ante Šonje. Jedno od glavnih pitanja bila je nova žbuka. Žbuka koju je Forlati nanio na zidove počela je otpadati, a kako je pratila strukturu zida, u njenim se rupama nakupljala prašina. Andrija Mohorovičić naglasio je da žbuku treba nanijeti u tankom sloju te bez izbočina kako bi se izbjeglo nakupljanje prašine.¹⁰⁸ Godine 1977. ožbukani su zidovi bazilike, radove je vodila Maja Štrk, a izvođač radova bio je građevno poduzeće „Jože Šuran“ iz Poreča. Štrk nije slijedila naputke povjerenstva već je žbuku nanijela u dva debela sloja. Žbukanje i bojanje zidova trebalo se izvesti u skladu s postojećim mozaicima u apsidu i mramorom kako bi se dekoracije bazilike dodatno istaknule, za razliku od Forlatijevog uređenja prema srednjovjekovnim dekoracijama. Međutim takav je debeli sloj žbuke ojačao dotrajale zidove te u konačnici prikladno odgovarao mozaicima iz 6. stoljeća. No za vrijeme ove intervenciji skinuti su svi ostaci stare žbuke te ostaci pronađenih zidnih slika. Od očuvanih zidnih slika ostala je freska u južnom brodu koja se nalazila iznad ulaznih vrata te lik svetice (slika 29, 30) s desne strane glavnih ulaznih vrata srednjeg broda koje je prema riječima konzervatora Šonje uspio zaštititi slikar-restaurator Viktor Snoj. Povjerenstvo je također odredilo da se kod bojanja bazilike mora paziti da boja bude u skladu s bojama mozaika i štukatura u bazilici, kako bi ih naglasila. Nadzorni organ odlučio je žbuku obojiti ružičastom brečom, koja je na više mjesta popucala zbog nedovoljno posušenog prvog sloja žbuke.¹⁰⁹ Ante Šonje u svojim rukopisima konzervatora Maju Štrk opisuje „*do krajnosti prkosnu*“, naglašavajući da su konzervatorski radovi koje je vodila prožeti samovoljom, što nikako nije poželjno kod intervencija na tako značajnom spomeniku kao što je Eufrazijeva bazilika.¹¹⁰

¹⁰⁷ Zavičajni muzej Poreštine, Mišljenje nadležnog Regionalnog zavoda za zaštitu spomenika Rijeka – Poreč, Eufrazijeva bazilika građanski radovi za 1977., str. 4.

¹⁰⁸ Ante Šonje, 1987., str. 245.

¹⁰⁹ Isto, str. 101.

¹¹⁰ Isto, str. 250.

Godine 1977. radilo se i na zaštiti podnih mozaika Eufrazijeve bazilike pronađenih u istočnom dijelu južnog broda. Mozaici su bili u vrlo lošem stanju te su skinuti s podloge radi restauriranja, a potom vraćeni na prvotno mjesto.¹¹¹

3.3.3. Zaštitni radovi od 1984. do 1987.

Nova faza restauratorskih radova započela je 1984. godine. Zaštitni su radovi uglavnom provedeni na području mozaika arheološke zone te krovništva na cjelokupnom sklopu. Do 1985. godine bili su restaurirani krovni pokrovi središnjeg broda, južne kapelice i glavne apside bazilike. Postavljene su nove bakrene limarije i novi gromobrani. Te se godine radilo i na konzerviranju podnih mozaika na području arheološke zone. U izvješću o radu zanimljivo je čitati kako restaurator iz Zavoda za restauriranje umjetnina u Zagrebu Egidio Budićin, opisuje poteškoće u nabavi materijala i potpuni nedostatak pojedinih materijala u trgovini, pa primjenjuje stari način prezentacije i klasični materijal: vapno, pijesak, armiranu podlogu i drveni okvir kao nositelj fragmenta. U izvješću se obraća i naručitelju radova, Zavičajnom muzeju Poreštine. Piše o tome da nije vagao mozaik prije početka radova, no drži da naručitelj može odmah pogledom na mozaik primijetiti da je podloga lakša od onih iz ranijih restauratorsko-konzervatorskih radova.¹¹²

Pri restauriranju krovništva atrija i riznice i otvaranju ležajeva stropnih greda na zidu prema atriju utvrđeno je da su gotovo sve grede trule. Tada su radovi na krovništu prekinuti zbog čekanja odluke o daljnjem načinu rada. Postojala je mogućnost demontaže stropova i zamjena dotrajalih drvenih; u tom se slučaju trebala razraditi metoda demontaže i rekonstrukcije stropova ili mogućnost nastavka radova uz djelomičnu demontažu. Krovništvo je do čekanja konačne odluke bilo prekriveno ceradama, a za njihovo održavanje bila su zadužena dva radnika koja su ujedno radila na čišćenju cisterne za odvod oborinskih voda. Upravo su tada identificirani uzroci većeg problema s kojima se Eufrazijana nosila dugi niz godina, a to su oborinske vode koje su prodirale gotovo u sve strukture sklopa. Naime, voda se sa svih sjevernih krovova slijevala u šaht koji je cijevima vodio do šahta u atriju, a iz tog se šahta provlačila kanalom u baziliku na mozaičke podove. Pri velikim dotocima vode prvi bi šaht prelijevao vodu izravno na područje arheološke zone. Kako bi se privremeno sanirala oštećenja pozvano je povjerenstvo Zavoda

¹¹¹ Ante Šonje, »Neki noviji nalazi na području Eufrazijeve bazilike u Poreču«, u: *Jadranski zbornik*, (ur.) Vinko Antić, Miroslav Bertoša, Vjekoslav Bratulić, Vesna Jurkić, Branko Marušić, Ljubomir Petrović, Rijeka: Povijesno društvo Rijeke, 1983., str. 337- 360. (340.)

¹¹² Zavičajni muzej Poreštine, *Izveštaj o radu na konzervaciji antičkog mozaika iz Poreča*, Regionalni zavod za zaštitu spomenika kulture- Rijeka, 12. travnja 1985.

koje je obavilo pregled objekta. U njemu su bili dr. Mile Medić iz Beograda, prof. Egidio Budićin iz Zagreba, prof. A. Galiano iz Pule, statičar iz Poreča ing. građ. Dino Ružić te drugi stručnjaci iz Zavoda za zaštitu spomenika u Rijeci.

Dogovoreni su najnužniji radovi na dijelovima mozaika u arheološkoj zoni. Izvršeno je plombiranje, a preko mozaika je postavljena ljepenka i sloj pijeska u visini od 20 centimetara. Radovi na krovu i dalje su bili u zastoju, o čemu se pisalo i u lokalnim novinama, gdje je istaknuto da se zastoji zbivaju upravo u vrijeme kada se razmatra mogućnost ulaska Eufrazijane na UNESCO-ov Popis svjetske baštine (slika 31). Poduzeće „CRO Gradnja“ dostavilo je nove drvene grede koje su bile sirove i neupotrebljive, pa su naručene nove koje je odlučeno prisilno sušiti.¹¹³ Radovi su nastavljeni u svibnju 1986. godine kada su demontirani stropovi i zamijenjene trule grede. Na južnom je krilu zamijenjena polovica stropnih greda, na zapadnom je postavljena većina novih greda, dok su na sjevernom krilu postavljene sve nove grede. Tijekom radova na krovu atrija i narteksa odlučeno je konzervirati mozaik na pročelju. Mozaik je bio u vrlo lošem stanju, a radove je bilo potrebno izvesti prije postavljanja novog krova narteksa jer bi se naknadnim intervencijama oštetio novi krov. Preko HDLU Rijeka sklopljen je ugovor s akademskim slikarom Miomirom Miloševićem iz Beograda.¹¹⁴ Zalihe kamenog materijala za mozaik bile su pohranjene u podrumu bazilike, a oni vrjedniji materijali kao što su staklene paste nalazili su se u porečkom muzeju. U izvještaju o restauratorskim radovima na mozaicima glavnog pročelja detaljno su opisani i fotografirani radovi na sortiranju i izradi kockica mozaika. U muzeju su razvrstali oko 360 različitih uzoraka, no neke nijanse potrebne za radove nisu bile pronađene. Napravljeni su snimci veličina i oblika kockica, uzeti uzorci boja, a obrađivanje kockica u grubo odvijalo se u radionici. Doradivane su na licu mjesta i ugrađivane u žbuku od strogo odležanog vapna, pijeska i breče (slika 32, 33). Na mjestima za koje nisu pronađene odgovarajuće nijanse bilo je izvedeno plombiranje mortom.¹¹⁵

Godine 1987. nakon skidanja zimske zaštite sa mozaika u arheološkoj zoni, utvrđeno je da je došlo do novih oštećenja kopija. Prije postavljanja nove zimske zaštite Miomir Milošević sanirao je oštećenja injektiranjem jačim mortom od onih korištenih u prijašnjim zaštitnim radovima (slika 34).¹¹⁶

¹¹³ Zavičajni muzej Poreštine, *Izvještaj o izvedenim zaštitnim radovima na Eufrazijevoj bazilici u 1985. i početkom 1986.*, Regionalni zavod za zaštitu spomenika kulture- Rijeka, 18. rujna 1986., str. 2

¹¹⁴ Isto, str. 3

¹¹⁵ Zavičajni muzej Poreštine, *Izvještaj o restauratorskim radovima na mozaicima glavnog pročelja*, Regionalni zavod za zaštitu spomenika kulture- Rijeka, 17. rujna 1986., str. 2

¹¹⁶ Zavičajni muzej Poreštine, *Izvještaj o zaštitnim radovima na mozaicima Maurovog oratorija*, autor: Miomir Milošević, Regionalni zavod za zaštitu spomenika kulture- Rijeka, 13. studenog 1987., str. 3

3.3.4. Prijedlog upisa sklopa Eufrazijeve bazilike na Popis svjetske baštine

Komisijски pregled stanja sklopa Eufrazijeve bazilike s ciljem sastavljanja prijedloga za upis spomenika na Popis svjetske baštine izvršen je 24. srpnja 1984. Pregled su izvršili radnici Regionalnog zavoda za zaštitu spomenika kulture u Rijeci, prof. povijesti umjetnosti-konzervator Srećko Greblo, inženjer Nenad Kocija, konzervator Danko Grgić, akademski kipar-restaurator Ivan Buneta i prof. arheologije Vlado Kovačić. Uz pregled je sastavljena dokumentacija koja se sastoji od popisa predviđenih radova na sklopu Eufrazijane i obrazloženja zašto je Eufrazijana vrijedan spomenik i zašto se zaslužuje naći na UNESCO-om Popisu. Radovi se odnose na sanaciju vidljivih oštećenja te rješavanje problema vlage. Obrazloženje spominje da je tadašnji izgled sklopa, kojemu je vraćen autentični izgled iz polovice 6. stoljeća kada je i nastao, rezultat arheoloških istraživanja, konzeriranja i restauriranja obavljenih između 1920. i 1937. godine te između 1950. i 1970. godine. Oni su zaključili da je Eufrazijeva bazilika jedinstven i izuzetno rijedak spomenički sklop koji svojim umjetničkim ostvarenjima i arhitektonsko-dekorativnim posebnostima nadilazi istodobnu arhitekturu ravninskog kruga te da se može uvrstiti u red najvećih umjetničkih ostvarenja europske civilizacije.¹¹⁷ Eufrazijeva je bazilika konačno uvrštena na UNESCO-ov Popis 1997. godine. U ICOMOS-ovu izvješću iz iste godine stoji da se Eufrazijana može usporediti s episkopalnim sklopom u Ravenni i Akvileji, no kada se povuče poredba, ono što Eufrazijanu čini posebnom jest kompaktnost sklopa i povezanost s povijesnim gradom Porečom.¹¹⁸

3.4. Eufrazijeva bazilika od 1992. do danas

Nakon nešto više od trideset godina od donošenja posljednjega zakona i u prvim godinama osamostaljenja Hrvatske, 1999. je donesen novi *Zakon o zaštiti i očuvanju kulturnih dobara*. Novi zakon definirao je promjenu termina „spomenika kulture“ koji se otada mijenja u „kulturno dobro“. Tome je razlog uvođenje nematerijalnih kulturnih dobara uz postojeća definirana, pokretna i nepokretna.¹¹⁹ U Republici Hrvatskoj svaka županija ima barem jedan

¹¹⁷ Konzervatorski odjel u Puli, *Eufrazijeva bazilika u Poreču- prijedlog upisa spomenika na listu svjetske baštine*, Regionalni zavod za zaštitu spomenika Rijeka, 24. srpnja 1984., str. 17.

¹¹⁸ Vidi: ICOMOS, Advisory Body Evaluation (1997.) <https://whc.unesco.org/en/list/809/documents/> (pregledano 28. kolovoza 2018.)

¹¹⁹ Deranja Crnokić, 2015., str. 34.

Konzervatorski odjel. U Istri je uz Pulu, ustrajnošću povjesničara umjetnosti Ivana Matejčića, otvoren područni ured u Poreču kako bi se olakšalo praćenje konzervatorsko-restauratorskih radova na sklopu Eufrazijane. Upravo je Matejčić posljednjih dvadesetak godina vodio istaknutu ulogu u očuvanju i zaštiti Eufrazijane.

3.4.1. Rekonstrukcija biskupije od 1990. do 2001.

U prijašnjim se razdobljima nije previše poklanjalo pažnje ovome objektu unutar sklopa Eufrazijeve bazilike. No zgrada biskupije jedan je od najznačajnijih spomenika u zemlji, a zasigurno je rijetkost i u svijetu. Već je i Ante Šonje pisao da ta građevina ne odgovara funkciji koju je tada imala kao stambeni objekt te da ju potrebno rekonstruirati.¹²⁰ Istraživanja i valorizacija Biskupije pokrenuta su 1990. godine, a projekt rekonstrukcije dovršen je 2001. godine pod stručnim vodstvom dr. sc. Ivana Matejčića. Prvi korak bio je preseljenje ordinarijata i biskupove rezidencije na mjesto zapuštene i ruševne zgrade u biskupskom vrtu gdje je za tu priliku sagrađen novi biskupski dvor. Nakon što je 1993. godine stara zgrada Biskupije ispražnjena, Regionalni zavod za zaštitu spomenika kulture u Rijeci pokrenuo je radove rekonstrukcije. Nakon završetka radova planiralo se da biskupija dobije novu namjenu odnosno muzej te da bude dostupna široj javnosti, kako je to i danas.

Sama konstrukcija stare biskupije u velikoj je mjeri sačuvala svoju izvornost. Promjene koje su se dogodile tijekom vremena bile su uglavnom nadodane strukture koje je bilo relativno jednostavno ukloniti. No u unutrašnjem se prostoru tijekom vremena dogodila nova organizacija prostora, zbog čega je rekonstrukcija izvornog stanja bila znatno otežana.¹²¹ Naime, tijekom vremena dograđena je druga etaža i stubište u apsidi, čime je narušena izvornost objekta. Time je izgubljen i tribelion, od kojeg je ostao samo središnji luk, manji luk na istočnoj strani te kapitel stupa na zapadnoj strani (slika 35, 36).¹²² U razdoblju srednjeg vijeka jedan od prozora u apsidi pretvoren je u streljarnicu, a apsida u obrambenu kulu odvojena od središnje dvorane.¹²³

Rekonstrukcija objekta obuhvaćala je uklanjanje dva prigradna objekta uz istočno pročelje, čime je uspostavljen prolaz do gradskih zidina, nekadašnji *Cardo*, potom demontažu drugog

¹²⁰ Šonje, 1987., str. 254.

¹²¹ Konzervatorski odjel u Puli, *Biskupija Poreč- Projekt konstruktivnih zahvata vezanih za rekonstrukciju objekta*, konzervatorsko rješenje: Ivan Matejčić, Hrvoje Giaconi, projektant: Damir Čorko, broj elaborata: 90/30, Zagreb, studeni 1993., str.5

¹²² Isto, str. 12

¹²³ Matejčić, 2014., str. 103.

kata, kako bi se konstruirao izvorni izgled i tribelion, oslobađanje izvornih otvora kod kojih su još bili sačuvani nosivi lukovi, sanacija i rekonstruiranje krovšta te odstranjivanje visokog ogradnog zida u zoni apsida.¹²⁴

Do 1997. godine izvršeni su radovi na uklanjanju dva prigradna objekta te demontaži poda drugoga kata, nakon čega se pristupilo rekonstrukciji tribeliona. Na postojećim lukovima tribeliona ostala je sačuvana izvorna štukatura koju je bilo potrebno sačuvati kao izuzetno vrijedan povijesni element. Postojeći lijevi kameni stup oslobođen je zida te je stabiliziran s dva čelična prstena. Zid koji je zatvarao otvor prema apsidi srušen je, a na desnoj je strani tribeliona ugrađen čelični stup. Izveden je i lažni luk na lijevoj strani od pune opeke, restaurirani su kapiteli te ožbukane plohe zidova (slika 37).¹²⁵ Nakon rekonstrukcije tribeliona započela je nova faza radova na prvom katu Biskupije. Godine 1998. pronađeni su fragmenti zidnih slika na sjevernom i zapadnom trijemu. Formalnom je analizom ustanovljeno da se radi o likovnom izrazu gotike, a odlučeno ih je prezentirati *in situ* tako što su pri novom žbukanju ti dijelovi ostali vidljivi (slika 38).¹²⁶ Završni su radovi uključivali sanaciju krovšta, odstranjivanje nečistoća i alga, postavljanje novih odvodnih cijevi, uređenje prezentacijskih soni te postamenata u malom dvorištu za izložke.¹²⁷

3.4.2. Upis na UNESCO-ov Popis svjetske baštine

Glavni konzervator austrijskog *Bundesdenkmalamta* i ICOMOS-ov stručnjak Ernst Bacher odsjeo je u Poreču od 11. do 13. siječnja 1997. Odbor za svjetsku baštinu povjerio je ICOMOS-u zadaću da napiše izvješće o opravdanosti prijedloga za upis sklopa Eufrazijeve bazilike na Popis svjetske kulturne baštine. Bacher je u društvu predsjednika hrvatskog odbora ICOMOS-a prof. Tomislava Marasovića, profesora i konzervatora Vladimira Ukrainčika, konzervatora Ivana Matejčića te konzervatora iz Konzervatorskog zavoda u Rijeci Hrvoja Giaconija obišao Poreč i sklop Eufrazijeve bazilike.

¹²⁴ Konzervatorski odjel u Puli, *Biskupija Poreč- Projekt konstruktivnih zahvata vezanih za rekonstrukciju objekta*, konzervatorsko rješenje: Ivan Matejčić, Hrvoje Giaconi, projektant: Damir Čorko, broj elaborata: 90/30, Zagreb, studeni 1993., str. 22

¹²⁵ Konzervatorski odjel u Puli, *Biskupija Poreč – projekt konstruktivnih zahvata rekonstrukcije tribeliona - izvedbeni projekt*, projektant: Damir Čorko, broj elaborata: 146/97, Zagreb, 1997., str. 17

¹²⁶ Konzervatorski odjel u Puli, *Biskupija-Izvješće o istraženim i preventivnim restauratorskim radovima na I.katu zgrade*, autor: R. Oštrić, Rijeka, prosinac 1998., str. 2.

¹²⁷ Konzervatorski odjel u Puli, *Biskupija poreč – radovi za dovršenje i prezentaciju glavnog dijela prostora biskupije*, projektant: Damir Čorko, broj elaborata: 125/99, 1999., str. 12

Ernst Bacher je nakon obilaska predložio sljedeće: predložen je upis spomenika na UNESCO-ov Popis kao „Episkopalni sklop s Eufrazijevom bazilikom“ promijeniti u „Episkopalni sklop Eufrazijeve bazilike u povijesnom središtu Poreča“. Razlog tome jest da je sklop dio grada s kojim je povezan te zauzima 10 posto njegove površine. Nadodao je da je važno istaknuti znanstvenu vrijednost cijeloga sklopa Eufrazijane, ali i pojedine relevantne dijelove u kontekstu povijesti arhitekture. To se očituje u kontinuiranim slojevima, troapsidalnom svetištu, episkopalnoj palači kao unikatnom primjeru, otvorenim mogućnostima za buduća istraživanja, značaju sklopa u kontekstu povijesti zaštite kulturnog spomenika koji se odvija kontinuirano od srednjeg vijeka.¹²⁸ U UNESCO-ovom dokumentu evaluacije spomenika ističe se da su se od srednjeg vijeka do toga doba provodili konzervatorsko-restauratorski radovi u skladu s percepcijama i filozofijama određenih perioda te je tako taj segment postao neodvojivi dio spomenika koji posjeduje vrijednost svjedočanstva promjena u povijesti.¹²⁹

Episkopalni sklop Eufrazijeve bazilike u povijesnom središtu Poreča opisan je na UNESCO-ovom dokumentu kao izvanredan primjer ranokršćanskog sklopa koji je izuzetan zbog svoje kompletnosti i jedinstvene bazilikalne katedrale. Na UNESCO-ov Popis ušao je po kriterijima¹³⁰:

- (II) Kao važna promjena ljudskih vrijednosti tijekom određenog vremenskog razdoblja u jednom kulturnom području svijeta, na području razvoja arhitekture ili tehnologije, monumentalnih umjetnosti, urbanizma ili dizajna krajolika
- (III) Kao posjed jedinstvena ili barem izvanrednog svjedočanstva kulturne tradicije jedne postojeće ili nestale civilizacije
- (IV) Kao izvanredan primjer gradnje, arhitektonskog ili tehnološkog sklopa ili krajolik koji predstavlja važne etape (ili važnu etapu) ljudske povijesti.(slika 55)

3.4.3. Konzervatorski program 2002.- 2007. (2011.)

Nakon restauriranja Biskupije zaštitni radovi prošireni su postupno i na ostale dijelove sklopa Eufrazijeve bazilike. Ivan Matejčić razradio je konzervatorski program „Objedinjavanja spomeničke cjeline Eufrazijane“ u trajanju od 2002. do 2007. godine. Ipak, program nije uspio

¹²⁸ Konzervatorski odjel u Puli, *Episcopal complex of euphrasian basilica within historical center in Poreč, Proposal for the inscription on the world heritage list*, autor: Josip Belamarić, Zagreb:Ministarstvo kulture, siječanj, 1997. str. 1.

¹²⁹ ICOMOS, Advisory Body Evaluation (1997.), str. 17.-18. <https://whc.unesco.org/en/list/809/documents/> (pregledano 28. kolovoza 2018.)

¹³⁰ Episcopal Complex of the Euphrasian Basilica in the Historic Centre of Poreč <https://whc.unesco.org/en/list/809/> (pregledano 28. kolovoza 2018.)

biti dovršen sve do 2011. godine. S obzirom na to da se sklop Eufrazijane sastoji od više međusobno povezanih građevina i prostora od kojih gotovo sve imaju kulturno-povijesnu vrijednost, cilj programa bio je njihovo restauriranje, adekvatna prezentacija te stvaranje komunikacije među dijelovima sklopa.

Konzervatorski program provođen je uz podršku Ministarstva kulture i grada Poreča podijeljen u osam cjelina (slika 39):

1. Restauriranje „Carda“ i područja uz sjeverni gradski bedem
2. Izrada sustava komuniciranja posjetilaca, djelomično iznad arheoloških nalaza
3. Otvaranje interkolumnija bazilikalne arkature u zidu sakristije
4. Obnova i prezentacija sakristije iznad svetišta bazilike iz 5. stoljeća
5. Obnova predvođene dvorane i *celle trichore*
6. Formiranje nove sakristije u jugoistočnoj kapeli
7. Obnova i otvaranje izložbenih dvorana u biskupiji
8. Informatizirana dokumentacija Eufrazijane.

Prva cjelina sadržavala je restauriranje i osiguranje podnih mozaika, kamenih ploča i pragova, uređenje podova unutar arheoloških nalaza te plombiranje i restauriranje ostataka zidova nađenih pri arheološkim iskapanjima. Druga cjelina podrazumijevala je izradu sustava komuniciranja posjetilaca putem konstrukcije staza i platformi te rampi i stubišta za uspon na bedeme. Predviđene su i platforme iznad mozaika u sakristiji te odgovarajući sustav obavješćavanja posjetilaca.

Treća cjelina predviđala je izradu otvora u zidu sakristije, nakon odgovarajućih konzervatorskih sondiranja. Četvrta cjelina, obnova i prezentacija sakristije, sadržavala je restauriranje podnih mozaika i zidnih slika, postavljanje rasvjete te arheološko i konzervatorsko istraživanje. Pri restauriranju predvođene dvorane i *celle trichore* izvela bi se arheološka i konzervatorska istraživanja, obnove zidova, restauriranje podova i mozaika, sanacije vlage te postava rasvjete i sustav obavješćavanja.

Za otvaranje izložbenih dvorana u biskupiji bilo je potrebno restauriranje prostora u etapama, restauriranje umjetnina, formiranje muzejskog prostora, informatički sustav, izrada vodiča kroz muzej, rekonstrukcija krovišta nad „Polesinijevim krilom“. Također izradio bi se snimak sklopa Eufrazijane te bi se objedinila dokumentacija o spomeniku.¹³¹

Konzervatorski program započet je preseljenjem i uređenjem sakristije. Radovi na preseljenju sakristije koji su započeli 2004. godine obuhvaćali su uređenje prostorije nove sakristije.

¹³¹ Konzervatorski odjel u Puli, *Objedinjavanje prezentacije Eufrazijane - konzervatorski program 2002.-2007.god*, konzervatorski program: Ivan Matejčić, broj elaborata 34/2002, Zagreb, 2002., str. 2-5.

„Stara“ sakristija nalazi se u sjeveroistočnom djelu sklopa Eufrazijane. S namjerom da se prezentiraju ostaci mozaika, troapsidalne kapele i sarkofaga, sakristija je preseljena u kapelu posvećenu Bogorodici u jugozapadnom dijelu bazilike. Uspostavljen je sustav grijanja električnom grijalicom i odgovarajuća rasvjeta.¹³²

Prostor stare sakristije sagrađen je u 14. stoljeću na mjestu male kapele s trima upisanim apsidama koja je bila ugrađena u svetište Predeufrazijane. Taj je prostor arheološki istražen u doba talijanske vlasti te su osim troapsidalne kapele otkriveni i višebojni mozaici iz 5. stoljeća te *synthronos*. Tada su te nalaze prezentirali na način da su u drvenom podu izrađeni poklopci koji su se mogli podići (slika 40, 41) no ta je drvena konstrukcija bila u vrlo lošem stanju, a poklopci se gotovo nikada nisu otvarali.¹³³ S obzirom na to da je sakristija preseljena u novi prostor, staru sakristiju planiralo se adekvatno prezentirati. Od 2006. do 2011. godine obavljani su kontinuirani konzervatorski radovi s ciljem prezentiranja posjetiocima Eufrazijeve bazilike. U prostorijama stare sakristije i memorijalne kapele (*celle trichore*) postoje dva sloja mozaika. Stariji iz 5. stoljeća koji je pripadao sjevernoj bazilici Predeufrazijane, a mlađi pripada podu memorijalne kapele koji se datira u 6. stoljeće. Stariji mozaik gotovo je u razini s morem te je zbog toga često izložen vlazi i soli. Podni mozaik memorijalne kapele je na nešto višem nivou no također pod utjecajem morske vlage. On je početkom 20. stoljeća restauriran uporabom cementnih žbuka, a u kontaktnim zonama s kasnoantičkim teserama nije bilo značajnih kontraindikcija. No zbog visokih koncentracija vlage i oscilacije temperature koje su poticale migracije soli, takvo je stanje bilo teško predvidivo i konzervatorski dvojbeno. Na inicijativu dr. Ivana Matejčića, voditelja programa restauriranja sklopa Eufrazijane, 2010. godine izvedeni su restauratorski radovi koji su obuhvatili čišćenje i konsolidaciju ostataka zidova u arheološkoj zoni, uklanjanje betonskih plombi, čišćenje i konsolidaciju podnih mozaika te njihove podloge, minimalni retuš mozaika i izradu vapnenih podnica na neutralnim površinama.¹³⁴ Čišćenje je izvedeno mehanički s kistovima i uz pomoć usisača, uklanjanje betonskih plombi izvršeno je pažljivim ručnim radom, a podni su mozaici konsolidirani metodama opšivanja i injektiranja. Povijesni su retuši sačuvani i konsolidirani, a u neutralnim površinama izrađene su nove vapnene podnice koje su ujedno preusmjeravale na sebe veći dio migracija soli.¹³⁵

¹³² Konzervatorski odjel u Puli, *Poreč – kompleks Eufrazijane, projekt preseljenja sakristije*, projektant: Damir Čorko, konzervatorske smjernice: Ivan Matejčić, Broj elaborata 08/2004, Zagreb, 2004., str. 10.

¹³³ Konzervatorski odjel u Puli, *Poreč- Eufrazijana, uređenje i prezentacija stare sakristije*, projektant: Damir Čorko, konzervatorske smjernice: Ivan Matejčić, broj elaborata: 14/2006, Zagreb, 2006., str. 8.

¹³⁴ Konzervatorski odjel u Puli, *Podni mozaici u staroj sakristiji i memorijalnoj kapeli*, Restauratorsko izvješće: „Ars restauro“ d.o.o., ev. broj: RO- 10/11, Poreč, 2011., str. 2.

¹³⁵ Isto, str. 4

Tijekom 2010. i 2011. godine izvršeni su radovi na zaštiti mozaika u tzv. arheološkoj zoni. Tijekom zimskih mjeseci ti su se mozaici štitili posipanjem pijeska, zbog toga su mozaici temeljito očišćeni te je za njihovu zaštitu predložena nova metoda prekrivanje platnom koja se uobičajeno koristi za prekrivanje skela prilikom radova na pročeljima kuća. Također, izvedena je čelična konstrukcija koja se protezala uz sjeverni bedem od prostora zgrade biskupije (muzeja) preko arheološke zone do stare sakristije, čime bi posjetitelji mogli bolje razgledati mozaike, a time je stvorena i komunikacija među prostorima. Tih su godina dovršeni i radovi na bastionu i vidikovcu gdje su postavljene klupe za odmor.

U restauratorskom izvješću iz 2011. godine spominje se glavni problem koji nije riješen do danas, a to je i dalje visoka koncentracija vlage i soli gotovo na čitavom prostoru sklopa Eufrazijeve bazilike. Uobičajene metode desalinizacije dosad su se pokazale neuspješne, a u izvješću se predlaže tehnološko reguliranje dotoka morske vode te umjetno stvaranje odgovarajućih mikroklimatskih uvjeta zajedno sa sustavnim monitoringom vrijednosti temperature i vlage u zraku, podovima i zidovima.¹³⁶

3.4.4. Srednjoročni program konzerviranja, restauriranja i saniranja sklopa Eufrazijane u Poreču

Po dovršetku drugog velikog programa brige za spomenika, krenulo se u izradu novih planova zaštite. Godine 2011. izrađen je srednjoročni plan restauriranja Eufrazijeve bazilike koji se temelji na analizi stanja svih elemenata katedralnog sklopa, sadržajno-funkcionalnih, strukturalnih i estetskih. Predmetni elaborat izrađen je uz pomoću *Ing-Grad d.o.o.*, čiji je vlasnik mr. sc. Branislav Brizar financirao njegovu izradu i time doprinio očuvanju hrvatske kulturne baštine. Elaborat je izrađen pomoću konzervatorskog rješenja dr. sc. Ivana Matejčića, a izvođač radova je firma „CONEX“ d.o.o. iz Zagreba. Završetak programa planirano je za osam do deset godina.¹³⁷

U dijelu atrija predviđeni su radovi na sanaciji zida atrija s rekonstrukcijom neadekvatnih žbuka, popravak krovova, restauriranje opločenja, rekonstrukcija i korekcija načina postava lapida u atriju te postavljanje zaštite od golubova.¹³⁸ U prostoru krstionice predviđen je popravak krovne konstrukcije i pokrova, izrada novih prozora, sanacija vlage u donjim zonama

¹³⁶ Isto, str. 5.

¹³⁷ Konzervatorski odjel u Puli, *Srednjoročni program konzervacije, restauracije i sanacije kompleksa Eufrazijane u Poreču*, konzervatorsko rješenje: Ivan Matejčić, broj elaborata: 38/2011., Zagreb, 2011., str. 24.

¹³⁸ Isto, str. 28.

zidova, revizija postava lapidarija te restauriranje kamene skulpture.¹³⁹ Na zvoniku se predviđala zamjena odnosno modernizacija gromobrana, popravak drvenih međukatnih konstrukcija te sanacija pokrovne žbuke.¹⁴⁰ Na Eufrazijevoj bazilici prioritet je bila sanacija krova središnje apside, restauriranje oltarne ograde, zaštita zidnih mozaika na istočnom pročelju koji i ubrzano propadaju zbog atmosferilija, sanacije vlage u zidovima, projektiranje i izrada novog opločenja.¹⁴¹ U ostalim dijelovima sklopa predviđeni su manji zahvati u svrhu prezentacije. Od planiranih radova koji su definirani 2011. godine gotovo ništa nije provedeno do današnjeg dana. Godine 2013. dolazi do promjene biskupa, kada i prvi put nije dostavljen novac za obnovu jer biskupija nije potpisala ugovor s Ministarstvom kulture.

3.4.5. Današnje stanje sklopa i potrebni konzervatorski radovi

U posljednjih su se dvadesetak godina kontinuirano obavljali konzervatorsko-restauratorski radovi kojima je Eufrazijana adekvatno prezentirana javnosti. U sklopu dva velika projekta, „Rekonstrukcije biskupije“ i „Objedinjavanja spomeničke cjeline Eufrazijane“, uspostavljena je dostupnost svih značajnih prostora sklopa, kružna prostorna komunikacija (slika 42) u koju su uključeni muzej s vrijednim crkvenim umjetninama te lapidarij s izloženim i interpretiranim izvornim podnim mozaicima. Svršetak srednjoročnog programa radova koji je sastavljen 2011. planiran je unutar deset godina. Pregledom Eufrazijane ustanovljeno je da predloženi radovi do sada nisu realizirani. Razlog tome jest manjak komunikacije i neformalizirani odnosi između Porečko-pulske biskupije i Konzervatorskog odjela u Puli. Vidljivi potrebni zaštitni radovi su sljedeći:

- U dijelu atrija potrebno je restaurirati opločenje (slika 43) te adekvatnije riješiti način postava lapida kako bi ih se zaštitilo od vandalizma
- U krstionici je potrebno sanirati vlagu, osobito u donjim dijelovima (slika 44)
- Na zvoniku je potrebno postaviti gromobran koji je uništen prije nekoliko mjeseci usred udara groma u zvonik, učvrstiti drvenu strukturu za uspinjanje na vrh zvonika, postaviti elektrifikaciju, obnoviti žbuku (slika 45)
- Na području arheološke zone u pojedinim je dijelovima neophodno restauriranje kopija mozaika (slika 46), potrebno je razmisliti o drugačijem načinu zaštite tih mozaika

¹³⁹ Isto, str. 39.

¹⁴⁰ Isto, str. 49.

¹⁴¹ Isto, str. 121.

tijekom zimskih mjeseci koja bi omogućila njihovu prezentaciju tijekom cijele godine, riješiti prostor bivše cisterne u kojoj se sakuplja voda i alge (slika 47)

- Na bazilici je potrebno što prije zaštititi mozaike na istočnom pročelju, obnoviti žbuku u unutrašnjosti (slika 48), sanirati vlagu u zidovima i na podnim mozaicima Predeufrazijane (slika 49), adekvatno prezentirati podne mozaike, restaurirati oltarnu ogradu (slika 50).

Nekoliko vidljivih oštećenja vrlo su ozbiljna te ih je potrebno što prije sanirati kako ne bismo svjedočili gubitku određenih vrijednih dijelova Eufrazijane.

4. Interpretacija i muzeološka prezentacija Eufrazijane

Možemo slobodno reći da je interpretacija danas ključ za razumijevanje, očuvanje, razvijanje i upravljanje baštinom. No što danas definiramo kao baštinu? Posljednjih su se desetljeća intenzivno razvijale teorije što definiramo kao baštinu i tko je kao takvu označuje. Teoretičar David C. Harvey ističe da je baština zapravo proces kojim se ljudi služe prošlošću, a svaka nova era ima svoje vlastite kriterije, što znači da je baština uvijek definirana sadašnjošću. Stoga baština nije individualni objekt i ne postoji sam za sebe, već je to nešto nematerijalno u neraskidivoj vezi s okolinom i društvom.¹⁴² Baština dakle ne postoji dok određeni elementi iz prošlosti nisu naslijeđeni, ali i dok neki drugi elementi nisu nastali i identificirani u sadašnjosti. Shodno tomu možemo identificirati kako baština danas ima vrlo jaku ekonomsku i društvenu moć. Ekonomsku, koja je primarno vezana uz kreiranja strategija razvoja, posebice u promociji turizma gdje je baština jedna od najvažnijih resursa u kreiranju turističke destinacije i jedan od glavnih katalizatora globalnog turizma. Baština je i socio-politički resurs kada se interpretacijom odabrani elementi obilježavaju kao baština koja postaje specifičan medij komunikacije te karakterizacije identiteta određenog društva.¹⁴³ Stoga smo danas uključeni u svijet u kojem kultura, te kao dio nje i baština, postaje sve važnijom za održivi razvoj, ali i za jačanje društvenog identiteta te samim time ideja o njezinoj interpretaciji i prezentaciji postaje ključna komponenta.

Riječ interpretacija dolazi od latinske riječi *interpretari*, što znači posredovati, tumačiti, a implicira tumačenje značenja, prezentiranje i razumijevanje.¹⁴⁴ Freeman Tilden, u današnje

¹⁴² Darko Babić, *Heritage as development mediator: interpretation and management*, Zagreb: Filozofski Fakultet u Zagrebu, 2014., str. 7.

¹⁴³ Isto, str. 8.

¹⁴⁴ Isto, str. 20.

vrijeme poznat kao otac interpretacije, definirao je interpretaciju kao edukativnu aktivnost koja služi za otkrivanje značenja i odnosa nekog resursa korištenjem originalnih predmeta ili pojava iskustvom iz prve ruke pomoću ilustriranih medija, a ne samo puko navođenje faktografije.¹⁴⁵ To podrazumijeva da interpretacija ne nudi samo informacije. Ona koristi činjenice i informacije kako bi prenijela značenje i razvila dublje razumijevanje, kako bi stimulirala interes te oživjela povijest. Koliko će dobro publika razumjeti značenja i povezanost s baštinom ovisi o programu i aktivnostima koje zajedno stvaraju interpretaciju.¹⁴⁶

Freeman Tilden razvio je šest principa interpretacije kojima se i danas služe interpretatori:

1. Bilo koja interpretacija bit će sterilna ako na neki način ne poveže prikazani sadržaj s iskustvom posjetitelja. Interpretacija se mora prilagoditi interesu i iskustvu posjetitelja. Ona mora biti povezana s njihovom svakodnevicom.

Posjetitelj kojemu je interpretacija upućena želi dobiti znanje koje mu nedostaje, a njegov interes leži u onome što je povezano s njime samim. Posjetitelj ne želi da se njemu govori, već da postoji komunikacija. To se može postići na mnogo načina, primjerice povezujući prošlost i sadašnjost, navođenjem posjetitelja da si postavlja pitanja o onome što gleda ili čuje. Posjetitelj promatra drugačije od interpretatora, on pokušava riječi interpretatora povezati i razumjeti u skladu sa svojim iskustvom i znanjem.¹⁴⁷

2. Interpretacija je više od informacije. Ona otkriva „zakulisne priče“. Dobra interpretacija je dobro ispričana priča.

Znanstvenici i stručnjaci istražuju i prezentiraju informacije koje su temelj interpretacije. No često prezentiran skup informacija stručnjaka ne nailazi na interes publike, primjerice kod nizanja činjenica ili pak korištenja stručnih riječi. Prikupljene informacije se moraju oblikovati u priču.¹⁴⁸

3. Interpretacija je umjetnost. Interpretatori kao i umjetnici imaju različit stil rada.

Interpretatori se moraju koristiti umjetnošću, stvarati priču dajući svojem materijalu formu i život, baš kao i umjetnici svojim djelima. Publika traži ugodu, nešto u čemu će uživati, a ne samo smjernice i instrukcije. Interpretator se služi umjetnošću pisanja i govora te posjeduje vještine za prezentaciju svojih ideja prilagođenu različitim situacijama.¹⁴⁹

¹⁴⁵ Freeman Tilden, *Interpreting Our Heritage*, Chapel Hill: The University of North Carolina, 1977. [3. izmijenjeno izdanje; prvo izdanje 1957.], str. 8.

¹⁴⁶ Douglas M. Knudson, Ted T. Cable, Larry Beck, *Interpretation of cultural and natural resources*, State Collage: Venture Publishing, 2003., str. 4.

¹⁴⁷ Tilden, 1977., str. 14 - 15.

¹⁴⁸ Isto, str. 23.

¹⁴⁹ Isto, str. 31.

4. Dobra je interpretacija provokativna i potiče ljude na razmišljanje. Ona ih ne zatrpava informacijama.

Svrha interpretacije jest da kod posjetitelja stimulira želju za znanjem i interesom, ali da i razumije suštinu i istinitost koja se nalazi ispod onoga što prikazujemo posjetitelju.¹⁵⁰

5. Interpretacija uvijek ima na umu temu i posjetitelja. Interpretator uvijek misli na posjetiteljevu osobnost.

To podrazumijeva da posjetitelju treba prezentirati cjelinu, odnosno glavne teme. Time će posjetitelju biti jasno što je bit mjesta i zašto je ono zaštićeno, sačuvano.¹⁵¹

6. Interpretacija namijenjena djeci drugačija je od one namijenjene odraslima. Voditi cijelu obitelj pravi je izazov; interpretator uvijek mora misliti na razlike između roditelja i djece.¹⁵²

Prije same interpretacije potrebno je istraživanje, koje je ujedno i temelj za očuvanje same baštine. Kod interpretacije bitno je zašto nešto interpretiramo, što i za koga interpretiramo, tko interpretira, koje su poruke koje želimo poslati, kojim ćemo se metodama služiti pri interpretaciji te kako ćemo ju evaluirati i održavati. U sljedećim poglavljima pokušat ću odgovoriti na ta pitanja te adresirati nedostatke i mogućnosti na primjeru Eufrazijeve sklopa.

4.1. Trenutačna interpretacija i prezentacija sklopa Eufrazijeve bazilike

Od 2002. do 2011. godine radilo se na projektu konzerviranja i restauriranja pojedinih dijelova sklopa kako bi se njegovi bitni dijelovi mogli adekvatno prezentirati posjetiteljima Eufrazijane. Pri završetku projekta stvorena je kružna komunikacija kojom se posjetitelji kreću kroz sklop Eufrazijeve bazilike (slika 42).

Kružna komunikacija započinje ulazom u katedralni sklop kroz portal izgrađen 1902. godine. Od portala do ulaska u atrij proteže se poprečna ulica Cardo. U prolazu na desnoj strani nalazi se prostor biljetarnice gdje se kupuju ulaznice za sklop u iznosu od 40 kn, prodaju se i publikacije te suveniri. Na poledini ulaznice naznačeni su dijelovi sklopa obilježeni brojevima koji prate i prostornu komunikaciju odnosno smjer kretanja kroz sklop. Daljnjim kretanjem ulazi se u atrij koji ima oblik kvadriportika. Iz njega se ulazi u sve ostale dijelove sklopa.

¹⁵⁰ Isto, str. 38.

¹⁵¹ Isto, str. 41.

¹⁵² Tilden, 1977., str. 9.

Komunikacija za posjetitelje nalaže kretanje ulijevo postojećim pregradama. Pri ulasku u atrij u njegov južni dio vidimo samostojeću tabelu s kratkim tekstom o prvom biskupu Mauru te kratki opis građevnog razvoja. Na zidovima atrija uzidano je više kamenih spomenika, u jugozapadnom uglu nalaze se fragmenti oltarne ograde bazilike, no nemaju nikakvu interpretacijsku pločicu. Prostor atrija služi i kao svojevrsni lapidarij. (slika 51.)

Na zapadnom dijelu atrija nalazi se ulaz u krstionicu, ispred samog ulaza postavljen je samostojeći pano s informacijama o vremenu izgradnje krstionice i zvonika. Krstionica ima osmerokutni oblik, u sredini se nalazi izvorni šesterostrani bazen ukopan u zemlju. Na zidovima krstionice postavljeni su mramorni i kameni ulomci, a na jednom je dijelu zida sačuvan izvorni mozaik, no ovdje također izostaju interpretacijske pločice. Zvonik, čiji se ulaz nalazi na zapadnoj strani krstionice, naslonjen je na nju. Uspinjanje na zvonik nije adekvatno riješeno. Stepence su vrlo uske, dovoljno za kretanje u samo jednom smjeru, zbog čega se stvaraju gužve. Također prolazi su vrlo mračni, a ne postoji nikakvo osvjetljenje. Stepence su napravljene od drva koje se zbog raznih zvukova pri uspinjanu doimaju vrlo nesigurno.

Nakon silaska sa zvonika potreban je ponovni povratak u atrij kroz krstionicu. Smjer kretanja nastavlja se ulijevo u smjeru sjevera, gdje se ulazi u zgradu biskupije u kojoj je smješten muzej sakralne umjetnosti. Na ulazu u biskupsku palaču također stoji pano s informacijom o vremenu izgradnje. (slika 62.) Prolaskom kroz vrata dolazi se u dvorište biskupije gdje su izloženi kameni fragmenti. Vanjske stepenice u dvorištu vode na prvi kat biskupije. Trijem na prvom katu poslužio je za izlaganje brojnih kamenih spomenika koji su se uglavnom nalazili u Eufrazijevoj bazilici. Na sjevernom zidu trijema mogu se vidjeti ostaci izvorne žbuke i zidnih slika prezentirani u fragmentima (slika 38.). Iz trijema se pristupa jednoj manjoj prostoriji na istoku, gdje se pruža najbolji pogled na arheološku zonu bazilike. Pored prozora nalazi se informativni pano s prikazom arheološke zone i vremenom nastanka struktura na tom području. Iz trijema se također pristupa u veliku središnju dvoranu, koja je služila za prijeme. Prostor je sačuvao izvorne arhitektonske osobine, na sjevernoj strani nalazi se polukružna apsida ispred koje se nalazi impozantni tribelon s očuvanim dijelovima izvorne štukature (slika 52.). Na ceremonijalnu dvoranu nadovezuju se prostorije s istočne i zapadne strane. Prva prostorija od ulaza na zapadu tzv. Polesiniev salon ukrašen je od poda do stropa baroknom dekoracijom. U prostoriji se također nalazi namještaj iz istog razdoblja. U ovoj prostoriji ne postoje muzeografska pomagala za posjetitelje. Na suprotnoj strani velike dvorane također postoji prostorija koja je bila jednako ukrašena, no ona nije restaurirana već su ovdje prezentirane sonde oslikanih slojeva zidova. U ovoj su prostoriji također izloženi panoi s informacijama o projektu restauriranja Biskupije. Iz prostora Polesinievog salona, ali i iz velike središnje

dvorane, putem prolaza istočno od apside ulazi se u prostorije u kojima su izložene vrijedne crkvene umjetnine s osnovnim informacijama o naslovu i dataciji djela na hrvatskom i talijanskom jeziku. Nakon obilaska prvoga kata biskupije potrebno je putem vanjskih stepenica spustiti se u prizemlje biskupije, koje služi kao lapidarij. Prizemlje biskupije podijeljeno je u nekoliko prostorija. U sjeverozapadnoj prostoriji mogu se vidjeti arheološki ostaci od vremena prije izgradnje biskupije, no to nije interpretirano u samom prostoru. U prostoriji središnje dvorane izloženi su fragmenti originalnih podnih mozaika s interpretacijskim pločicama. U velikoj središnjoj apsidi nalaze se najvrjedniji spomenici porečkog kršćanstva koji su odijeljeni drvenom rešetkom. Najvažniji je mozaik s prikazom ribe iz 4. stoljeća (slika 53.), što je ujedno i prepoznatljiv simbol Eufrazijeve bazilike. U istočnoj je prostoriji izložena monolitna biskupska katedra koja potječe iz 8. stoljeća. Prostorija istočno od središnje dvorane služi kao svojevrsni interpretacijski centar. Na zidovima su obješeni panoi s fotografijama i kratkim tekstom o razvoju katedralnog sklopa, tlocrt i dijelovi biskupske palače, fotografije i kratki tekst o restauriranju mozaika na istočnom i zapadnom pročelju bazilike, kratki tekst o mozaicima u apsidi Eufrazijeve bazilike te fotografije i informativni sadržaj o podnim mozaicima na cjelokupnom području sklopa.

Iz te se prostorije izlazi iz biskupije u dio arheološke zone. Plato od čelične konstrukcije koji je postavljen uzduž arheološke zone prema istoku vodi do stare sakristije. Prije ulaska u staru sakristiju, može se uspeti na gradske bedeme koji se nalaze sjeverno. Od tuda se pruža pogled na arheološku zonu (slika 54.). Na bedemima je uređena i zona za odmor. Postavljene su klupe koje gledaju prema *lungo mare* i zaljevu Peškera.

Jugoistočno od bedema nalazi se stara sakristija. Unutar same prostorije nalazi se nešto detaljnija interpretacija s tlocrtnim prikazom te označenim i opisanim postojećim dijelovima stare sakristije, presjekom te opisom razvojne faze od izvorne apside iz 5. stoljeća do ugradnje troapsidalne kapele u 9. ili 10. stoljeću. Također prikazane su rekonstrukcije svećeničke klupe te arkosolija iz 8. stoljeća. Prostor stare sakristije zapravo je ostatak apside sjeverne bazilike Predeufrazijane iz 5. stoljeća. Ovdje su prezentirani podni mozaici iste bazilike, polukružni sintronos, te sarkofag koji je položen u jugozapadni ugao, vjerojatno u 8. stoljeću.¹⁵³ Na zidovima sakristije sačuvani su i fragmenti fresko oslika. No u prostoru nisu izložene detaljne informacije o njima. Iz prostora stare sakristije ulazi se u prostor koji je izgrađen između apsida dviju bazilika u kojoj je također otkriven i prezentiran podni mozaik. Iz međuprostora ulazi se

¹⁵³ Matejčić, 2014., str. 127.

dalje u memorijalnu kapelu. Ta se kapela naziva još i *cella trichora*. U tom su prostoru postavljeni mramorni sarkofazi Sv. Maura i Eleuterija.

Iz prostora između memorijalne kapele i stare sakristije ulazi se u Eufrazijevu baziliku. U samoj bazilici ne postoje interpretacijski panoi i pločice. Prezentirani su podni mozaici u pojedinim dijelovima bazilike putem otvora u podu bazilike (slika 49.) te ostaci zidnih slika na zapadnom zidu bazilike.

Pri izlasku iz Eufrazijeve bazilike ponovno se dolazi u atrij, čime je zaokruženo kružno kretanje posjetitelja.

Projekt EX.PO AUS

Osim same prezentacije na objektu, postoji i projekt EX.PO AUS pod nazivom „Širenje mogućnosti jadranskih UNESCO-ovih lokaliteta“ financiran sredstvima Europske unije u sklopu programa IPA Adriatic CBC od 2007. do 2013. godine. Projekt uključuje dvanaest partnera iz sedam država na Jadranu. Cilj projekta bio je stvoriti mrežu među lokalitetima na Jadranu koji su na UNESCO-ovom Popisu, valorizirati te objekte, stvoriti plan upravljanja, privući novu publiku, učiniti objekte prepoznatljivima, poticati edukaciju i partnerstvo.

Ono što se ističe na stranicama EX.PO AUS za Eufrazijanu jest da njezina vrijednost ne leži samo u estetskoj, već i u dokumentarnoj i povijesnoj vrijednosti cjelokupnog sklopa, ali i u pojedinim detaljima. Suvremena valorizacija uzima u obzir da su sve njezine strukture, uključujući i one nevidljive popraćene iznimno dokumentarnom i znanstvenom vrijednošću. Također dodaje se i vrijednost vezana uz funkciju, koja je zapravo tijekom vremena ostala ista.¹⁵⁴

U sklopu ovog projekta izrađena je publikacija *Eufrazijeva bazilika u Poreču* koja je izdana 2014. godine. Publikacija je također dostupna i u digitalnom formatu. Prvi dio publikacije objašnjava povijest sklopa, a drugi dio zamišljen je kao vodič kroz sklop, koji prati i kružnu komunikaciju na samom lokalitetu. U njoj su detaljno objašnjeni svi dijelovi sklopa, ono što je prezentirano te su prenesene glavne poruke. Nažalost, u samom sklopu nigdje nije naznačena dostupnost ove publikacije u digitalnom formatu. Postoji i DVD s virtualnom šetnjom i audio-vodstvom kroz sklop, također nedostupan na samom lokalitetu.

U sklopu istog projekta 2013. godine sastavljen je i plan upravljanja Eufrazijeve bazilike čiji su autori Daniela Angelina Jelinčić, Ivan Matejčić, Feđa Vukić, Sanja Tišma te Marijo Polić. Plan

¹⁵⁴ Eufrazijeva bazilika u Poreču, <http://www.expoaus.org/the-euphrasian-basilica-in-porec-uso3> (pregledano 20. kolovoza 2018.)

sadrži opis cjelokupnog lokaliteta, strategiju upravljanja, SWOT analizu, mehanizme zaštite, prijedloge valorizacije lokaliteta te prijedloge edukativnih aktivnosti.

4.2. Zašto interpretirati?

O samoj interpretaciji ovisi što će biti označeno kao kulturna baština, kako će se čuvati, koje će se poruke prenositi te kako ih prezentirati publici. Ona pomaže ljudima da osjete mjesto, značaj njihove povijesti i kulturnog okruženja. Prema tome interpretacija je temelj upravljanja kulturnom baštinom i njezinim očuvanjem.

To podrazumijeva da interpretacijski i prezentacijski programi moraju olakšati publici fizičku i intelektualnu dostupnost, kako bi ona mogla razumjeti, poštivati, komunicirati važnost zaštite kulturnog nasljeđa. Interpretacija treba poticati pojedince zajednice da sami stvaraju svoju percepciju baštine i pomoći im povezati se s njom. Nadalje treba ih stimulirati na daljnji interes, učenje, iskustvo i istraživanje vlastite baštine.¹⁵⁵

Interpretacija također stvara marketinške i upravljačke beneficije. Upravljačkim je tijelima potrebna interpretacija kako bi njihov lokalitet postao atraktivan korisnicima i publici, kako bi ju oni razumjeli i ponašali se tako da sprečavaju njeno uništenje.¹⁵⁶ Ona pomaže i u rastućem obliku turizma, kulturnog turizma. Turisti su sve više inspirirani kulturom, a odabir njihove destinacije ovisi o kulturnoj ponudi te popratnim sadržajima.

U prethodnom je poglavlju opisana postojeća interpretacija i prezentacija Eufrazijeve bazilike, gdje zasigurno ima mjesta za njezino poboljšanje. Uz postojeći projekt EX.PO AUS trebalo bi nastaviti ulagati u valorizaciju sklopa Eufrazijeve bazilike kako bi se dosegili gore navedeni ciljevi interpretacije. U dokumentu upravljanja Eufrazijevim sklopom adresirani su sljedeći nedostaci koji utječu na interpretacijski i prezentacijski potencijal te ukazuju na njihovu nužnu potrebu:

- nestručno korištenje identiteta primjerice od strane poduzetnika
- nedostatak znanja lokalne i regionalne zajednice o sklopu
- nerazrađeni planovi za razvoj turističke destinacije i potencijala sklopa
- neusklađenost crkvenog i spomeničkog značaja
- neformalizirani odnosi i suradnja Biskupije i ostalih dionika

¹⁵⁵The ICOMOS Charter for the Interpretation and Presentation of Cultural Heritage Sites, 2008., preuzeto sa: http://icip.icomos.org/downloads/ICOMOS_Interpretation_Charter_ENG_04_10_08.pdf (pregledano 29. kolovoza 2018.)

¹⁵⁶ Knudson, Cable, Beck, 2003., str. 10.

- manjak komunikacije između Biskupije i struke
- neformalizirani načini korištenja sklopa, turističkih posjeta i manifestacija
- marketinški slabo valorizirane vrijednosti i značenje sklopa
- manjak suvremenih oblika promidžbe
- manjak suvremene tehnologije za prezentaciju
- needuciranje vodiča
- manjak cjelovite i suvremene interpretacije
- manjak oznaka i putokaza na području grada i regije
- kičasti suveniri
- nedostatna zaštitarska služba.¹⁵⁷

4.3. Tko interpretira?

Kako bi interpretacija bila što cjelovitija, u tom procesu osim stručnjaka trebaju sudjelovati i drugi dionici lokaliteta. Danas je baština rijetko odvojena od društvene okoline, a Eufrazijana je pak živ organizam u srcu grada. Ključnim se dionicima mogu identificirati gradska uprava, predstavnici gospodarstva, službe zaštite, lokalna i regionalna zajednica, turističke zajednice, poslovni partneri, investitori, posjetitelji te crkvena zajednica.

Porečko-pulska biskupija kao vlasnik upravlja katedralnim sklopom. Oni vrše nadzor nad korištenjem, sadržajima i događajima te zaštitom spomenika. Zaduženi su i za angažiranje vanjskih suradnika i poput konzervatora koji predlaže planove obnove, upravlja aktivnostima te angažira različite stručnjake za određene projekte. Konzervatorski ured u Puli i Ministarstvo kulture Republike Hrvatske nadležni su za kulturno-povijesni te spomenički značaj sklopa. Oni uglavnom financiraju projekte i programe zaštite. Dionike također predstavljaju i svi korisnici sklopa, koji doprinose vidljivosti Bazilike. U posljednje je vrijeme komunikacija te suradnja među gore navedenim dionicima vrlo neuspješna, narušena te neformalizirana. To je vidljivo na prvi pogled pri samom razgledu sklopa koji vidljivo vapi za obnovom. Već se godinama o takvoj situaciji piše i u novinama. Što je dakako nedopustivo za tako vrijedan spomenik pod UNESCO-ovom zaštitom. Lokalna je zajednica vrlo slabo uključena u projekte i planove na sklopu. Eufrazijana je dio zajednice povezan na različitim razinama sa samim spomenikom.

¹⁵⁷ Institut za razvoj i međunarodne odnose–IRMO, Plan upravljanja katedralnim kompleksom - Eufrazijanom u Poreču, (2014.), preuzeto sa: <http://www.porec.hr/sadrzaj/dokumenti/to%C4%8Dka%205.%20prilog%201.Plan%20upravljanja%20Eufrazijanom.pdf> (str. 19.), (pregledano 29. kolovoza 2018.)

Ona predstavlja dio njihovog identiteta te bi se u svim procesima upravljanja sklopom svakako trebale uključiti i one vrijednosti i značenja koje zajednica osjeća prema spomeniku.

4.4. Što interpretiramo i koju poruku šaljemo?

Sklop Eufrazijeve bazilike danas čuva pregršt vrijednosti zbog kojih se smatra izuzetno vrijednim kulturnim spomenikom, što je prepoznao i UNESCO na čiji je Popis stavljen 1997. godine. I to po (II) kriteriju kao važna promjena ljudskih vrijednosti kroz određeno vremensko razdoblje u jednom kulturnom području svijeta, na području razvoja arhitekture ili tehnologije, monumentalnih umjetnosti, urbanizma ili dizajna krajolika; (III) kriteriju kao posjed jedinstvena ili barem izvanrednog svjedočanstva kulturne tradicije jedne postojeće ili nestale civilizacije te po (IV) kriteriju kao izvanredan primjer gradnje, arhitektonskog ili tehnološkog sklopa ili krajolik koji predstavlja važne etape.

Naime Eufrazijev sklop posjeduje estetsku, povijesnu, arhitektonsku umjetničku, dokumentarnu te znanstvenu vrijednost. On predstavlja jednu od najbolje sačuvanih cjelina ranokršćanske arhitekture na svijetu, mjesto je izuzetnog doživljaja povijesti civilizacija, duhovnog razvitka, kulture i umjetnosti. Prema tome u interpretaciji sklopa moramo uzeti segmente poput antropologije, etnologije, povijesti, arheologije, arhitekture, ali i ljudskih utjecaja kao što je povijest korištenja, javni i privatni interesi te njezino vlasništvo.

Ti su segmenti do danas dobro istraženi i interpretirani, no kako bi definirali poruke te komunicirali s posjetiteljima, ali i javnosti općenito, potrebno je dobro razraditi interpretacijski program. Stručna literatura predlaže definiranje većih tema koje će identificirati karakter mjesta. Pomoću tih tema publika bi trebala razumjeti vrijednosti koji su odgovori na sljedeća pitanja:

- Zašto to mjesto postoji?
- Kako se razlikuje od ostalih?
- Uklapa li se u neki obrazac sličnih mjesta?
- Koji su elementi koji se moraju vidjeti i razumjeti?¹⁵⁸

Svaka tema ne treba biti jednako opširno obrađena. Svakako to može ovisiti o tipu publike, primjerice djeci, odraslima, lokalcima, stranim i domaćim turistima, stručnjacima itd.

Na području Eufrazijane mogu se definirati sljedeće značajne teme i poruke:

¹⁵⁸ Knudson, Cable, Beck, 2003., str. 117.

TEMA 1. Arhitektura - porečki katedralni sklop predstavlja jednu od najbolje sačuvanih cjelina ranokršćanske arhitekture u svijetu

Iako postoje i stariji ranokršćanski sklopovi u svijetu, ni jedan nije toliko dobro sačuvan kao Eufrazijana, a k tome gotovo da je zadržao i svoju izvornu funkciju.

Danas su gotovo u potpunosti sačuvane trobrodna bazilika, memorijalna kapela, biskupska palača i atrij s kvadriportikom. Te su građevine iz sredine 6.stoljeća, a o ranijim građevinama svjedoči krstionica, arheološki ostaci i mnogobrojne strukture koje su uklopljene u Eufrazijeve gradnje. Nakon mnogobrojnih i dugotrajnih istraživanja mogu se razabrati slojevi predcrkvene građevine, slojevi Prve bazilike, Predeufrazijane te Eufrazijeva bazilika.

Jedan od razloga izrazito dobre očuvanosti jest i posljedica gospodarske i demografske degradacije Poreča u srednjem vijeku kada je katedrala jedva održavana te za radikalne zahvate nije bilo mogućnosti.¹⁵⁹

Sama arhitektura katedralnog sklopa može se usporediti i s najpoznatijim građevinama justinijanskog doba u Raveni i Carigradu. Biskup Eufrazije svoju modernizaciju provodi prema zahtjevima novih arhitektonskih ideja koje su se širile iz Ravene. Uvođenje apsida u Eufrazijevu baziliku predstavlja novi razvijeni tip građevine. U njoj se javlja jedan od najranijih primjera troapsidalnog završetka.¹⁶⁰ Također dosljedno je provedena arhitektonska ideja bazilikalne građevine, koja omogućava dobro osvjetljenje. Kolone povezane lukovima vode prema najdekorativnijem dijelu bazilike, središnjoj apsidi.¹⁶¹

Arhitektonski oblik koji je također tipičan za justinijansko razdoblje jest memorijalna kapela koja se nalazi s istočne strane sklopa, uz glavnu apsidu Eufrazijeve bazilike. Sastoji se od trolisnog dijela i eliptoidnog predvorja. Biskupija je također iznimno vrijedna jer je jedina građevina toga tipa koja je sačuvana do krova. Krstionica je pak jedna od najbolje sačuvanih iz ranokršćanskog razdoblja uopće, zajedno s izvornim šesterostranim bazenom ukopanim u zemlju. Zbog očuvanosti izvorne arhitekture može se izvrsno predočiti kako je izgledao ambijent u kojem su se odvijale ceremonije krštenja.¹⁶²

U postojećoj kružnoj komunikaciji za posjetitelje Eufrazijane, ove se vrijednosti mogu prezentirati i na interpretacijskim pločama na lokalitetu. Primjer: Biskupska palača, sredina 6. stoljeća – jedina u svijetu sačuvana do krova. Također i kod arheološke zone potrebno je

¹⁵⁹ Matejčić, 2014., str.15.

¹⁶⁰ Eufrazijeva bazilika, <http://www.zupaporec.com/eufrazijeva-bazilika.html> (pregledano 20. kolovoza 2018.)

¹⁶¹ Matejčić, 2014., str. 141.

¹⁶² Isto, str. 71.

postaviti muzeografska pomagala sa shematskim prikazom razvoja gradnje na tom području. Dok se primjerice pri služenju drugih muzeografskih pomagala kao što su tableti, brošure i dr. pojedini arhitektonski elementi mogu detaljnije opisati.

TEMA 2. Umjetnost – Eufrazijana predstavlja spomeničko svjedočanstvo visoke razine vizualne bizantske kulture 6. stoljeća nove ere

Estetska i umjetnička vrijednost Eufrazijane ponajviše se očituje u središnjoj apsidi Eufrazijeve bazilike. Eufrazijevu baziliku krase mozaici za koje su upotrebljene male kockice kamena, mramora i emajla raznih boja i kockice od kristala s pečenim listićima zlata iznutra.¹⁶³ Osim u središnjoj apsidi, poznato je da je Eufrazijeva bazilika ukrašena i na zapadnom i na istočnom pročelju, što je iznimna rijetkost.(slika 14, 56.) No ti su mozaici nažalost ostali sačuvani samo u tragovima od kojih je onaj na zapadnom pročelju nespretno restauriran krajem 19. stoljeća. Mozaici Eufrazijeve bazilike odražavaju ključne promjene u ikonografiji toga razdoblja. Središnji lik u glavnoj apsidi bazilike zauzima Marija s Isusom u krilu oko koje su simetrično raspoređeni anđeli, mučenici, biskup, arhiđakon i njegov sin.(slika 57.) U donjem su registru prikazani likovi Zaharije, Ivana Krstitelja i anđela te dvije scene iz Kristova djetinjstva s epizodama Navještenja i Vizitacije. Na trijumfalnom luku prikazani su likovi svetica, a iznad trijumfalnog luka Krist među apostolima. Novina se očituje u tome što je glavno mjesto prepušteno Bogorodici. Sve do 5. stoljeća Marija je u kršćanskoj ikonografiji zauzimala sporedno mjesto.¹⁶⁴ Odabir mjesta prikaza Marije ovdje je namjeran te se njime želi naglasiti njezina uloga Bogorodice i njeno Bezgrješno začće, što ujedno simboliziraju scene Navještenja i Vizitacije. Umjetnik je želio istaknuti i Mariju kao „Theotokos“ - Bogorodicu (Isus Krist u istoj osobi Bog i čovjek), što je definirano na Efeškom koncilu 431. godine. Marija je u to vrijeme postala oslonac vjernika i bizantske države.

Osim mozaika, u Eufrazijevoj se bazilici iznimno klesarsko umijeće očituje na kapitelima mramornih stupova. U bazilici ima devet parova kapitela koji se mogu svrstati u tri osnovna tipa karakteristična za bizantsku umjetnost.(slika 58.) Takvi se tipovi kapitela susreću u Raveni i u Bizantu. Prvi tip predstavlja obrnuta krnja piramida s perforiranim biljnim ukrasima koji se poput pletera obavijaju oko nje. Drugi tip predstavlja kapitele koji u uglovima imaju ukrase od ptica i životinja, a treći je tip kapitela bizantska varijanta korinskog kapitela, a odražava teodozijanski stil iz druge polovice 4. stoljeća. Ti su kapiteli izrađivali vrsni klesari te predstavljaju najbolja ostvarenja bizantske plastike 6. stoljeća. Iznad kapitela, u arkadama

¹⁶³ Eufrazijeva bazilika, <http://www.zupaporec.com/eufrazijeva-bazilika.html> (pregledano 20. kolovoza 2018.)

¹⁶⁴ Dino Milinović, »Ikonografski program mozaika u središnjoj apsidi Eufrazijeve bazilike u Poreču: carsko pokroviteljstvo i uloga Bogorodice«, u: *Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji*, 1 (2000.), str. 73-88. (77.)

sjevernog broda, sačuvale su se štukature ukrašene geometrijskim likovima, a vidljivi su i ostaci originalne boje. U južnom su brodu štukature uništene u potresu 1440. godine.¹⁶⁵

Ova bi se tema mogla prezentirati u bazilici na samostojećim interpretacijskim pločama ispred apside ili pri ulazu u baziliku.

TEMA 3. Povijest - sklop kroz čije se sačuvane slojeve doživljava dinamičan razvoj grada ali i cijele Europe kroz stoljeća

Interpretirajući sklop Eufrazijeve bazilike ne smije se izostaviti i sam grad Poreč, ali i poluotok Istru koji čini neraskidivu vezu sa samim sklopom. Na okolnosti izgradnje te mjesto nastanka samoga sklopa uvelike je utjecao razvoj grada te povijesna isprepletenost civilizacija na istarskom poluotoku.

Istra je područje ljudske promenade, sjecište, ali i borilište različitih naroda, jezika, kultura, vjera i običaja. Grad Poreč, grad je duge povijesti, a njegov današnji izgled sa spomenicima različitih kultura predstavlja pravi kulturni mozaik koji je danas i dio identiteta grada. Sam spomenik, Eufrazijana, posjeduje vrijednost svjedočanstva promjena u povijesti. Svako je razdoblje tretiralo spomenik u skladu s filozofijom toga vremena.

Ovaj bi se segment mogao prezentirati primjerice u istočnoj prostoriji lapidarija ili u interpretacijskom centru koji bi se mogao nalaziti u tzv. Zgradi Caritasa koja se nalazi neposredno uz baziliku s njezine istočne strane.

TEMA 4. Razvoj kršćanstva – Eufrazijana kao primjer razvoja kršćanstva te duhovnog razvitka

Eufrazijev sklop od vremena nastanka, kada se kršćanstvo tek počelo razvijati, pa sve do danas, nije promijenio svoju prvobitnu funkciju propovijedanja kršćanske vjere.

Najstarija crkva zauzimala je prostor jedne od sjevernih gradskih insula, na mjestu rimskih građevina. Starija je historiografija interpretirala dio rimskih građevina kao ostatke prostorija gdje se nalazio prvi tajni oratorij, mjesto tajnog okupljanja kršćanske zajednice. Takve su pretpostavke proizašle nakon pronalaska tzv. Maurovog natpisa (slika 59.) koji govori o proširenju i obnovi prvotne crkve povezano s prijenosom kostiju Sv. Maura s groblja izvan zidina gdje je mučen. Prema tim tumačenjima oratoriju je pripadao i mozaik ribe koji je tajni simbol kršćanstva. Iako se donedavno ova interpretacija smatrala točnom, novijim istraživanjima postaje sve više upitna.¹⁶⁶ No jedno je sigurno, već u prvim stoljećima naše ere u Poreču je prisutno kršćanstvo. Sv. Mauro bio je prvi porečki biskup i mučenik iz 3. stoljeća,

¹⁶⁵ Eufrazijeva bazilika, <http://www.zupaporec.com/eufrazijeva-bazilika.html> (pregledano 20. kolovoza 2018.)

¹⁶⁶ Eufrazijeva bazilika u Poreču, <http://www.expoaus.org/the-euphrasian-basilica-in-porec-uso3> (pregledano 20. kolovoza 2018.)

danas je on zaštitnik grada Poreča te se svake godine obilježava Dan svetog Maura. Natpis koji svjedoči o prijenosu njegovog tijela i proširenju crkve nalazi se na sredini zida sjevernog broda. Uz Sv. Maura poznat nam je i biskup Sv. Eleuterije. Oni su zasigurno imali značajan utjecaj na smještaj katedrale unutar porečkih zidina. Važnost biskupa i biskupske tradicije u kasnoj antici je vrlo značajna u pogledu razvitka grada, ali i posjedovali su vrlo jak politički naboj što ih je činilo osloncem lokalne uprave te su brinuli za svakodnevno funkcioniranje grada.¹⁶⁷ Njihov se sarkofag danas nalazi u memorijalnoj kapeli, a izrađen je za vrijeme porečkog biskupa Pagana 1247. godine. Tijela svetaca nalazila su se u sarkofagu sve do 1354. godine kada je tijekom rata između Venecije i Genove crkva opljačkana. Tek 1934. godine tijela su vraćena iz Genove¹⁶⁸ te se danas nalaze ispod glavnog oltara bazilike. Koliko je stanovništvu bilo važno postojanje crkve u gradu svjedoče i donatorski natpisi u podnim mozaicima Prve crkve iz 4. stoljeća. Oni ukazuju koliko su pojedini pobožni vjernici doprinijeli izgradnji Prve crkve.¹⁶⁹

Biskup koji je obilježio identitet grada bio je biskup Eufrazije i njegov graditeljski pothvat. Sagradio je baziliku u kojoj se i danas propovijeda kršćanska vjera. Bio je izravni predstavnik Justinijanove politike rekonkviste, obnove Rimskog Carstva. Svoj je pothvat zabilježio i u natpisu u apsidi bazilike navodeći kako je biskupsku crkvu našao u veoma siromašnom stanju te loše gradnje i zato ju je odmah odlučio srušiti i sagraditi novu.¹⁷⁰ Na mozaiku u apsidi prikazan je i njegov lik s maketom crkve u rukama. Mozaici u apsidama jedan su od ljepših primjera vizualne umjetnosti toga vremena, likovne kulture ranog kršćanstva na kojoj počivaju kasnija stoljeća zapadne duhovnosti i poimanja umjetnosti.

Bitno je spomenuti i Justinijana i njegovu ideju vjerskog ujedinjenja. On za razliku od Ravene nije prikazan na mozaicima u Poreču. No bez obzira na to, u samim se mozaicima jasno očituje njegova politika uspostave kršćanskog carstva koja je u središte svoje ikonografije smjestila lik Marije. U njegovo je doba zatvorena Akademija u Ateni koja je bila utočište antičke filozofije. Naredio je progone preostalih pogana te pokrštavanje seoskog stanovništva u Maloj Aziji.¹⁷¹ Ovaj bi se segment mogao interpretirati putem priča. Primjerice priča o tajnom okupljanju kršćana, priča o krađi tijela biskupa, biskupu Eufraziju, njegove uloge u kontekstu Justinijanove politike te utjecaj na samu ikonografiju mozaika.

¹⁶⁷ Milinović, 2000., str. 74.

¹⁶⁸ Matejčić, 2014., str. 135.

¹⁶⁹ Eufrazijeva bazilika u Poreču, <http://www.expoaus.org/the-euphrasian-basilica-in-porec-uso3> (pregledano 20. kolovoza 2018.)

¹⁷⁰ Eufrazijeva bazilika, <http://www.zupaporec.com/eufrazijeva-bazilika.html> (pregledano 20. kolovoza 2018.)

¹⁷¹ Milinović, 2000., str. 81.

4.5. Publika

Interpretacija i prezentacija komunikacijski su procesi kao i edukativne aktivnosti pomoću kojih prenosimo značenje određenog spomenika publici. Publika je sastavni dio interpretacijskog i prezentacijskog procesa koji moramo dobro poznavati da bi poruke koje želimo prezentirati ljudima bile jasne, zanimljive i edukativne.

Nažalost, do danas još ne postoje podaci o posjetiteljima Eufrazijane, primjerice koja je njihova motivacija posjeta, koje su životne dobi, jesu li samci, parovi ili obitelji kao ni egzaktni broj posjeta godišnje. Te bi varijable uvelike pomogle uspješnosti prezentacije.

Publiku Eufrazijane možemo ponajprije podijeliti na lokanu zajednicu i publiku izvan nje. Lokalna zajednica od iznimne je važnosti, interpretacijom i prezentacijom trebali bi poticati razvoj svijesti o povijesnom i kulturnom značenju sklopa. Potrebno je kontinuirano educirati zajednicu o njemu samome. Time bi se utjecalo i na povećanje potencijala samog sklopa za suvremenu zajednicu osobito u pogledu glavnog gospodarskog sektora u Istri - turizma. Kao jedan tip publike izvan lokalne zajednice možemo identificirati upravo turiste. Eufrazijeva je bazilika posjećena u iznimno velikom broju tijekom ljetnih mjeseci.

Zadnjih se desetljeća u Hrvatskoj razvija kulturni turizam koji se definira kao posjeti osoba izvan mjesta boravka motivirane u cijelosti ili djelomično interesom za povijest, umjetnost, naslijeđe ili stil života lokaliteta, regije, grupe ili institucije. Kulturni turizam se razvija zbog socio-demografskih promjena i promjena životnog stila, samim time i većim stupnjem obrazovanja, porastom broja starijih stanovnika koji pokazuju interes za kulturu, potraga za aktivnostima uz klasični interes za primjerice "plažni" turizam.¹⁷² Kako bi se zadovoljile potrebe kulturnog turista, ali i kako bi se mjesto razvijalo kao kulturna destinacija potrebno je najprije kvalitetno valorizirati kulturnu baštinu odnosno istražiti, interpretirati i adekvatno ju prezentirati.

Iako ne postoje egzaktni podaci o posjetiteljima Eufrazijeve bazilike, možemo istražiti statistike turističke zajednice koja evidentira demografske podatke turista u gradu Poreču kao i broj noćenja. Po podacima Državnog zavoda za statistiku u 2017. godini najviše noćenja turista ostvarila je Istarska županija s brojem 25 milijuna noćenja. Po dolasku ostvarili su u prosjeku šest noćenja.¹⁷³ U gradu Poreču taj je broj iznosio 3,392,258 noćenja što grad smješta na treće

¹⁷² Ministarstvo turizma, Strategija razvoja kulturnog turizma, 2003., preuzeto sa: <http://arhiva.rera.hr/Portals/0/docs/eu-turizam/Strategij-Razvoja-Kulturnog-Turizma.pdf> (str.5.) (pregledano 20. kolovoza 2018.)

¹⁷³ Dolasci i noćenja u 2017. godini, <http://hrturizam.hr/dzs-dolasci-nocenja-u-2017/> (pregledano 25. kolovoza 2018.)

mjesto u ukupnom ostvarenom broju noćenja u Hrvatskoj, nakon Dubrovnika i Rovinja. Prema tome možemo zaključiti kako je Poreč izrazito popularna turistička destinacija u Hrvatskoj, a samim time u gradu se tijekom ljetnih mjeseci stvaraju velike gužve. To je vidljivo i u Eufrazijevoj bazilici gdje ne postoji reguliranje broja posjetitelja, što može biti veliki problem u samom održavanju spomenika i njegovoj zaštiti, ali i ostavljanja negativnog utiska na posjetitelje pri obilasku samog sklopa. To je primjerice vidljivo kod uspinjanja na zvonik bazilike, gdje se na stepeništu može kretati samo u jednom smjeru zbog čega se stvaraju velike gužve u prostoru krstionice. Također zbog gužva lokalni stanovnici izbjegavaju popularna turistička mjesta, poput Eufrazijeve bazilike. Iz tog je razloga vrlo vjerojatno da tek mali broj lokalnog stanovništva zapravo posjeti Eufrazijanu tijekom ljetnih mjeseci kada se mogu vidjeti svi dijelovi sklopa. To je zasigurno i jedan od razloga zašto su Porečani svjesni vrijednosti Eufrazijane te da ona predstavlja dio njihovog identiteta, no na vrlo niskoj razini shvaćaju njezinu povijesnu, umjetničku, društvenu i druge vrijednosti.

Po podacima turističke zajednice grada Poreča najviše turista dolazi iz sljedećih zemalja: Njemačke, Austrije, Slovenije, Italije, Ujedinjenog Kraljevstva, Nizozemske, Rusije i Hrvatske.¹⁷⁴ Ti su podaci svakako korisni kod pripreme prezentacijskog sadržaja i potrebe za višejezičnosti. Također poznato je kako Istra promovira obiteljski turizam, što je vidljivo i po tipovima hotela za obitelji s djecom. Interpretacijski program za djecu treba biti drugačiji od onoga za odrasle, kao što spominje i Tilden u svome šestome principu interpretacije. Prema istraživanju Sveučilišta u Londonu, djeca mlađa od 12 godina ne mogu kombinirati različita osjetila kao ni procesuirati informacije kao što to mogu odrasli. Pri interpretaciji za djecu, ali i za laike, ne bi se smjele koristiti stručne riječi, već one lako razumljive. Također, trebalo bi svakako uključiti interaktivnost.¹⁷⁵ Prema tome efektivna i interesantna interpretacija za njih treba biti planirana po posebnoj metodologiji. Primjerice interpretirati putem slikovnice, filma, videoigrica itd.

Kao posebnu skupinu publike možemo izdvojiti i stručnjake različitih disciplina te studente. Često je u prezentacijama baštine prisutna interpretacija kao da se obraćamo stručnjacima, što dovodi do negativnog efekta kod posjetitelja. Pravilo koje vrijedi pri prezentaciji je ne koristiti suviše stručne termine. Eufrazijana posjeduje mnoge vrijednosti zanimljive povjesničarima umjetnosti, povjesničarima, arheolozima, etnolozima i mnogim drugima te je za njih potrebna

¹⁷⁴ vidi: Dolasci i noćenja turista u Poreču po zemljama porijekla, 01.01.2017. - 31.12.2017., Turistička zajednica Poreč, 3.1. 2018, <https://www.myporec.com/hr/o-nama/statistike> (pregledano 25. kolovoza 2018.)

¹⁷⁵ Daniela Dumbaveanu, Ana Craciun, Anca Tudoricu, »Principles of interpretation, tourism and heritage interpretation«, u: *Human Geographies – Journal of Studies and Research in Human Geography*, 1 (2016.), str. 60-70. (67.)

posebna interpretacija, detaljnija od one koje koristimo obraćajući se široj javnosti. To se može prezentirati putem različitih posebnih publikacija, edukacijskih programa, konferencija kreiranih posebno za određene discipline.

U sljedećem ću se poglavlju detaljnije posvetiti metodi prezentacije te njene prilagođenosti određenim tipovima posjetitelja.

4.6. Prezentacija interpretativnog sadržaja

Prezentacija zapravo označuje pažljivo planiranu komunikaciju interpretativnog sadržaja putem oblikovanja interpretativnih informacija, fizičke dostupnosti i interpretativne infrastrukture na području kulturne baštine. Prezentirati možemo putem različitih medija, primjerice informativnih ploča, muzeoloških tipova prikaza, vođene ture, predavanja, multimedijских aplikacija ili putem interneta.¹⁷⁶

4.6.1. Principi prezentacije

Postoji nekoliko principa koje trebamo uzeti u obzir pri oblikovanju prezentacije:

1. Poštivanje naše publike

Prezentacija baštine trebala bi biti povezana sa posjetiteljevim znanjem i doživljajem koja tada postaje smisljena i osobna. Prezentirane bi informacije trebale korespondirati s posjetiteljevim interesom, zato je preporučljivo prezentirati sadržaj u više težinskih razina. Tako bi publika sama izabrala informacije koje korespondiraju s njihovim znanjem. Također publici bi trebalo dati mogućnost povezivanja informacija i mogućnost vlastitog istraživanja.

Sadržaj bi trebao biti prezentiran na provokativan način što će privući posjetiteljevu pažnju. Trebalo bi poštivati i različitosti. Posjetitelji dolaze iz različitih zemalja i iz različitih kultura, prema tome treba uzeti u obzir različite metode učenja i širi spektar medija putem kojeg će se prezentirati sadržaj.¹⁷⁷

2. Nepristranost i objektivnost

Odgovornost interpretatora jest prezentirati adekvatne i točne informacije publici. Prema tome prezentaciji treba prethoditi istraživanje koje se temelji na multidisciplinarnim studijama.

¹⁷⁶ The ICOMOS Charter for the Interpretation and Presentation of Cultural Heritage Sites, 2008., preuzeto sa: http://icip.icomos.org/downloads/ICOMOS_Interpretation_Charter_ENG_04_10_08.pdf. (pregledano 29. kolovoza 2018.)

¹⁷⁷ Iryna Shalaginova, *Ethical principles of Heritage Presentation for World Heritage Sites*, 2008., str. 5.

Također prezentacija baštine ne bi smjela izuzeti ni povijesne hipoteze, lokalne mitove i priče. Kada postoje i dva znanstveno zasnovana mišljenja o pojedinom segmentu, trebalo bi iznijeti oba i tako omogućiti posjetitelju koje će mišljenje podržati.

Prezentacijski bi program trebao predstavljati cjelinu, materijalne i nematerijalne elemente. Primjerice treba uzeti u obzir sve povijesne periode i grupe koje su pridonijele povijesnom i kulturnom značenju spomenika. Okolina je, kao i nematerijalni elementi, integralni dio značaja spomenika, prema tome i to treba uključiti u njegovu prezentaciju.¹⁷⁸

3. Dužnost zaštite

Baštinski profesionalci imaju moralnu obvezu brinuti o baštini te raditi na zaštiti njezinog značaja i autentičnosti. Prezentacija baštine trebala bi privući nove resurse koji mogu pomoći u zaštiti baštine. Educiranjem publike putem kvalitetne prezentacije razvija se osjećaj vlasništva zbog čega će imati potrebu brinuti o spomeniku.¹⁷⁹ Socijalizacija baštine podrazumijeva da se predmeti što više čuvaju *in situ*, čime se razvija svijest ljudi da je baština dio ljudske kulture te koji je njen stvarni značaj. Ljudi će time imati veću potrebu za brigom i pažnjom, ali i poticati ostale pojedince u zajednici da brinu o baštini.¹⁸⁰

4. Izbjegavanje potencijalnog sukoba interesa

Svjetske kulturne baštine obuhvaćaju mnoge dionike sa svojim interesima i potrebama. Potrebno je poznavati i uvažavati te interese. Kvalitetna prezentacija koja uzima u obzir interese dionika i koja je razvijana uz njihovu suradnju može izbjeći potencijalne konflikte. Prezentacija bi trebala biti planirana zajedno u suradnji sa baštinskim profesionalcima, lokalnom zajednicom i drugim dionicima.¹⁸¹

4.6.2. Metode prezentacije

Pisana riječ

Kako bi prezentirali interpretirani sadržaj, interpretatori često koriste pisane materijale: knjige, brošure, kataloge, vodiče, interpretacijske ploče, legende itd. Također pisanje je osnova za vođene ture, interpretativne ture, izložbe, prezentacije putem masovnih medija i sl. Cilj pisanja je želja da se napisano i pročita. Kako bi se uspješno pisalo i zadržalo posjetiteljevu pažnju postoji nekoliko smjernica. Primjerice koristiti kratke riječi, rečenice i paragrafe te različite

¹⁷⁸ Isto, str.6.

¹⁷⁹ Isto, str.7.

¹⁸⁰ Ivo Maroević, *Uvod u muzeologiju*, Zagreb: Zavod za informacijske studije, 1993., str. 184-185.

¹⁸¹ Shalaginova, 2008., str. 8.

duljine rečenica kako bi se postigla ritmičnosti. Jednostavno pisani tekstovi zapravo su najčešće i najadekvatniji.¹⁸² Rečenice koje sadrže 15 do 20 riječi najčešće olakšavaju čitanje. U jednoj rečenici potrebno je iznijeti samo jednu ideju. Paragrafi također moraju biti kratki, otprilike 15 redova teksta. Tekst u komadu potrebno je odvojiti u paragrafe što će ljude prije privući čitanju nego zatvoreni tekst u „kocki“. Potrebno je koristiti se jednostavnim rječnikom¹⁸³, a završetak paragrafa mora biti upečatljiv.

O Eufrazijani postoje mnogi stručni tekstovi, no jedini primjeren široj publici koji sadrži suvremenu interpretaciju jest publikacija Ivana Matejčića, *Eufrazijana u Poreču* koja je nastala u sklopu projekta EX PO. AUS. Dostupna je u tiskanom, ali i u digitalnom obliku na pet stranih jezika. Nažalost, postojanje te publikacije u digitalnom obliku na samom području sklopa nije naznačeno. Knjiga je pisana za širu publiku, vrlo je čitljiva, jasna i razumljiva, a tekst je popraćen vrlo kvalitetnim fotografijama. Ona može služiti kao uvod za one koji tek trebaju posjetiti baziliku, za one koji se već nalaze na lokalitetu ili pak za one koji su je već posjetili, a žele znati više. Podijeljena je u dva dijela, prvi dio opisuje razvoj sklopa kroz povijest, dok je drugi dio zamišljen kao vodič kroz katedralni sklop. Ova bi se publikacija trebala više promovirati, primjerice na web-stranicama župe, turističke zajednice, grada Poreča, ali i na samom lokalitetu putem primjerice QR-koda.

Osim ove publikacije, postoji i brošura autora Ante Šonje iz 1977. godine. No ona ne odgovara u potpunosti suvremenim interpretacijama s obzirom da su se nakon izdavanja ove publikacije vršila mnoga istraživanja čime su pojedini dijelovi sklopa drugačije interpretirani. Osim toga brošura se nalazi pri izlazu iz bazilike, što znači na samome kraju kružne komunikacije posjetitelja. Posjetitelji koji tek ulaze u sklop nisu u mogućnosti doći do te brošure.

Pisani se tekst na lokalitetima nalazi na tabelama i panoima koje su postavljene ispred pojedinih dijelova sklopa. Na samom ulazu u atrij nalazi se samostojeća tabela s tekstom koji sadrži informacije o kontekstu nastanka sklopa s opisom njegovih razvojnih faza. Ovdje bi valjalo dodati grafičke prikaze poput tlocrta i presjeka prvobitnih građevina. Na preostalim tabelama koje se nalaze ispred glavnih dijelova sklopa, uglavnom postoje informacije samo o vremenu izgradnje. Tome bi se moglo pridružiti par rečenica o posebnoj vrijednosti koju određeni dio posjeduje. Primjerice tekstu: „Krstionica je sagrađena u 5. st.“ nadodati: „jedna od najbolje sačuvanih krstionica iz ranokršćanskog razdoblja uopće“.

¹⁸² Knudson, Cable, Beck, 2003, str. 166.

¹⁸³ Christopher Robinson, *Heritage notes, Planning for Heritage Resources*, Alberta: Department of Culture and Multiculturalism, Historic Site and Archives, 1992., str. 10.

Također bilo bi dobro postaviti interpretacijske pločice na određene kamene artefakte koji se mogu vidjeti u sklopu. U atriju se kod izloženih kamenih ulomaka mogu postaviti male interpretacijske pločice gdje će biti naznačeno kojim cjelinama pripadaju ulomci, njihova datacija i izvorno mjesto. Isto tako i u dvorištu biskupije gdje su izložene nadgrobne ploče može se postaviti transliteracija njihovih natpisa. Transliteraciju natpisa trebalo bi postaviti i u bazilici kod tzv. Maurovog natpisa.

U prizemlju biskupske palače u istočnoj prostoriji, koja sada služi kao svojevrsni interpretacijski centar trebalo bi zamijeniti postojeće panoje novima s istaknutijim naslovom i većim fontom, a trebalo bi razmisliti i o njihovoj potpunoj zamjeni sa elektroničkim sustavom gdje bi se pridodao sadržaj o restauriranju Biskupije ili pak cjelokupnog sklopa.

Kratak bi opis mozaika u apsidi i njihov značaj trebalo prezentirati i u bazilici. Primjerice na svakom uglu oltarne ograde.

Licencirani vodič

Eufrazijana nema opciju vođenih tura. No dostupnost vodiča na lokalitetu ima vrlo mnogo prednosti. Vodiči se mogu povezati sa svojom publikom te prilagoditi prezentaciju upravo njezinim potrebama. Na taj način obilazak sklopa Eufrazijane posebnoj skupini može biti dodatno zanimljiv i edukativan. U slučaju vodstva školske grupe, vodič će prilagoditi svoju priču na način koji će biti interesantan upravo njima, isto tako s grupom umirovljenika. Vodič također može uzeti u obzir i područje ili kulturu iz koje dolaze posjetitelj. Kod prezentacije sadržaja vodiči imaju mogućnost zainteresirati posjetitelje dodatnim pričama, mitovima i anegdotama. Primjerice o mogućnosti postojanja tajnog oratorija gdje se u početku propovijedala kršćanska vjera, mučenju Sv. Maura, krađi njegova tijela te ponovnom povratku. Kako bi vodič uspješno prenio interpretirani sadržaj, mora posjedovati nekoliko bitnih vještina: dobro razvijenu verbalnu komunikaciju za različite tipove posjetitelja s kojima će komunicirati, vođenje dijaloga, a ne samo prezentirati bitne poruke. Također mora biti svjestan neverbalne komunikacije kao što je govor vlastitog tijela, ali i govor tijela publike. Mora razumjeti ono o čemu govori, poznavati principe baštinske interpretacije i primijeniti ih kako bi ture bile interaktivne i relevantne.¹⁸⁴

Audiovodiči i multimedija

Živimo u dobu kada je tehnologija svugdje oko nas. Multimediju možemo izrazito dobro iskoristiti kako bi dodatno pojasnili određen sadržaj i teme koje želimo prezentirati, ali i da

¹⁸⁴ Guy Tilkin, *Professional Development in Heritage Interpretation Manual*, Bilzen: Landcommanderij Alden Biesenstr, 2016., str. 25.

uvjerimo i obuhvatimo ciljanu skupinu. Razvojem tehnologije, prosječna potražnja za multimedijom je značajno porasla.¹⁸⁵

Na području sklopa Eufrazijeve bazilike ne postoji mogućnost skeniranja QR-koda, aplikacije, mogućnost vođenja kroz sklop putem tableta ili pak elektronički sustav u pojedinim dijelovima sklopa.

Audiovodič s virtualnom šetnjom postoji u DVD izdanju na pet stranih jezika pripremljen u sklopu projekta EX PO AUS. No, kao i publikacija nije promovirana na samom lokalitetu. Osim toga pri internetskoj pretrazi pojma „Eufrazijana“ i „Eufrazijeva bazilika“ ne pojavljuje se rezultat web-stranice na kojoj je audiovodič dostupan. Prvi rezultat jest web-stranica porečke župe gdje postojanje audiovodiča i virtualne šetnje nije naznačeno. Audiovodič na lokalitetu mogao bi funkcionirati na način da dijelovi sklopa i eksponati budu označeni brojevima. Upisom broja u aparat započeo bi govor.

QR-kodovi omogućuju posjetiteljima da se samostalno informiraju i to kada oni žele. Najprije je potrebno izraditi web-stranicu Eufrazijane gdje će detaljno biti prezentiran pojedini sadržaj. Skeniranjem određenog QR-koda, otvorila bi se web-stranica s detaljnim opisom onoga što posjetitelj vidi ispred sebe na lokalitetu. Ono što bi se moglo odmah napraviti jest postavljanje QR-koda koji će voditi na web-stranicu EX PO AUS na kojoj se nalazi knjiga *Eufrazijana u Poreču*.

Na tabletima se pak uz fotografije i tekstualni sadržaj može dizajnirati virtualna stvarnost. Zanimljive 3D-projekcije i simulacije s opcijom razgledavanja spomenika sa svih strana, razgleda bazilike ili pak arheološke zone u određenim povijesnim periodima iz kojih postoje crteži i fotografije. Takva mjesta putem tableta mogu biti označena primjerice na ulazu u baziliku, od kuda su i najčešće slikane fotografije u povijesti. Putem vremenske lente mogu se predložiti promjene koje su se dogodile u interijeru bazilike. Različite aplikacije s umetnutim igrama mogu biti posebno atraktivne i stimulirati interes mlađim dobnim skupinama.

Prezentacija se na samome lokalitetu može dopuniti i tzv „screen touch“ monitorima. Primjerice na prvome katu biskupije u istočnim prostorijama iz kojih se pruža najbolji pogled na arheološku zonu postojeće panele s opisima podnih mozaika zamijeniti monitorima. Osim shematskih prikaza i interpretacijskog sadržaja, može se uključiti i opcija virtualne izložbe o konzervatorsko- restauratorskim radovima na tom području.

¹⁸⁵ Stanislav Horný, Eva Jarošová, Alois Surynek, Zdeněk Vondra, » Methodology for multimedia presentation of cultural heritage«, u: *Informatologia*, 3-4 (2016.), str. 212-220. (212.)

4.6.3. Prijedlog uspostave nove prostorne komunikacije te interpretacijskog centra

Zbog složenog spomenika kakav je Eufrazija, nameće se potreba interpretacijskog centra za koji na trenutačnom području sklopa nema adekvatnog prostora. Kako bi učinkovitije prenosili vrijednosti i značenja koje posjeduje Eufrazijana predlažem uspostavu i nove prostorne komunikacije koja bi krenula od interpretativnog centra u zgradi Caritasa nedaleko od sklopa te završavala kružno također u spomenutoj građevini.

Istočno od Eufrazijevog sklopa nalazi se zgrada s prizemljem i dva kata u posjedu Porečko-pulske biskupije. Građevina je poznata pod nazivom „Zgrada Caritasa“ (slika 60.) čija površina iznosi 200m². Ispred zgrade nalazi se travnato dvorište koje se otvara prema ulici. U prizemlju zgrade može se smjestiti prostor za kupnju ulaznica, suvenirnica te café-bar s terasom u prednjem dvorištu te na suprotnoj strani, tik uz porečki *lungo mare*. U dvorište se također može smjestiti maketa s prikazom grada Poreča iz ptičje perspektive. Na prvom bi se katu mogla urediti prostorija s edukativnim kratkim filmom posvećenom sklopu Eufrazijeve bazilike, prostor s prikazom vremenske lente razvoja grada Poreča i Eufrazijevog sklopa s odgovarajućim sažetim opisima. Također u prostor bi se mogla postaviti i maketa sklopa s legendom. Jedan bi se prostor mogao urediti za stalne ili povremene izložbe koje bi tematizirale Eufrazijanu, ali i u kojem bi postojali interaktivni sadržaji. Primjerice omogućiti posjetiteljima da sami pokušaju složiti manju sliku u mozaiku s dostupnim mozaičkim kockicama. Prostori na drugome katu mogu se iskoristiti u različite edukativne svrhe poput predavanja, radionica i kongresa.

Posjetitelj bi se tada uputio prema gradskim bedemima na koje bi se uspeo putem konstrukcije sa stepenicama. Na bedemima se s južne strane otvara pogled prema arheološkoj zoni (Slika 54.), zapadno se nalazi zgrada biskupije, a istočno ulaz u staru sakristiju iz koje se ulazi u baziliku. Na bedemima se mogu postaviti interpretativne tabele o prvobitnim konstrukcijama s tlocrtima i presjecima iz točke gledišta posjetitelja. Nadalje prostorna komunikacija kreće ulijevo prema staroj sakristiji odnosno svetištu sjeverne bazilike Predeufrazijane te memorijalnoj kapeli iz koje se ulazi u baziliku. U bazilici ispred oltarne ograde mogu se postaviti interpretativne ploče sa sadržajem o mozaicima u apsidama. Bitne ikonografske teme te transliteracija natpisa biskupa Eufrazija. Na sjevernom zidu gdje se nalazi kameni fragment s natpisom o prijenosu tijela mučenika Maura, može se postaviti interpretativna pločica s datacijom te transliteracijom natpisa. Osim toga postojeći otvori u podu bazilike mogu se

zamijeniti staklenim podom, primjerice cijelom dužinom u jednom od brodova kako bi se prezentirali originalni podni mozaici iz 5. i 6. stoljeća. Nadalje pri izlazu iz bazilike ulazi se u atrij. Na lapidima postaviti interpretativne pločice, a sa zapadne strane atrija postaviti ploču s interpretacijom mozaika na istočnom i zapadnom pročelju bazilike. Daljnja komunikacija vodi u atrij i zvonik. U zvoniku je potrebno postaviti odgovarajuću rasvjetu te učvrstiti drvene konstrukcije koje vode do vrha zvonika. Nakon silaska sa zvonika, kretanje bi se nastavilo prema biskupskoj palači. U dvorištu biskupije također treba postaviti interpretativne pločice na izloženim nadgrobnim spomenicima. Posjetiteljima bi se mogao omogućiti ulaz i u vrt biskupije u kojem bi se postavile klupe za odmor. Na prvome katu biskupije u istočnim prostorijama iz kojih se pruža najbolji pogled na mozaike trebalo bi postaviti monitore s prikazima kopija mozaika koji se primjerice mogu uvećati te grafički prikaz ostataka struktura zidova i mozaika s odgovarajućom legendom. Nakon obilaska sakralnog muzeja na prvome katu biskupije, komunikacija bi dalje vodila u prizemlje biskupije gdje su izloženi originalni podni mozaici prvobitnih konstrukcija Eufrazijane. U istočnoj se prostoriji iz koje se izlazi ponovno u područje arheološke zone mogu postaviti informativni paneli o restauriranju Biskupije. Komunikacija bi se dalje nastavila do interpretativnog centra preko arheološke zone i bedema. Pri izlasku iz cjelokupnog sklopa posjetitelji bi mogli kupiti suvenire koje bi trebalo pažljivo osmisliti u skladu s vizualnim identitetom. Lokalni umjetnici uz poticajna sredstva grada Poreča i Biskupije također mogu izrađivati suvenire, čime bi se već započelo uključivanje lokalne zajednice. Pri izlazu je moguće postaviti i monitor koji skenira lice posjetitelja i pretvara ga u lice izrađeno u mozaiku. Posjetitelj bi imao opciju sliku svoga mozaičkog lica poslati na e-mail, podijeliti na društvenim mrežama ili isprintati kao razglednicu. Time bi posjetitelj dobio unikatni suvenir, a u isto vrijeme takav bi interaktivni sadržaj služio kao promocija za katedralni sklop. Time bi završila nova prostorna komunikacija.

4.6.4. Komunikacija i prezentacija izvan lokaliteta

Komunikacija s publikom ne odvija se samo na lokalitetu, nego i izvan njega. Putem različitih medija te definiranog marketinškog plana komuniciramo sa širom publikom koja je ujedno i potencijalni posjetitelj. Dobro razrađeni marketinški plan bitan je i za održivo korištenje spomenika te sprečavanje pretjeranog konzumiranja baštine odnosno komodifikacije baštine. Potrebno je sustavno promoviranje u lokalnim, regionalnim, nacionalnim i inozemnim medijima kako bi Eufrazijana mogla konkurirati na svjetskom tržištu.

Jedna od bitnijih stavki jest i prepoznatljiv vizualni identitet koji bi se koristio na oznakama za Eufrazijanu, putokazima, suvenirima, web-stranici, majicama djelatnika sklopa, informacijskim panoima, brošurama itd. To može biti primjerice prikaz biskupa Eufrazija s maketom crkve s mozaika u apsidi (slika 61.) ili prikaz ribe na fragmentima podnog mozaika. Potrebno je uspostaviti i web-stranicu Eufrazijane, profile na društvenim mrežama. Također i adekvatnu signalizaciju u gradu te izvan njega. U planu upravljanja Eufrazijanom iz 2013. godine predložena je zanimljiva ideja signalizacije koja bi se zasnivala na koncepciji igre. Uz tradicionalnu turističku signalizaciju, prijedlog je uspostaviti igru koja bi iz određenih mjesta u gradu vodila prema sklopu putem različitih zadataka, pitanja i rješenja. Na taj bi se način vršila i edukacija o činjenicama koje su vezane uz Eufrazijanu.¹⁸⁶

Eufrazijanu je potrebno i što više uključivati u događanja grada Poreča, ali i organizirati ih u samoj Eufrazijani. Jedan od postojećih jest festival klasične glazbe pod nazivom „Koncerti u Eufrazijani“ u produkciji Pučkog otvorenog učilišta Poreč. Festival se već tradicionalno održava od 1962. godine, a predstavlja glazbena dostignuća domaćih i inozemnih autora.¹⁸⁷ Sklop primjerice nije ni uključen u manifestaciju „Noć muzeja“, a to bi bila izuzetna prilika da se lokalna zajednica uopće informira o postojanju muzeja i prezentacije sklopa.

4.7. Edukacija

Kako bi očuvali vrijednosti Eufrazijane, nastavili istraživati i adekvatno je valorizirati, potrebna je kontinuirana edukacija o samome spomeniku. Stručnjacima iz područja kulture, turizma te različitih interdisciplinarnih područja potrebno je omogućiti studijske boravke, specijalizacije, obuke, radionice, suradnje kako bi se povećala održivost Eufrazijane. Osim obrazovanja stručnjaka, lokalnu je zajednicu također potrebno kontinuirano educirati, kako bi se mogla snažnije povezati sa spomenikom, ali i kako bi mogla iskoristiti potencijal koji spomenik ima. Uprava Eufrazijeve bazilike trebala bi omogućiti edukaciju putem različitih predavanja, obuke stručnjaka, ali i licenciranih vodiča, izložaba, publikacija, dokumentarnih filmova. Također u školama kroz zavičajnu nastavu prenositi glavne poruke i značenja sklopa Eufrazijeve bazilike.

¹⁸⁶ Vidi: Institut za razvoj i međunarodne odnose–IRMO, Plan upravljanja katedralnim kompleksom - Eufrazijanom u Poreču, (2014.), preuzeto sa:

<http://www.porec.hr/sadrzaj/dokumenti/to%C4%8Dka%205.%20prilog%201.Plan%20upravljanja%20Eufrazijanom.pdf> (pregledano 29. kolovoza 2018.)

¹⁸⁷ Glazbeno-scenska djelatnost u Eufrazijani, <http://www.poup.hr/hr/glazbeno-scenska-djelatnost/koncerti-u-eufrazijani> (pregledano 25. kolovoza 2018.)

Više puta godišnje organizirati besplatna vodstva za lokalnu zajednicu, razraditi zanimljive radioemisije i terenske nastave u školama.

Na taj način poticati će se razvoj svijesti o vlastitom identitetu, svim vrijednostima sklopa, njegovog potencijala te potrebi o brizi.

4.8. Evaluacija prezentacije

Nakon izrade i implementiranja interpretativnog i prezentacijskog plana potrebno ga je i evaluirati. Evaluacija pokazuje je li zadani ciljevi ostvareni te koliko uspješno, također ukazuje i na nedostatke. Odgovore na ta pitanja mogu se dobiti putem upitnika, intervjua, promatranjem, fokus grupa i sl. Na spomeniku Eufrazijevog sklopa do sada nije provedena evaluacija.

No za potrebe ovog diplomskog rada provedena je anketa na četrdeset sedam ispitanika. Ispitanici su različitih dobnih skupina te pripadnici lokalne zajednice. Putem ankete identificirani su nedostaci koji su pripomogli i u sastavljanju ovog diplomskog rada, ali i poslužili kao motivacija za njegovo pisanje.

Pitanja u provedenoj anketi su sljedeća:

1. Postoji li u Istri spomenik koji je na UNESCO-ovom Popisu svjetske baštine?
2. Ako je Vaš odgovor „da“, navedite koji su to spomenik/ci?
3. Koji spomenik smatrate najznačajnijim u gradu Poreču?
4. Jeste li ikada posjetili Eufrazijanu?

DA

Iz vjerskih ili “turističkih” razloga?

- Vaše je iskustvo bilo: a. pozitivno
b. negativno
- Jeste li sklop Eufrazijeve bazilike posjetili u ljetnim ili zimskim mjesecima?

NE

5. Smatrate li da je Eufrazijana dio identiteta grada?

6. Po čemu je značajna Eufrazijana?
7. Zna li da osim bazilike možete obići i ostale dijelove Eufrazijevog sklopa?
8. Biste li ju posjetili ukoliko bi se organiziralo besplatno vodstvo?

Rezultati ankete:

Na prvo su pitanje svi ispitanici odgovorili potvrdno. Također 100 posto ispitanika navelo je Eufrazijanu kao spomenik koji je pod zaštitom UNESCO-a, no ne navodeći sklop već samo baziliku. 76 posto na prvo mjesto smjestilo je pulsku Arenu, tek onda Eufrazijanu. Naime u Istri je sklop Eufrazijeve bazilike jedini spomenik na Popisu UNESCO-a.

Na treće je pitanje također 100 posto ispitanika navelo Eufrazijevu baziliku kao najznačajniji spomenik u gradu, kao i to da su je posjetili. Razlog posjeta kod svih ispitanika bio je vjerske naravi, a kod samo 4 posto ispitanika bio je iz obaju razloga. Svi ispitanici su svoje iskustvo ocijenili pozitivno. Samo u zimskim mjesecima spomenik je posjetilo 65 posto ispitanika.

Također svi ispitanici smatraju da je Eufrazijana dio identiteta grada, a kao značajnost spomenika navode starosnu vrijednost. Ukoliko bi se organiziralo besplatno vodstvo 85 posto posjetilo bi Eufrazijanu, a tek 23 posto znaju da osim bazilike mogu razgledati i ostale dijelove sklopa.

Ovi rezultati ukazuju na to da je lokalno stanovništvo svjesno da Eufrazijana predstavlja dio identiteta grada, no nisu u potpunosti upoznati s njezinim vrijednostima. Osim za baziliku vrlo mali broj ispitanika upoznat je da se i ostali dijelovi sklopa mogu razgledati. Većina bi ipak voljela naučiti više o najznačajnijem spomeniku u svom gradu, ali i regiji. Ovi rezultati ukazuju na to da je potrebno više pažnje usmjeriti na edukaciju lokalnog stanovništva. Samim time mogao bi se iskoristiti potpuni potencijal kulturne baštine za boljitak cjelokupne zajednice.

Zaključak

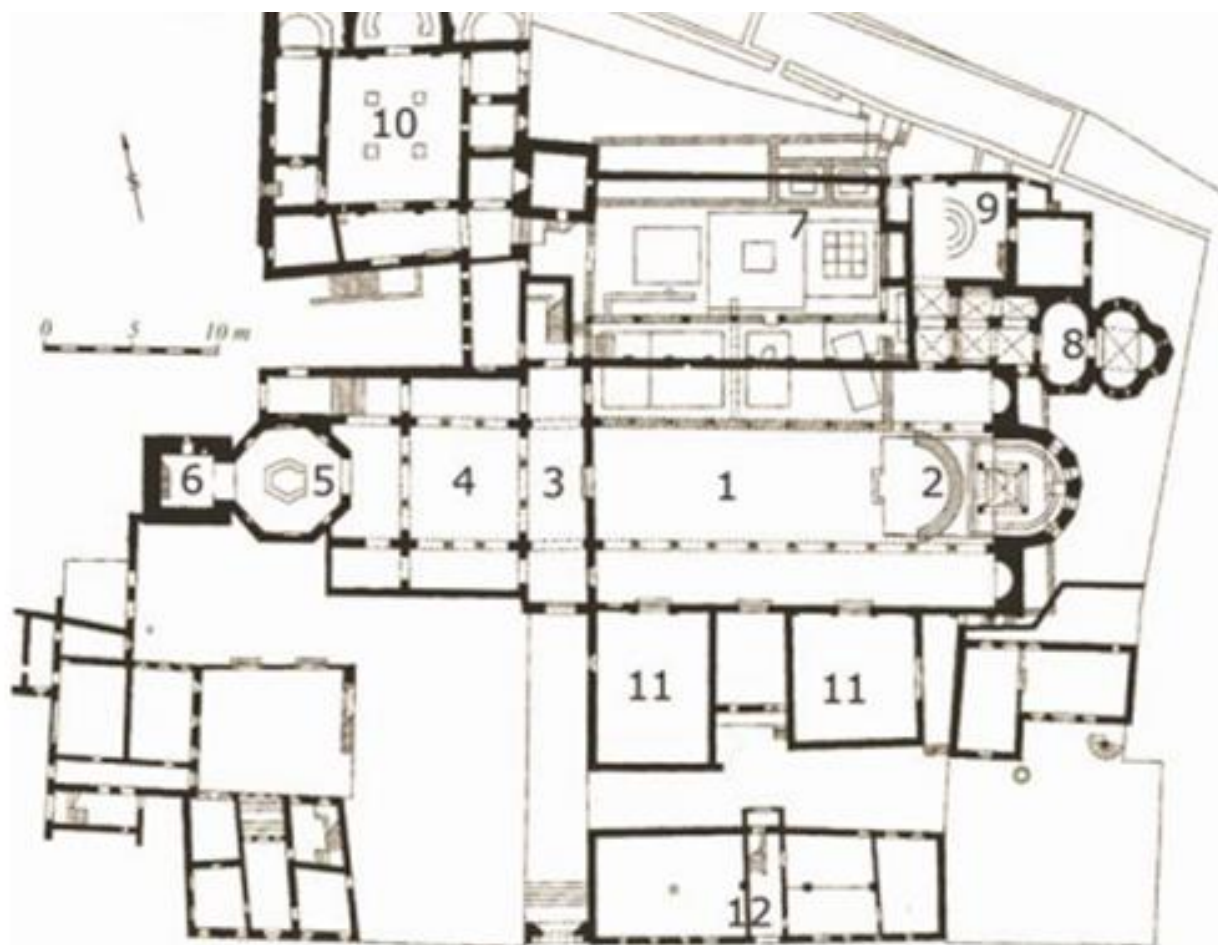
Cilj ovog diplomskog rada bio je istražiti te sastaviti pregled konzervatorsko-restauratorskih radova na Katedralnom sklopu u Poreču te izraditi prijedloge plana interpretacije i prezentacijske spomenika. Svjesni značaja i vrijednosti koje posjeduje Eufrazijana, svaka je nova politička uprava ulagala napore za njeno očuvanje. U doba austrijske vladavine započelo je valoriziranje sklopa. Veliki zahvat koji je obilježio to razdoblje bio je restauriranju mozaika u apsidi bazilike. Radilo se i na niz manjih zahvata u cilju vraćanja izvornog ranokršćanskog izgleda spomenika. Pojedini su dijelovi neuspjelo i nekritički restaurirani, osobito mozaici u donjem dijelu zapadnog pročelja te središnji medaljon u trijumfalnom luku bazilike. Radovi na restauriranju bazilike nastavljeni su i u doba talijanske uprave povezani s opsežnim arheološkim istraživanjima. Intervencijama se pristupalo pažljive, no također s težnjom vraćanja izvornog izgleda bazilici. U to su vrijeme srušene kasnije dogradnje te otvoreni originalni prozori u srednjem brodu bazilike. Započelo je i rješavanje problema vlažnosti te pitanja mozaika na području sjevernog dijela sklopa. U doba Jugoslavije započelo se s rješavanjem statičkih problema bazilike, a tada su i mozaici u sjevernoj zoni zamijenjeni kopijama kako bi originalne mozaike sačuvali od neprestanog razaranja uzrokovano podizanjem mora i velikom količinom oborinskih voda. Posljednja dva desetljeća obilježena su zaštitnim radovima u cilju prezentacije sklopa te velikim projektom restauriranja zgrade biskupije. Danas se pak na zaštiti i očuvanju spomenika gotovo ništa ne poduzima, što može imati za posljedicu gubitak pojedinih vrijednih dijelova spomenika. Takva je situacija izazvana manjkom komunikacije među upravljačkim strukturama.

Zbog stalnih promjena vlasti, dokumenti koji nam svjedoče o povijesnim intervencijama pohranjeni su na različitim lokacijama. Osim dislociranosti, problem predstavlja i nepostojanje dokumenata o određenim intervencijama, što znatno otežava sastavljanje sistematičnog pregleda.

Osim što danas Eufrazijana vapi za obnovom, nedovoljno se ulaže i u njezinu adekvatnu prezentaciju. Godine 2011. završen je projekt *Objedinjavanje prezentacije Eufrazijane* čime su objedinjene sve cjeline sklopa te uspostavljena kružna prostorna komunikacija. No planovi koji su već tada bili zadani za buduće vrijeme nisu realizirani ni u jednom segmentu. Prije svega potrebno je formalizirati odnose upravljačkih struktura, tek se onda može pristupiti razradi budućih planova, što konzervatorskih što prezentacijskih. Potrebno je provesti egzaktnu analizu posjetitelja kako bi se u skladu s tim realizirala najadekvatnija prezentacija Eufrazijane. Veliki

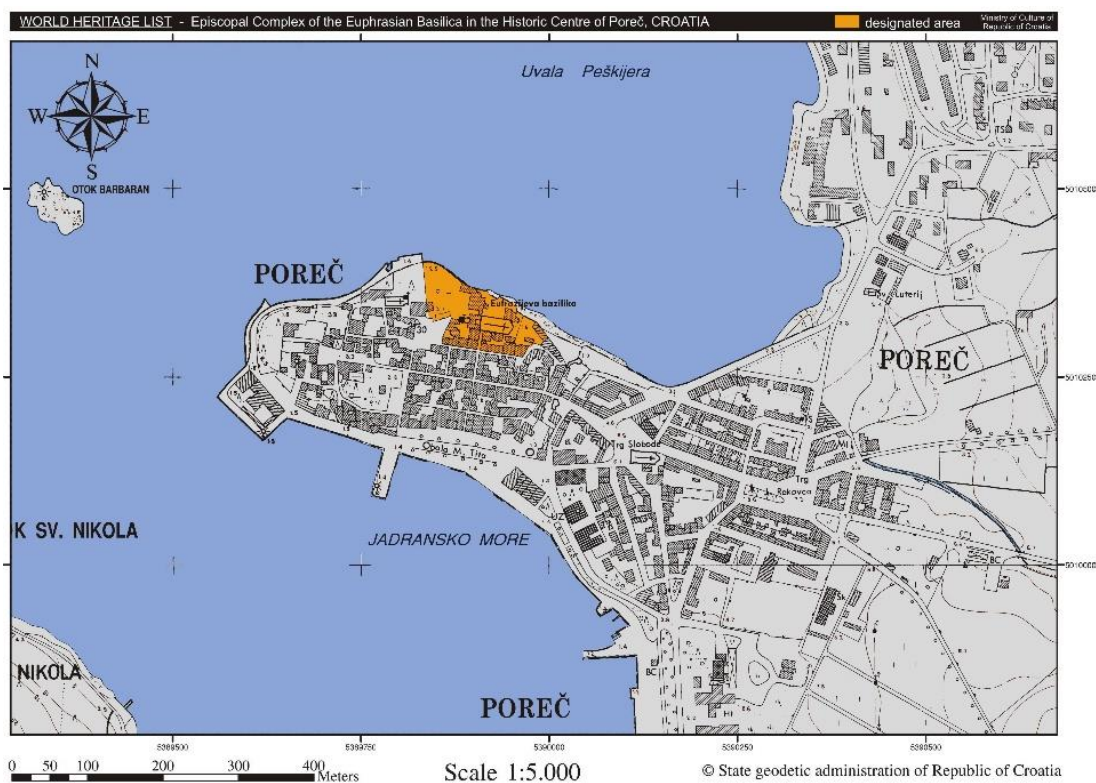
je problem neuključivanje lokalne zajednice u upravljački proces. Posljedica toga jest nerazumijevanje značaja vlastitog kulturnog nasljeđa. Zaključno, potrebno je što prije implementirati plan upravljanja, kako bi očuvali i prenijeli vrijednosti budućim generacijama.

Slikovni prilozi:

Tlocrt kompleksa Eufrazijane – 1- bazilika, 2. suspselij Predeufrazijeve bazilike, 3. narteks, 4. atrij, 5. krstionica, 6. zvonik, 7. pretpostavljeno područje prve kućne crkve, 8. memorijalna kapela, 9. sakristija, 10. biskupski dvor, 11. kapela, 12. kanonika

Slika 1. Tlocrt sklopa Eufrazijane, izvor: Krešimir Regan, Branko Nadilo, » Građevni sklop Eufrazijeve bazilike u Poreču«, u: *Građevinar* 9 (2010), str. 750 – 887. (841.)

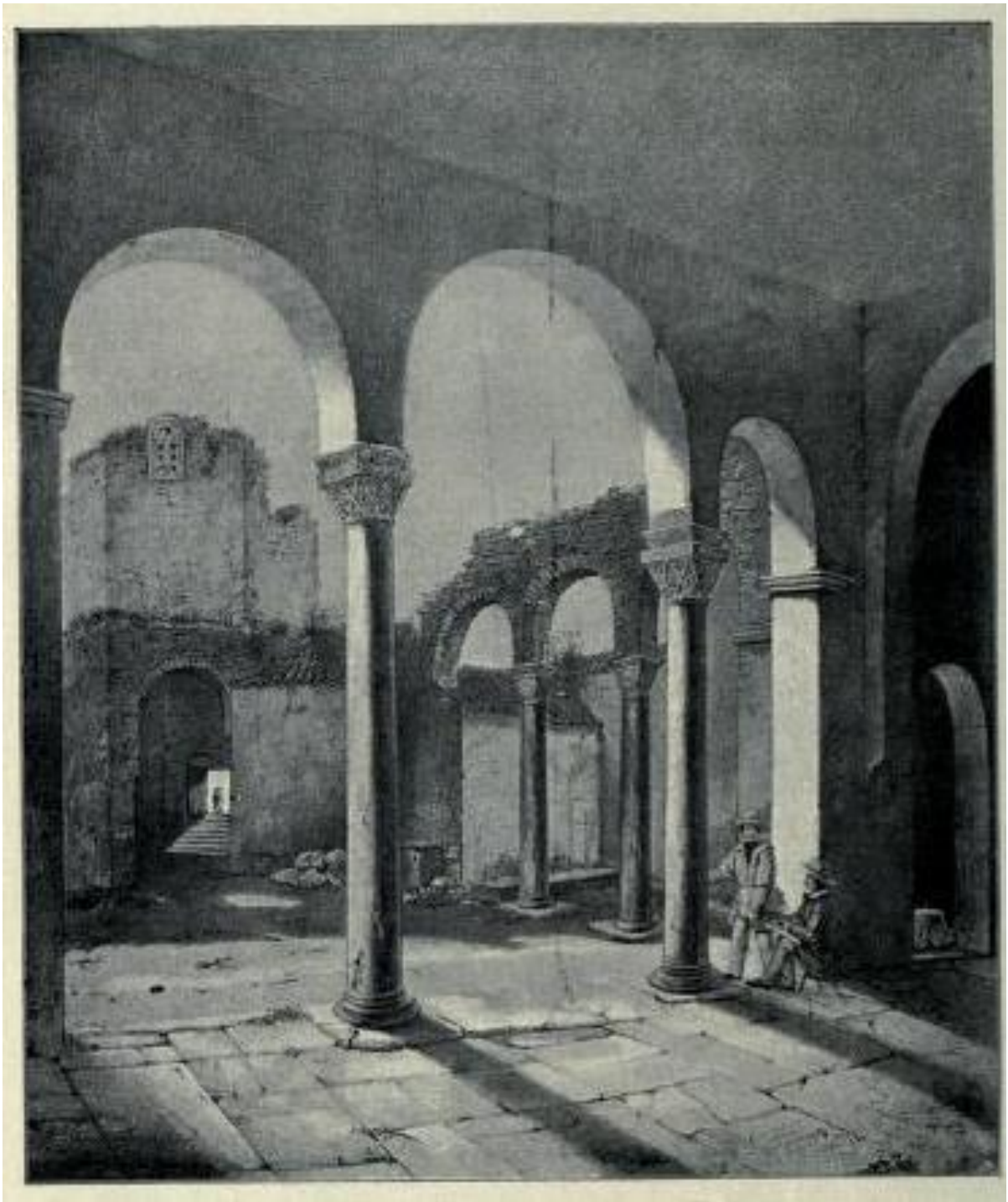
Slika 2. Sklop Eufrazijeve bazilike u Poreču (žuto), izvor: https://whc.unesco.org/en/list/809/multiple=1&unique_number=956

Slika 3. Tlocrt razvoja sakralnog sklopa Eufrazijane – prva bazilika (lijevo), Predeupfracijana (u sredini), Eufrazijeva bazilika (desno), izvor: Krešimir Regan, Branko Nadilo, » Građevni sklop Eufrazijeve bazilike u Poreču «, u: *Građevinar* 9 (2010), str. 750 – 887. (843.)

Slika 4. Mozaik s prikazom ribe, izvor: Ivan Matejčić, *Eufrazijana – katedrala u Poreču*, Pula: Istarska županija – Regione Istriana, 2014., str.30.

Slika 5. Pogled na atrij u vrijeme Schmidtovog boravka u Poreču, izvor: Andrea Amoroso, » La basilica Eufrasiana «, u: *AMSI*, 29 (1908.), str. 173-179. (175.)

Slika 6. Fotografija prije restauriranja iz 1896. godine, foto: Marruchi, izvor: Ann Terry, Henry Maguire » The Wall Mosaics at the Cathedral of Eufrazius in Poreč: A preliminary Report«, u: *Hortus Artium Medievalium*, 4 (1998.), str. 199-221. (205.)

Slika 7. Dio mozaika ispod scene Vizitacije u apsidi Eufrazijeve bazilika. Lijevo od središnjih bijelih diskova dio je originalnog mozaika, a desno je restaurirani dio Pietra Bornie, izvor: Ann Terry, Henry Maguire » The Wall Mosaics at the Cathedral of Eufrazius in Poreč: A preliminary Report«, u: *Hortus Artium Medievalium*, 4 (1998.), str. 199-221. (206.)

Slika 8. Oštećeni mozaik iznad trijumfalnog luka, izvor: Gabriella Bernardi, *I mosaici della basilica eufrasiana di Parenzo : Documenti per la storia dei restauri*, Rovinj: UI-UPT, 2005., (343.)

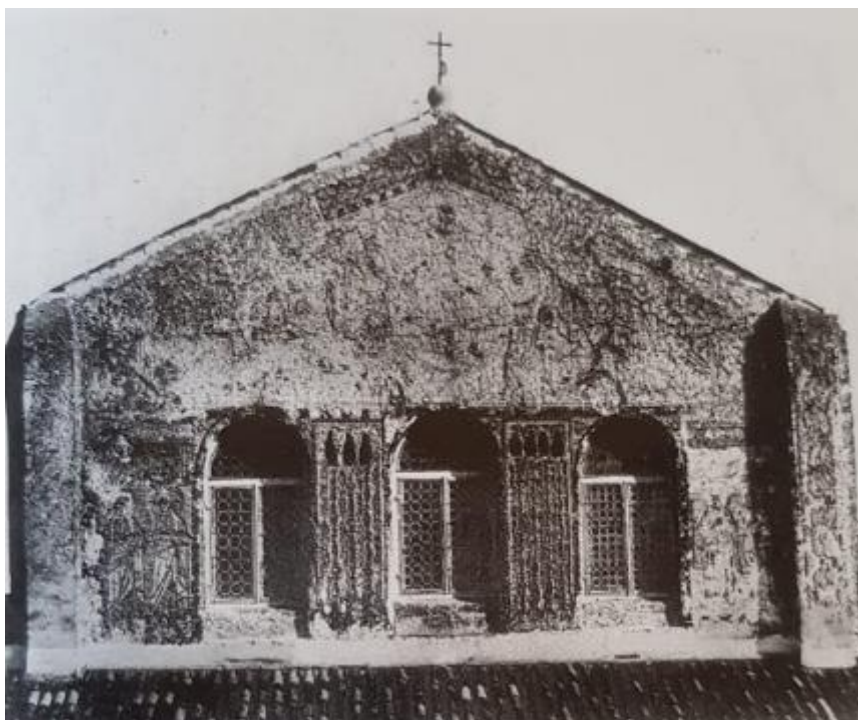
Slika 9. Mozaik iznad trijumfalnog luka Eufrazijeve bazilike, izvor: <http://www.zupaporec.com/eufrazijeva-bazilika.html>

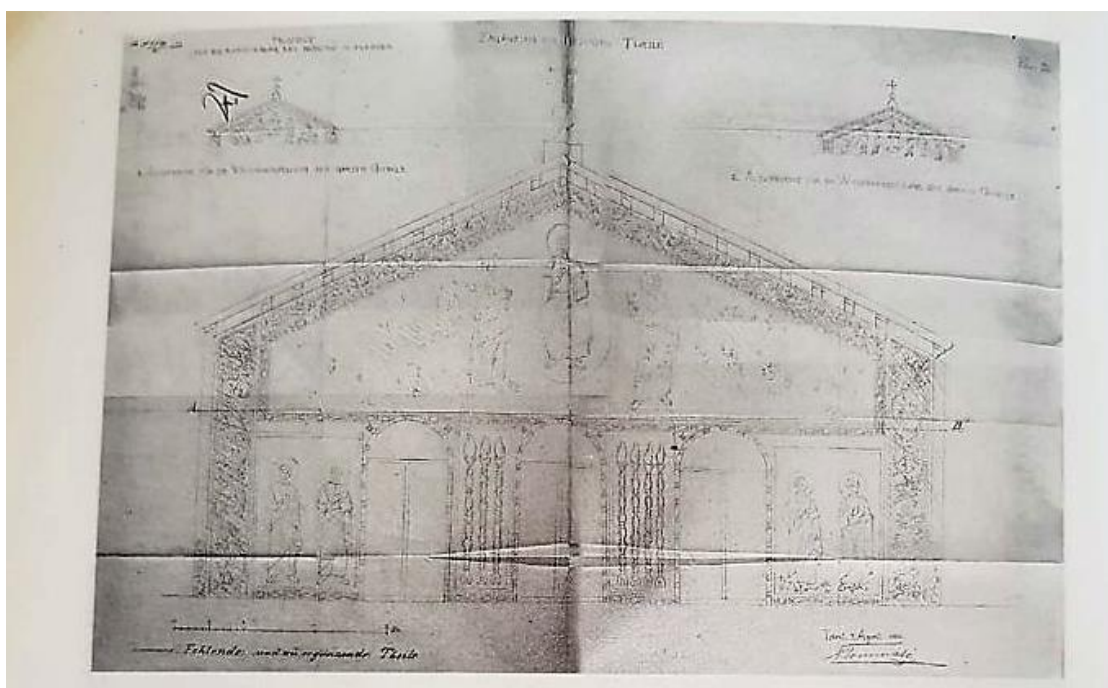
Slika 10. Središnji medaljon u trijumfalnom luku, izvor: Ivan Matejčić, *Eufrazijana – katedrala u Poreču*, Pula: Istarska županija – Regione Istriana, 2014., str. 162.

Slika 11. Grafika mozaika zapadnog pročelja Eufrazijeve bazilike koju je objavio Pietro Kandler 1. siječnja, 1866., izvor: Gabriella Bernardi, *I mosaici della basilica eufraziana di Parenzo : Documenti per la storia dei restauri*, Rovinj: UI-UPT, 2005., (344.)

Slika 12. Fotografija zapadnog pročelja Eufrazijeve bazilike prije restauriranja 1894. godine, izvor: Gabriella Bernardi, *I mosaici della basilica eufrasiana di Parenzo : Documenti per la storia dei restauri*, Rovinj: UI-UPT, 2005., (345.)

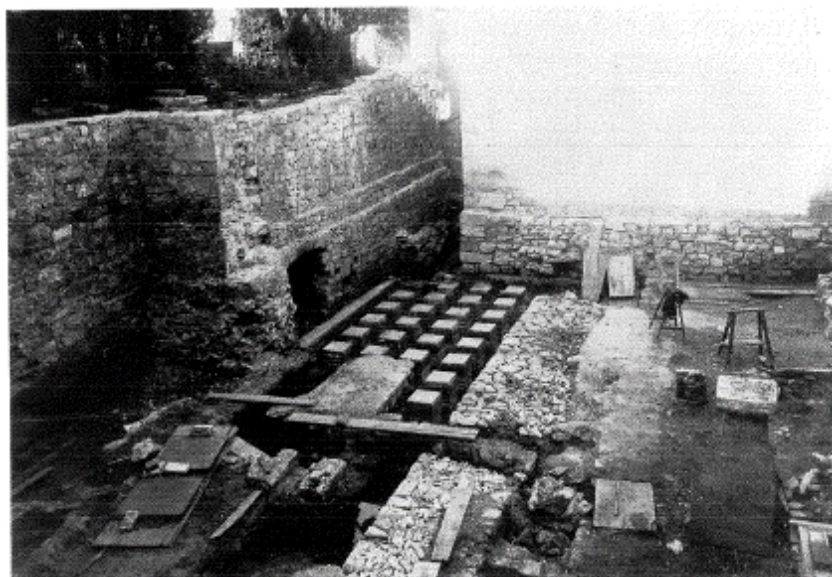
Slika 13. Grafika mozaika na zapadnom pročelju Eufrazijeve bazilike, potpisao Natale Tommasi, 7. travnja 1898. godine, izvor: Gabriella Bernardi, *I mosaici della basilica eufrasiana di Parenzo : Documenti per la storia dei restauri*, Rovinj: UI-UPT, 2005., (346.)

Slika 14. Pogled na zapadno pročelje Eufrazijeve bazilike iz atrija, izvor: https://www.google.hr/url?sa=i&rct=j&q=&esrc=s&source=images&cd=&ved=2ahUKEwjC_OKjv5jdAhUKy6QKHYGSBeYQjxx6BAgBEAI&url=http%3A%2F%2Fwww.cestomila.cz%2Ffoto%2F1007-porec-za-italskou-atmosferou-ochutnavanim-vin-syru-a-olivoveho-oleje&psig=AOvVaw0r6TjpbLxW1crgyydq9FLY&ust=1535846151443655

Slika 15. Mozaični podovi sjevernog broda bazilike, 1921. godine, izvor: Ann Terry, » The conservation history of mosaic pavements at the cathedral site in Poreč: 1862-1990.«, u: *Hortus Artium Medievalium*, 1 (1995.), str. 176-186. (180.)

Slika 16. Podizanje podloge mozaika sjeverne arheološke zone, izvor: Ann Terry, » The conservation history of mosaic pavements at the cathedral site in Poreč: 1862-1990.«, u: *Hortus Artium Medievalium*, 1 (1995.), str. 176-186. (182.)

Slika 17. Trag izvornog prozora na srednjem brodu bazilike, izvor: Ferdinando Forliti, »Gli ultimi restauri nella basilica Eufрасiana di Parenzo«, u: *AMSI*, 42 (1930.), str. 433-446, (445.)

Slika 18. Pogled na sjeverni dio bazilike tijekom restauriranja prozora, izvor: Ferdinando Forliti, »Gli ultimi restauri nella basilica Eufрасiana di Parenzo«, u: *AMSI*, 42 (1930.), str. 433-446, (443.), foto: Loredana Tvrtković

Slika 19. Rušenje kapele Sv. Maura, 1928. godine, izvor: Ann Terry, Ffiona Gilmore Eaves, *Retrieving the Record: A Century of Archaeology at Poreč (1847-1947)*, Zagreb: Sveučilište u Zagrebu, Međunarodni istraživački centar za kasnu antiku i srednji vijek, Motovun, 2001., str. 47.

Slika 20. Sjeverni zid bazilike, 1930., izvor: Ann Terry, Ffiona Gilmore Eaves, *Retrieving the Record: A Century of Archaeology at Poreč (1847-1947)*, Zagreb: Sveučilište u Zagrebu, Međunarodni istraživački centar za kasnu antiku i srednji vijek, Motovun, 2001., str. 61.

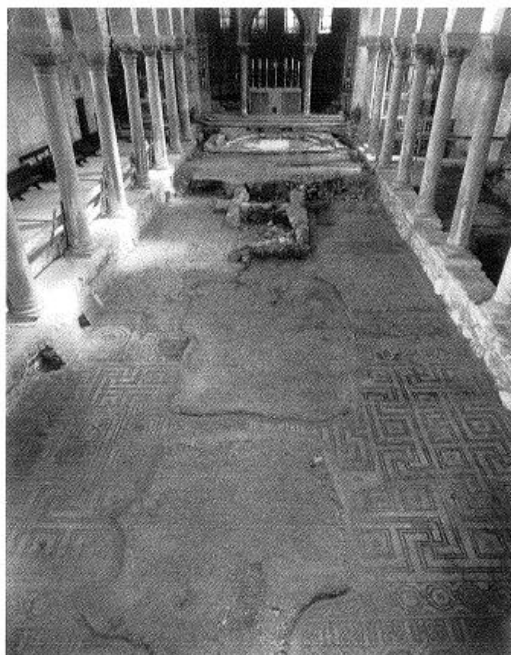
Slika 21. Fresko oslik na zapadnom zidu južnog broda bazilike, foto: Loredana Tvrtković

Slika 22. Restauriranje *celle trichore*, 1935-36., izvor: Ann Terry, Ffiona Gilmore Eaves, *Retrieving the Record: A Century of Archaeology at Poreč (1847-1947*, Zagreb: Sveučilište u Zagrebu, Međunarodni istraživački centar za kasnu antiku i srednji vijek, Motovun, 2001., str 129.

Slika23. Unutrašnjost *celle trichore* tijekom restauriranja, izvor: Ann Terry, Ffiona Gilmore Eaves, *Retrieving the Record: A Century of Archaeology at Poreč (1847-1947*, Zagreb: Sveučilište u Zagrebu, Međunarodni istraživački centar za kasnu antiku i srednji vijek, Motovun, 2001., str. 130.

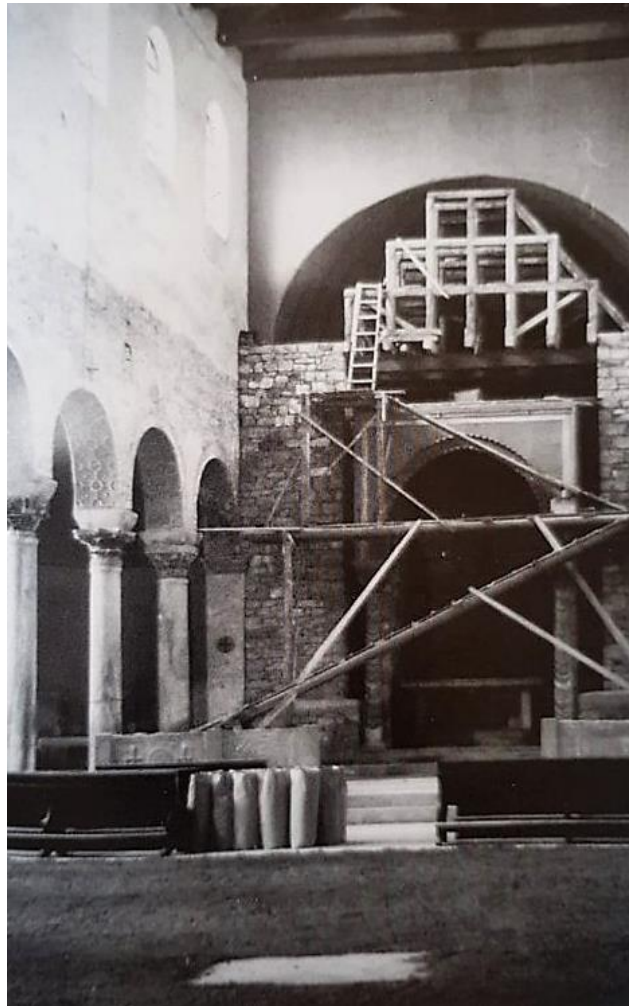
Slika 24. Predeufrazijanski mozaični pod ispod glavnog broda bazilike, 1936., izvor: Ann Terry, » The conservation history of mosaic pavements at the cathedral site in Poreč: 1862-1990.«, u: *Hortus Artium Medievalium*, 1 (1995.), str. 176-186. (183.)

Slika 25. Krstionica tijekom restauriranja, 1935., izvor: : Ann Terry, Ffiona Gilmore Eaves, *Retrieving the Record: A Century of Archaeology at Poreč (1847-1947*, Zagreb: Sveučilište u Zagrebu, Međunarodni istraživački centar za kasnu antiku i srednji vijek, Motovun, 2001., str. 131

Slika 26. Mozaični pod južne apsida Eufrazijeve bazilike, izvor: Ivan Matejčić, *Eufrazijana – katedrala u Poreču*, Pula: Istarska županija – Regione Istriana, 2014., str. 197.

Slika 27. Zaštitni radovi na apsidi bazilike, 1944., izvor: Ann Terry, Ffiona Gilmore Eaves, *Retrieving the Record: A Century of Archaeology at Poreč (1847-1947)*, Zagreb: Sveučilište u Zagrebu, Međunarodni istraživački centar za kasnu antiku i srednji vijek, Motovun, 2001., str.

Slika 28. Pogled s prozora biskupije na arheološku zonu s postavljenim kopijama mozaika, foto: Loredana Tvrtković

Slika 29. Ostaci fresko oslika na zapadnom zidu srednjeg broda bazilike, foto: Loredana Tvrtković

Slika 30. Ostaci fresko oslika u južnome brodu, foto: Loredana Tvrtković

**SANACIJA EUFRAZIJEVE BAZILIKE
U POREČU.**

Radovi stoje

● **Novci za popravak Eufrazijane osigurani su, ali nisu iskorišteni**

POREČ, 8. travnja — Očito je, bez Regionalnog zavoda za zaštitu spomenika kulture ne može se, a s njim je vrlo teško. Radovi na sanaciji Eufrazijeve bazilike izgrađene 553. godine otežu se mjesecima. Na primjer u protekla tri mjeseca nije se ništa učinilo, a gradilište je otvoreno, akele stoje i turisti svakodnevno u sve većem broju posjećuju Baziliku. Osigurani novci čekaju, prebacuju se iz prošle u ovu godinu i svakim danom postaju bezvrijedniji. Jedinj krivac za to stanje je spomenuti Zavod, a isprike su, najbluže rečeno, neuvjerljive, neprihvatljive.

Na današnjoj sjednici Odbora za popravak Bazilike izrečeno je podosta optužbi na adresu Zavoda. Zatraženo je da na sjednicu dođe i njihov direktor. Sve se to događa u vrijeme kada se čine napor da Bazilika uđe u registar svjetske baštine UNESCO-a.

Ponovno obećanje Danko Grigić, predstavnika Regionalnog zavoda za zaštitu spomenika, izrečeno je danas, jest da će radovi na ovoj fazi biti nastavljeni odmah (ovo je treća faza adaptacije), izvodač je RO "Gradnja" iz Poreča i obećano je da će radovi biti završeni za 45 radnih dana. Inače, sredstva za popravak Bazilike osigurani su Republički, SIZ za kulturu, crkva i SIZ kulture općine, odnosno udruženj rad Poreštine putem posebnog SAS-a. Sadašnja faza popravka na Bazilici koštati će oko sedam milijuna dinara, a dogovoren je i popravak kuće "Dva sveca" i vrsarske Bazilike. Sv. Marija od mora u vrijednosti od 4 milijuna dinara. I na tim objektima radovi bi trebali započeti u najskorije vrijeme. Ponovni sastanak Odbora zakazan je za 22. travnja.

Da spomenemo da je prošle godine u ovoj izuzetnoj akciji sanacije kulturnih spomenika adaptirana i crkva na Božijem polju kod Vižinade, a vrijednost investicije je iznosila 4,2 milijuna dinara.

D. O.

FILM

Za sreću je potr

Shakespeare je govorio o gorko gorke su neumitno nesretne čemu Grlić pa u svom zadnjem filmu r...

Slika 31. Isječak iz novina o restauratorsko-konzervatorskim radovima, 8. travnja 1986., izvor: Zavičajni muzej Poreštine, *Izveštaj o izvedenim zaštitnim radovima na Eufrazijevoj bazilici u 1985. i početkom 1986.*, Regionalni zavod za zaštitu spomenika kulture- Rijeka, 1986.

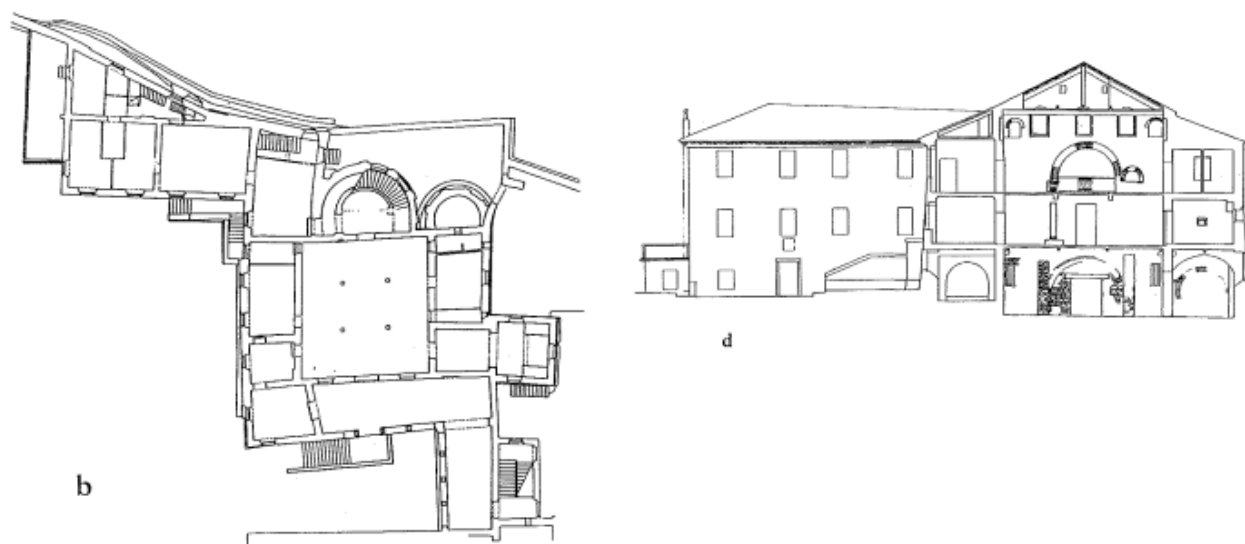
Slika 32. Restauriranje mozaika na zapadnom pročelju bazilike, 1986. izvor: Zavičajni muzej Poreštine, *Izveštaj o izvedenim zaštitnim radovima na Eufrazijevoj bazilici u 1985. i početkom 1986.*, Regionalni zavod za zaštitu spomenika kulture- Rijeka, 1986.

Slika 33. Isječak iz novina „Porečki glasnik“, 2. kolovoza 1986., str.16, izvor: Zavičajni muzej Poreštine, *Izveštaj o izvedenim zaštitnim radovima na Eufrazijevoj bazilici u 1985. i početkom 1986.*, Regionalni zavod za zaštitu spomenika kulture- Rijeka, 1986.

Slika 34. Plombiranje mozaika na području arheološke zone, izvor: Zavičajni muzej Poreštine, *Izveštaj o izvedenim zaštitnim radovima na Eufrazijevoj bazilici u 1985. i početkom 1986.*, Regionalni zavod za zaštitu spomenika kulture- Rijeka, 1986.

Slika 35. Tlocrt prvog kata biskupije (lijevo), presjek biskupije(desno), izvor: Ivan Matejčić, »The episcopal palace at Poreč -results of recent exploration and restoration«, u: *Hortus Artium Medievalium*, 1 (1995.), str. 85.

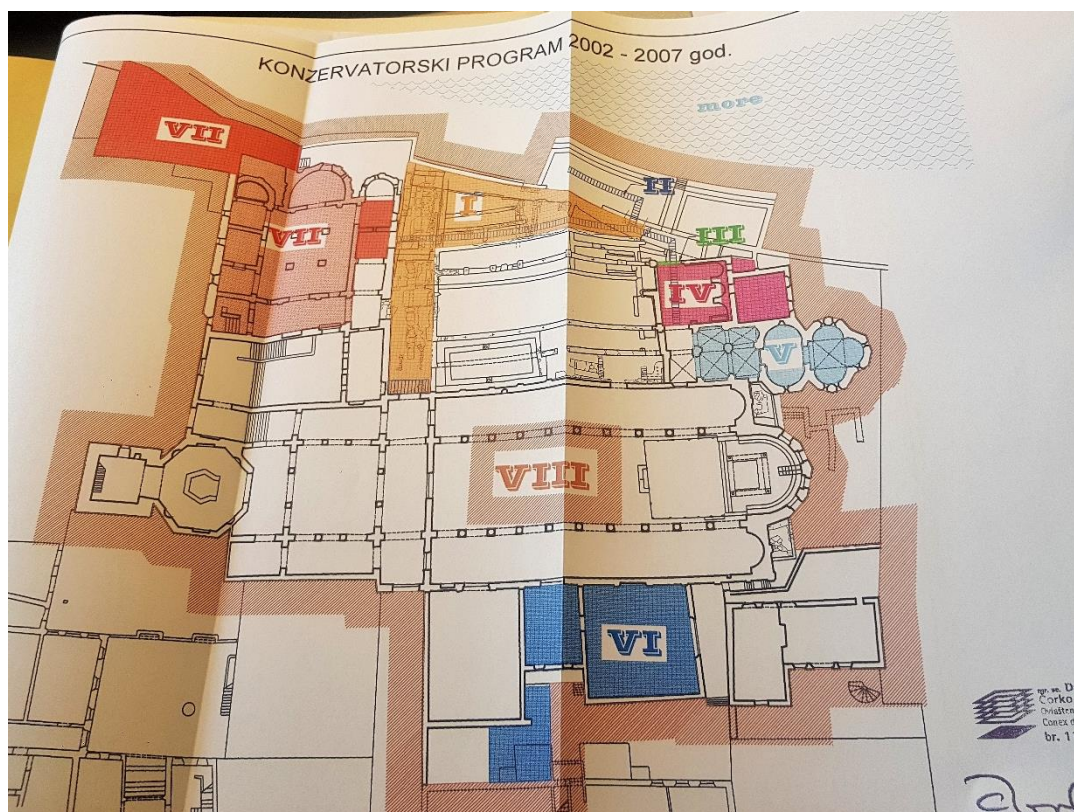
Slika 36. Izgled tribeliona prije restauriranja, izvor: Ivan Matejčić, »The episcopal palace at Poreč -results of recent exploration and restoration«, u: *Hortus Artium Medievalium*, 1 (1995.), str. 34.

Slika 37. Današnji izgled prvog kata biskupije, izvor: Ivan Matejčić, *Eufrazijana – katedrala u Poreču*, Pula: Istarska županija – Regione Istriana, 2014., str. 101.

Slika 38. Ostaci fresco oslika na sjevernom trijemu biskupije, foto: Loredana Tvratković

Slika 39. grafički plan konzervatorskog programa, 2002., izvor: Konzervatorski odjel u Puli, *Objedinjavanje prezentacije Eufrazijane: konzervatorski program 2002.-2007.god*, konzervatorski program: Ivan Matejčić, broj elaborata 34/2002, Zagreb, 2002., foto: Loredana Tvratković

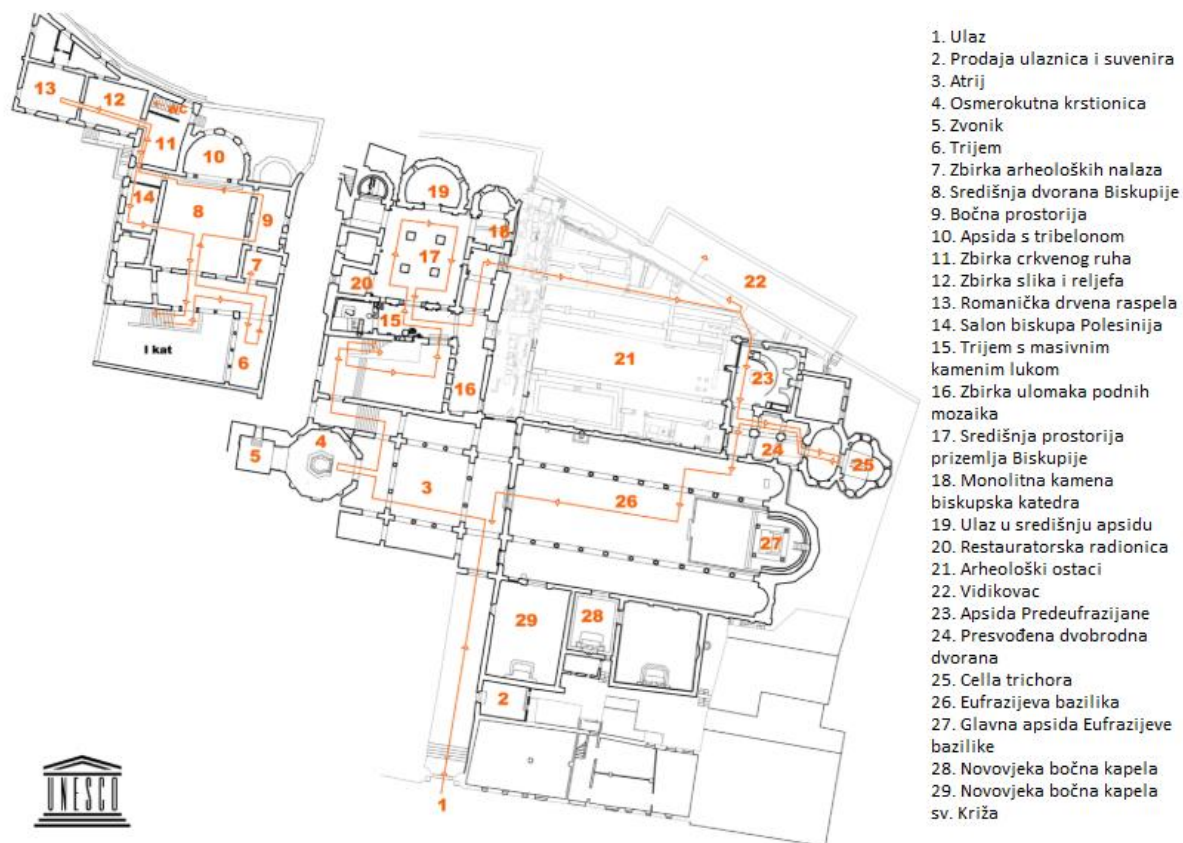
Slika 40. Prikaz drvenog poda u satroj sakristiji, izvor: Ann Terry, Ffiona Gilmore Eaves, *Retrieving the Record: A Century of Archaeology at Poreč (1847-1947)*, Zagreb: Sveučilište u Zagrebu, Međunarodni istraživački centar za kasnu antiku i srednji vijek, Motovun, 2001., str.

33

Slika 41. Otvoreni drveni poklopci u satroj sakristiji, izvor: Ann Terry, Ffiona Gilmore Eaves, *Retrieving the Record: A Century of Archaeology at Poreč (1847-1947)*, Zagreb: Sveučilište u Zagrebu, Međunarodni istraživački centar za kasnu antiku i srednji vijek, Motovun, 2001., str.

33.

Slika 42. Prostorna komunikacija kroz katedralni sklop, izvor: <https://www.myporec.com/hr/otkrijte-porec/eufrazijeva-bazilika/521>

Slika 43. Prikaz opločenja u dijelu atrija, foto: Loredana Tvrtković

Slika 44. Vlaga u donjim dijelovima zida krstionice, foto: Loredana Tvrtković

Slika 45. Prikaz oštećenja zvonika, foto: Loredana Tvrtković

Slika 46. Oštećenje podnog mozaika u arheološkoj zoni, foto: Loredana Tvrtković

Slika 47. Prostor bivše cisterne u arheološkoj zoni, foto: Loredana Tvrtković

Slika 48. Oštećenje žbuke u unutrašnjosti bazilike, foto: Loredana Tvrtković

Slika 49. Podni mozaici Predeufrazijane, foto: Loredana Tvrtković

Slika 50. Oštećenje oltarne ograde, foto: Loredana Tvrtković

Slika 51. Kameni fragmenti u prostoru atrija, foto: Loredana Tvrtković

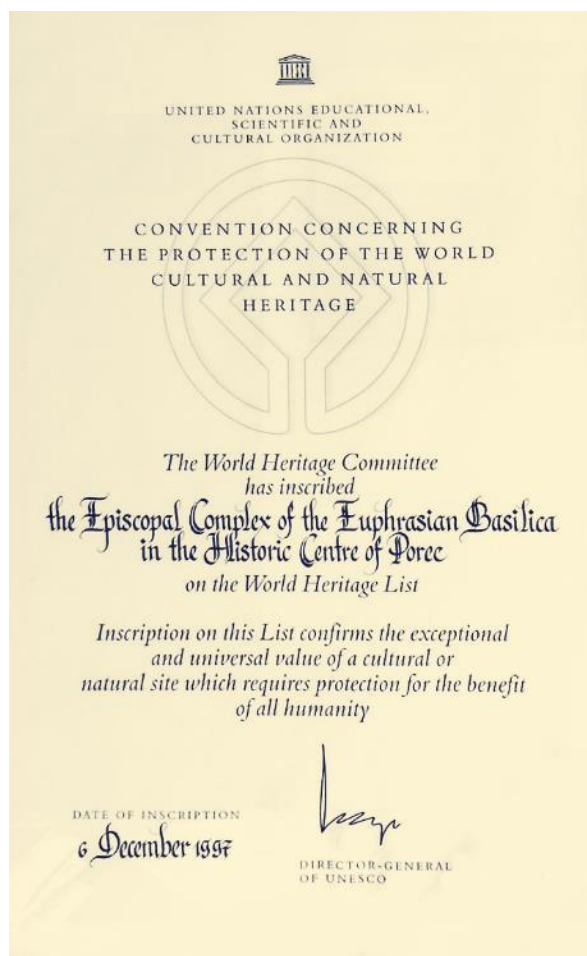
Slika 52. Središnja dvorana biskupije s tribelionom, foto: Loredana Tvrtković

Slika 53. Mozaik s prikazom ribe iz IV. stoljeća, foto: Loredana Tvrtković

Slika 54. Pogled s bedema prema arheološkoj zoni, foto: Loredana Tvrtković

Slika 55. UNESCO-ova povelja, izvor: arhiva Turističke zajednice istarske županije

Slika 56. Istočno pročelje bazilike, izvor: <https://www.parentium.com/?clanak=9457>

Slika 57. Mozaici u apsidi bazilike, izvor: Ivan Matejčić, *Eufrazijana – katedrala u Poreču*, Pula: Istarska županija – Regione Istriana, 2014., str. 164-165.

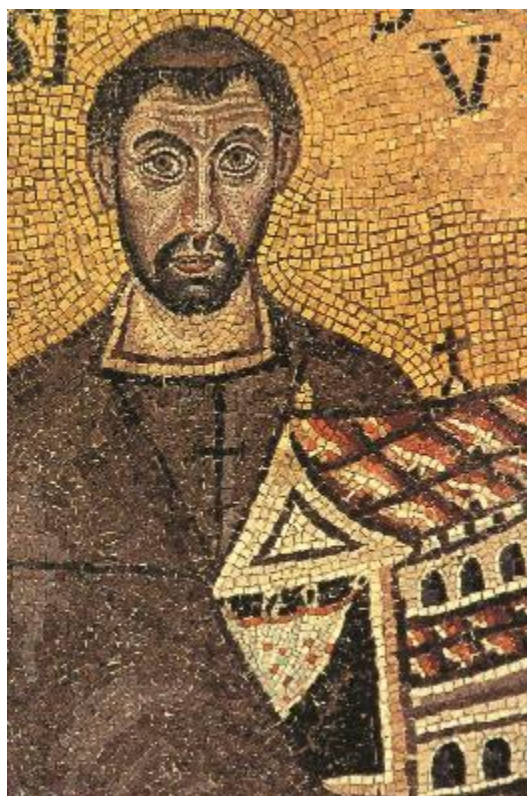
Slika 58. Unutrašnjost Eufrazijeve bazilike, izvor: Ivan Matejčić, *Eufrazijana – katedrala u Poreču*, Pula: Istarska županija – Regione Istriana, 2014., str. 8-9.

Slika 59. Natpis biskupa Maura, izvor: Ivan Matejčić, *Eufrazijana – katedrala u Poreču*, Pula: Istarska županija – Regione Istriana, 2014., str. 195.

Slika 60. Zgrada Caritasa (lijevo), foto: <http://www.divingcenter-porec.com/>

Slika 61. Biskup Eufrazije prikazan na mozaiku u apsidi, izvor: arhiv Turističke zajednice istarske županije

Slika 62. Primjer interpretativnog panoa, foto: Loredana Tvrtković

Popis slikovnih priloga:

Slika 1. Krešimir Regan, Branko Nadilo, »Građevni sklop Eufrazijeve bazilike u Poreču«, u: *Građevinar* 9 (2010), str. 750 – 887. (841.)

Slika 2. Sklop Eufrazijeve bazilike u Poreču (žuto), izvor: https://whc.unesco.org/en/list/809/multiple=1&unique_number=956

Slika 3. Tlocrt razvoja sakralnog sklopa Eufrazijane – prva bazilika (lijevo), Predeufrazijana (u sredini), Eufrazijeva bazilika (desno), izvor: Krešimir Regan, Branko Nadilo, »Građevni sklop Eufrazijeve bazilike u Poreču«, u: *Građevinar* 9 (2010), str. 750 – 887. (843.)

Slika 4. Mozaik s prikazom ribe, izvor: Ivan Matejčić, *Eufrazijana – katedrala u Poreču*, Pula: Istarska županija – Regione Istriana, 2014., str. 30.

Slika 5. Pogled na atrij u vrijeme Schmidtovog boravka u Poreču, izvor: Andrea Amoroso, »La basilica Eufrasiana«, u: *AMSI*, 29 (1908.), str. 173-179. (175.)

Slika 6. Fotografija prije restauriranja iz 1896. godine, foto: Marruchi, izvor: Ann Terry, Henry Maguire »The Wall Mosaics at the Cathedral of Eufrasius in Poreč: A preliminary Report«, u: *Hortus Artium Medievalium*, 4 (1998.), str. 199-221. (205.)

Slika 7. Dio mozaika ispod scene Vizitacije u apsidi Eufrazijeve bazilika. Lijevo od središnjih bijelih diskova dio je originalnog mozaika, a desno je restaurirani dio Pietra Bornie, izvor: Ann Terry, Henry Maguire »The Wall Mosaics at the Cathedral of Eufrasius in Poreč: A preliminary Report«, u: *Hortus Artium Medievalium*, 4 (1998.), str. 199-221. (206.)

Slika 8. Oštećeni mozaik iznad trijumfnog luka, izvor: Gabriella Bernardi, *I mosaici della basilica eufrasiana di Parenzo : Documenti per la storia dei restauri*, Rovinj: UI-UPT, 2005., (343.)

Slika 9. Mozaik iznad trijumfnog luka Eufrazijeve bazilike, izvor: <http://www.zupaporec.com/eufrazijeva-bazilika.html>

Slika 10. Središnji medaljon u trijumfnom luku, izvor: Ivan Matejčić, *Eufrazijana – katedrala u Poreču*, Pula: Istarska županija – Regione Istriana, 2014., str. 162.

Slika 11. Grafika mozaika zapadnog pročelja Eufrazijeve bazilike koju je objavio Pietro Kandler 1. siječnja, 1866., izvor: Gabriella Bernardi, *I mosaici della basilica eufrasiana di Parenzo : Documenti per la storia dei restauri*, Rovinj: UI-UPT, 2005., (344.)

Slika 12. Fotografija zapadnog pročelja Eufrazijeve bazilike prije restauriranja 1894. godine, izvor: Gabriella Bernardi, *I mosaici della basilica eufrasiana di Parenzo : Documenti per la storia dei restauri*, Rovinj: UI-UPT, 2005., (345.)

Slika 13. Grafika mozaika na zapadnom pročelju Eufrazijeve bazilike, potpisao Natale Tommasi, 7. travnja 1898. godine, izvor: Gabriella Bernardi, *I mosaici della basilica eufrasiana di Parenzo : Documenti per la storia dei restauri*, Rovinj: UI-UPT, 2005., (346.)

Slika 14. Pogled na zapadno pročelje Eufrazijeve bazilike iz atrija, izvor: https://www.google.hr/url?sa=i&rct=j&q=&esrc=s&source=images&cd=&ved=2ahUKEwjC_OKjv5jdAhUKy6QKHYSBeYQjxx6BAGBEAI&url=http%3A%2F%2Fwww.cestomila.cz%2Ffoto%2F1007-porec-za-italskou-atmosferou-ochutnavanim-vin-syru-a-olivoveho-oleje&psig=AOvVaw0r6TjpbLxW1crgyydq9FLY&ust=1535846151443655

Slika 15. Mozaični podovi sjevernog broda bazilike, 1921. godine, izvor: Ann Terry, » The conservation history of mosaic pavements at the cathedral site in Poreč: 1862-1990.«, u: *Hortus Artium Medievalium*, 1 (1995.), str. 176-186. (180.)

Slika 16. Podizanje podloge mozaika sjeverne arheološke zone, izvor: Ann Terry, » The conservation history of mosaic pavements at the cathedral site in Poreč: 1862-1990.«, u: *Hortus Artium Medievalium*, 1 (1995.), str. 176-186. (182.)

Slika 17. Trag izvornog prozora na srednjem brodu bazilike, izvor: Ferdinando Forliti, »Gli ultimi restauri nella basilica Eufrasiana di Parenzo«, u: *AMSI*, 42 (1930.), str. 433-446, (445.)

Slika 18. Pogled na sjeverni dio bazilike tijekom restauriranja prozora, izvor: Ferdinando Forliti, »Gli ultimi restauri nella basilica Eufrasiana di Parenzo«, u: *AMSI*, 42 (1930.), str. 433-446, (443.), foto: Loredana Tvrtković

Slika 19. Rušenje kapele Sv. Maura, 1928. godine, izvor: Ann Terry, Fiona Gilmore Eaves, *Retrieving the Record: A Century of Archaeology at Poreč (1847-1947)*, Zagreb: Sveučilište u Zagrebu, Međunarodni istraživački centar za kasnu antiku i srednji vijek, Motovun, 2001., str. 47.

Slika 20. Sjeverni zid bazilike, 1930., izvor: Ann Terry, Fiona Gilmore Eaves, *Retrieving the Record: A Century of Archaeology at Poreč (1847-1947)*, Zagreb: Sveučilište u Zagrebu, Međunarodni istraživački centar za kasnu antiku i srednji vijek, Motovun, 2001., str. 61.

Slika 21. Fresko oslik na zapadnom zidu južnog broda bazilike, foto: Loredana Tvrtković

Slika 22. Restauriranje *celle trichore*, 1935-36., izvor: Ann Terry, Ffiona Gilmore Eaves, *Retrieving the Record: A Century of Archaeology at Poreč (1847-1947)*, Zagreb: Sveučilište u Zagrebu, Međunarodni istraživački centar za kasnu antiku i srednji vijek, Motovun, 2001., str. 129.

Slika 23. Unutrašnjost *celle trichore* tijekom restauriranja, izvor: Ann Terry, Ffiona Gilmore Eaves, *Retrieving the Record: A Century of Archaeology at Poreč (1847-1947)*, Zagreb: Sveučilište u Zagrebu, Međunarodni istraživački centar za kasnu antiku i srednji vijek, Motovun, 2001., str. 130.

Slika 24. Predeufrazijanski mozaični pod ispod glavnog broda bazilike, 1936., izvor: Ann Terry, » The conservation history of mosaic pavements at the cathedral site in Poreč: 1862-1990.«, u: *Hortus Artium Medievalium*, 1 (1995.), str. 176-186. (183.)

Slika 25. Krstionica tijekom restauriranja, 1935., izvor: : Ann Terry, Ffiona Gilmore Eaves, *Retrieving the Record: A Century of Archaeology at Poreč (1847-1947)*, Zagreb: Sveučilište u Zagrebu, Međunarodni istraživački centar za kasnu antiku i srednji vijek, Motovun, 2001., str. 131

Slika 26. Mozaični pod južne apside Eufrazijeve bazilike, izvor: Ivan Matejčić, *Eufrazijana – katedrala u Poreču*, Pula: Istarska županija – Regione Istriana, 2014., str. 197.

Slika 27. Zaštitni radovi na apsidi bazilike, 1944., izvor: Ann Terry, Ffiona Gilmore Eaves, *Retrieving the Record: A Century of Archaeology at Poreč (1847-1947)*, Zagreb: Sveučilište u Zagrebu, Međunarodni istraživački centar za kasnu antiku i srednji vijek, Motovun, 2001., str. 10

Slika 28. Pogled s prozora biskupije na arheološku zonu s postavljenim kopijama mozaika, foto: Loredana Tvrtković

Slika 29. Ostaci fresko oslika na zapadnom zidu srednjeg broda bazilike, foto: Loredana Tvrtković

Slika 30. Ostaci fresko oslika u južnome brodu, foto: Loredana Tvrtković

Slika 31. Isječak iz novina o restauratorsko-konzervatorskim radovima, 8.travnja 1986., izvor: Zavičajni muzej Poreštine, *Izvještaj o izvedenim zaštitnim radovima na Eufrazijevoj bazilici u 1985. i početkom 1986.*, Regionalni zavod za zaštitu spomenika kulture- Rijeka, 1986.

Slika 32. Restauriranje mozaika na zapadnom pročelju bazilike, 1986. izvor: Zavičajni muzej Poreštine, *Izveštaj o izvedenim zaštitnim radovima na Eufrazijevoj bazilici u 1985. i početkom 1986.*, Regionalni zavod za zaštitu spomenika kulture- Rijeka, 1986.

Slika 33. Isječak iz novina „Porečki glasnik“, 2.8.1986., str.16, izvor: Zavičajni muzej Poreštine, *Izveštaj o izvedenim zaštitnim radovima na Eufrazijevoj bazilici u 1985. i početkom 1986.*, Regionalni zavod za zaštitu spomenika kulture- Rijeka, 1986.

Slika 34. Plombiranje mozaika na području arheološke zone, izvor: Zavičajni muzej Poreštine, *Izveštaj o izvedenim zaštitnim radovima na Eufrazijevoj bazilici u 1985. i početkom 1986.*, Regionalni zavod za zaštitu spomenika kulture- Rijeka, 1986.

Slika 35. Tlocrt prvog kata biskupije (lijevo), presjek biskupije(desno), izvor: Ivan Matejčić, »The episcopal palace at Poreč -results of recent exploration and restoration«, u: *Hortus Artium Medievalium*, 1 (1995.), str. 85.

Slika 36. Izgled tribeliona prije resturacije, izvor: Ivan Matejčić, »The episcopal palace at Poreč -results of recent exploration and restoration«, u: *Hortus Artium Medievalium*, 1 (1995.), str. 34.

Slika 37. Današnji izgled prvog kata biskupije, izvor: Ivan Matejčić, *Eufrazijana – katedrala u Poreču*, Pula: Istarska županija – Regione Istriana, 2014., str. 101.

Slika 38. Ostaci fresko oslika na sjevernom trijemu biskupije, foto: Loredana Tvrtković

Slika 39. Grafički plan konzervatorskog programa, 2002. , izvor: Konzervatorski odjel u Puli, *Objedinjavanje prezentacije Eufrazijane - konzervatorski program 2002.-2007.god*, konzervatorski program: Ivan Matejčić, broj elaborata 34/2002, Zagreb, 2002., foto: Loredana Tvrtković

Slika 40. Prikaz drvenog poda u satroj sakristiji, izvor: Ann Terry, Ffiona Gilmore Eaves, *Retrieving the Record: A Century of Archaeology at Poreč (1847-1947*, Zagreb: Sveučilište u Zagrebu, Međunarodni istraživački centar za kasnu antiku i srednji vijek, Motovun, 2001., str. 33

Slika 41. Otvoreni drveni poklopci u satroj sakristiji, izvor: Ann Terry, Ffiona Gilmore Eaves, *Retrieving the Record: A Century of Archaeology at Poreč (1847-1947*, Zagreb: Sveučilište u

Zagrebu, Međunarodni istraživački centar za kasnu antiku i srednji vijek, Motovun, 2001., str. 33.

Slika 42. Prostorna komunikacija kroz katedralni sklop, izvor: <https://www.myporec.com/hr/otkrijte-porec/eufrazijeva-bazilika/521>

Slika 43. Prikaz opločenja u dijelu atrija, foto: Loredana Tvrtković

Slika 44. Vlaga u donjim dijelovima zida krstionice, foto: Loredana Tvrtković

Slika 45. Prikaz oštećenja zvonika, foto: Loredana Tvrtković

Slika 46. Oštećenje podnog mozaika u arheološkoj zoni, foto: Loredana Tvrtković

Slika 47. Prostor bivše cisterne u arheološkoj zoni, foto: Loredana Tvrtković

Slika 48. Oštećenje žbuke u unutrašnjosti bazilike, foto: Loredana Tvrtković

Slika 49. Podni mozaici Predeufrazijane, foto: Loredana Tvrtković

Slika 50. Oštećenje oltarne ograde, foto: Loredana Tvrtković

Slika 51. Kameni fragmenti u prostoru atrija, foto: Loredana Tvrtković

Slika 52. Središnja dvorana biskupije s tribelionom, foto: Loredana Tvrtković

Slika 53. Mozaik s prikazom ribe iz IV. stoljeća, foto: Loredana Tvrtković

Slika 54. Pogled s bedema prema arheološkoj zoni, foto: Loredana Tvrtković

Slika 55. UNESCO-ova povelja, izvor: arhiva Turističke zajednice istarske županije

Slika 56. Istočno pročelje bazilike, izvor: <https://www.parentium.com/?clanak=9457>

Slika 57. Mozaici u apsidi bazilike, izvor: Ivan Matejčić, *Eufrazijana – katedrala u Poreču*, Pula: Istarska županija – Regione Istriana, 2014., str. 164-165.

Slika 58. Unutrašnjost Eufrazijeve bazilike, izvor: Ivan Matejčić, *Eufrazijana – katedrala u Poreču*, Pula: Istarska županija – Regione Istriana, 2014., str. 8-9.

Slika 59. Natpis biskupa Maura, izvor: Ivan Matejčić, *Eufrazijana – katedrala u Poreču*, Pula: Istarska županija – Regione Istriana, 2014., str. 195.

Slika 60. Zgrada Caritasa (lijevo), foto: <http://www.divingcenter-porec.com/>

Slika 61. Biskup Eufrazije prikazan na mozaiku u apsidi, izvor: arhiv Turističke zajednice istarske županije

Slika 62. Primjer interpretativnog panoa, foto: Loredana Tvrtković

Popis literature:

1. Andrea Amoroso, » La basilica Eufrasiana «, u: *Atti e memorie della Società istriana di archeologia e storia patria*, 29 (1908.), str. 173-179.
2. Darko Babić, *Heritage as development mediator: interpretation and management*, Zagreb: Zagreb : Filozofski Fakultet u Zagrebu, 2014.
3. Gabriella Bernardi, *I mosaici della basilica eufrasiana di Parenzo : Documenti per la storia dei restauri*, Rovinj: UI-UPT, 2005.
4. Bernardo Benussi, »Nel medio evo, pagine di storia Istriana«, u: *AMSI*, 12 (1897.), str. 113-193.
5. Franko Ćorić, *Carsko i kraljevsko središnje povjerenstvo za proučavanje i održavanje starinskih građevina u hrvatskim zemljama : ustroj, zakonodavstvo i djelovanje 1850.-1918.*, doktorski rad, Zagreb: Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, 2010.
6. Paolo Deperis, »Il duomo di Parenzo ed i suoi mosaici«, u: *AMSI* 10 (1895.), str. 191-223.
7. Anuška Deranja Crnokić, »Nastanak Registra kulturnih dobara – povijest i sadašnjost inventariziranja kulturne baštine u Hrvatskoj«, u: *Godišnjak zaštite spomenika kulture Hrvatske*, 37/38 (2015.), str. 25-38.
8. Daniela Dumbraveanu, Ana Craciun, Anca Tudoricu, »Principles of interpretation, tourism and heritage interpretation«, u: *Human Geographies – Journal of Studies and Research in Human Geography*, 1 (2016.), str. 60-70.
9. Ferdinando Forliti, »Gli ultimi restauri nella basilica Eufrasiana di Parenzo«, u: *AMSI*, 42 (1930.), str. 433-446.
10. Katarina Gerometta, »“Pisma konzervatora”: konzervatorsko djelovanje Pietra Kandlera«, u: *Histria : godišnjak Istarskog povijesnog društva*, 2 (2012.), str. 135-146.
11. Thomas Graham Jackson, »Parenzo: the Duomo«, u: *Dalmatia the quarnero and Istria*, 3 (1887.), str. 309-330.
12. Stanislav Horný, Eva Jarošová, Alois Surynek, Zdeněk Vondra, » Methodology for multimedia presentation of cultural heritage«, u: *Informatologia*, 3-4 (2016.), str. 212-220.
13. Ljubo Karaman, »O organizaciji konzervatorske službe u NR Hrvatskoj«, u: *Zbornik zaštite spomenika kulture*, (ur.) France Stele, Đurđe Bošković, Radivoje Ljubinković, Beograd: Savezni institut za zaštitu kulture, 1951., str.152-157.

14. Douglas M. Knudson, Ted T. Cable, Larry Beck ,*Interpretation of cultural and natural resources*, State Collage: Venture Publishing, 2003.
15. Ivo Maroević, *Uvod u muzeologiju*, Zagreb: Zavod za informacijske studije, 1993.
16. Ivan Matejčić, *Eufrazijana – katedrala u Poreču*, Pula: Istarska županija – Regione Istriana, 2014.
17. Ivan Matejčić, *Građevni razvoj katedrale u Poreču*: doktorski rad, Sveučilište u Zagrebu, Filozofski fakultet, Zagreb, 2007.
18. Dino Milinović, »Ikonografski program mozaika u središnjoj apsidi Eufrazijeve bazilike u Poreču: carsko pokroviteljstvo i uloga Bogorodice«, u: *Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji*, 1 (2000.), str. 73-88.
19. Bruno Molajoli, »Le costruzioni preeufrasiane di Parenzo«, u: *Le arti*, 2 (1939-1940.), str. 92-104.
20. Gasparo Negri, »Della chiesa di Parenzo (1763.) « u: *AMSI* 8 (1892), str. 185-226
21. Iva Perčić, »Rad konzervatorskog zavoda na Rijeci« u: *Zbornik zaštite spomenika kulture Hrvatske*, (ur.) France Stele, Đurđe Bošković, Radivoje Ljubinković, Beograd: Savezni institut za zaštitu kulture, 1950., str. 188-192.
22. Iva Perčić, »Konzervatorski radovi u Istri Hrvatskom Primorju od 1949 do 1954 godine«, u: *Zbornik zaštite spomenika kulture Hrvatske*, (ur.) Vlado Mađarić, Dušan Đokić, Đurđe Bošković, Ivan Zdraković, Cvito Fisković, Beograd: Savezni institut za zaštitu spomenika kulture, 6/7(1955/56.), str. 289-298.
23. Iva Perčić, »Konzervatorski radovi na spomenicima u Istri i Hrvatskom primorju : od 1959. do 1961. godine«, u: *Zbornik zaštite spomenika : Recueil des travaux sur la protection des monuments*, (ur.) Đurđe Bošković, Cvito Fisković, Vlado Mađarić, France Stele, Beograd: Savezni institut za zaštitu spomenika, 13 (1962.), str. 181.-194.
24. Milan Prelog, *Poreč grad i spomenici*, Zagreb: Institut za povijest umjetnosti, 2007. [2. pročišćeno izdanje; prvo izdanje 1957.]
25. Krešimir Regan, Branko Nadilo, » Građevni sklop Eufrazijeve bazilike u Poreču «, u: *Građevinar* 9 (2010), str. 750 – 887.
26. Christopher Robinson, *Heritage notes, Planning for Heritage Resources*, Alberta: Department od Culture and Multiculturalism, Historic Site and Archives, 1992.
27. Iryna Shalaginova, *Ethical principles of Heritage Presentation for World Heritage Sites*, 2008.

28. Irene Spada, *Tutela, conservazione e restauro dei beni culturali in Istria e nel Quarnaro tra le due guerre mondiali*, doktorski rad, Udine: Università degli studi di Udine, 2015.
29. Nevio Šetić, »Poreč i Poreština u doba Napoleona«, u: *Zbornik Poreštine*, (ur.) Legović Marko, Poreč: Zavičajni muzej Poreštine, 1987., str. 157-169
30. Ante Šonje, *Eufrazijeva bazilika – rukopisi Poreč*, 1987.
31. Ante Šonje, *Problematika zaštite krstionice Eufrazijeve bazilike u Poreču*, Poreč: Zbornik Poreštine, 1971.
32. Ante Šonje, »Neki noviji nalazi na području Eufrazijeve bazilike u Poreču«, u: *Jadranski zbornik*, (ur.) Vinko Antić, Miroslav Bertoša, Vjekoslav Bratulić, Vesna Jurkić, Branko Marušić, Ljubomir Petrović, Rijeka: Povijesno društvo Rijeke, 1983., str. 337- 360.
33. Ante Šonje, »Novi arheološki nalazi na području Maurova oratorija građevnog ansambla Eufrazijane u Poreču«, u: *Jadranski zbornik*, (ur.) Vinko Antić, Miroslav Bertoša, Vjekoslav Bratulić, Branko Marušić, Mario Mikolić, Ivan Cuculić, Rijeka: Povijesno društvo Rijeke, 1973., str. 335-350.
34. Bruna Tamaro, »L'attività istriana della soprintendenza regionale alle opere d'antichità e d'arte«, u: *AMSI*, 39 (1927.), str. 293-308.
35. Ann Terry, Fiona Gilmore Eaves, *Retrieving the Record: A Century of Archaeology at Poreč (1847-1947)*, Zagreb: Sveučilište u Zagrebu, Međunarodni istraživački centar za kasnu antiku i srednji vijek, Motovun, 2001.
36. Ann Terry, Henry Maguire »The Wall Mosaics at the Cathedral of Eufrazius in Poreč: A preliminary Report«, u: *Hortus Artium Medievalium*, 4 (1998.), str. 199-221.
37. Ann Terry, »The conservation history of mosaic pavements at the cathedral site in Poreč: 1862-1990.«, u: *Hortus Artium Medievalium*, 1 (1995.), str. 176-186.
38. Freeman Tilden, *Interpreting Our Heritage*, Chapel Hill: The University of North Carolina, 1977. [3. izmijenjeno izdanje; prvo izdanje 1957.]
39. Guy Tilkin, *Professional Development in Heritage Interpretation Manual*, Bilzen: Landcommanderij Alden Biesenstr, 2016.
40. Vladimir Žerjavić, »Doseljavanje i iseljavanje s područja Istre, Rijeke i Zadra u razdoblju 1910-1971.«, u: *Društvena istraživanja : časopis za opća društvena pitanja* 6-7 (1993.), str. 631-656.

Arhivski izvori:

1. Zavičajni muzej Poreštine, *Mišljenje nadležnog Regionalnog zavoda za zaštitu spomenika Rijeka – Poreč*, Eufrazijeva bazilika građanski radovi za 1977.
2. Zavičajni muzej Poreštine, *Izveštaj o radu na konzervaciji antičkog mozaika iz Poreča*, Regionalni zavod za zaštitu spomenika kulture- Rijeka, 12. travnja 1985.
3. Zavičajni muzej Poreštine, *Izveštaj o izvedenim zaštitnim radovima na Eufrazijevoj bazilici u 1985. i početkom 1986.*, Regionalni zavod za zaštitu spomenika kulture- Rijeka, 18. rujna 1986.
4. Zavičajni muzej Poreštine, *Izveštaj o restauratorskim radovima na mozaicima glavnog pročelja*, Regionalni zavod za zaštitu spomenika kulture- Rijeka, 17. rujna 1986., str. 2
5. Zavičajni muzej Poreštine, *Izveštaj o zaštitnim radovima na mozaicima Maurovog oratorija*, autor: Miomir Milošević, Regionalni zavod za zaštitu spomenika kulture- Rijeka, 13. studenog 1987.
6. Konzervatorski odjel u Puli, *Eufrazijeva bazilika u Poreču- prijedlog upisa spomenika na listu svjetske baštine*, Regionalni zavod za zaštitu spomenika Rijeka, 24. srpnja 1984.
7. Konzervatorski odjel u Puli, *Biskupija Poreč- Projekt konstruktivnih zahvata vezanih za rekonstrukciju objekta*, konzervatorsko rješenje: Ivan Matejčić, Hrvoje Giaconi, Damir Čorko, broj elaborata: 90/30, Zagreb, studeni 1993.
8. Konzervatorski odjel u Puli, *Biskupija Poreč – projekt konstruktivnih zahvata rekonstrukcije tribeliona - izvedbeni projekt*, projektant: Damir Čorko, broj elaborata: 146/97, Zagreb, 1997.
9. Konzervatorski odjel u Puli, *Biskupija-Izješće o istraženim i preventivnim restauratorskim radovima na 1.katu zgrade*, autor: R. Oštrić, Rijeka, prosinac 1998.
10. Konzervatorski odjel u Puli, *Biskupija poreč – radovi za dovršenje i prezentaciju glavnog dijela prostora biskupije*, projektant: Damir Čorko, broj elaborata: 125/99, 1999.
11. Konzervatorski odjel u Puli, *Episcopal complex of euphrasian basilica within historical center in Poreč, Proposal for the inscription on the world heritage list*, autor: Josip Belamarić, Zagreb:Ministarstvo kulture, siječanj, 1997.

12. Konzervatorski odjel u Puli, *Objedinjavanje prezentacije Eufrazijane - konzervatorski program 2002.-2007.god*, konzervatorski program: Ivan Matejčić, broj elaborata 34/2002, Zagreb, 2002.
13. Konzervatorski odjel u Puli, *Poreč – kompleks Eufrazijane, projekt preseljenja sakristije*, projektant: Damir Čorko, konzervatorske smjernice: Ivan matejčić, Broj elaborata 08/2004, Zagreb, 2004.
14. Konzervatorski odjel u Puli, *Poreč- Eufrazijana, uređenje i prezentacija stare sakristije*, projektant: Damir Čorko, konzervatorske smjernice: Ivan matejčić, broj elaborata: 14/2006, Zagreb, 2006.
15. Konzervatorski odjel u Puli, *Podni mozaici u staroj sakristiji i memorijalnoj kapeli*, Restauratorsko izvješće: „Ars restauro“ d.o.o., ev. broj: RO- 10/11, Poreč, 2011.
16. Konzervatorski odjel u Puli, *Srednjoročni program konzervacije, restauracije i sanacije kompleksa Eufrazijane u Poreču*, konzervatorsko rješenje: Ivan Matejčić, broj elbaorata: 38/2011., Zagreb, 2011.

Internetski izvori:

1. ICOMOS, Advisory Body Evaluation, (1997.), preuzeto sa: <https://whc.unesco.org/en/list/809/documents/> (pregledano 28. kolovoza 2018.)
2. Episcopal Complex of the Euphrasian Basilica in the Historic Centre of Poreč <https://whc.unesco.org/en/list/809/> (pregledano 28. kolovoza 2018.)
3. Eufrazijeva bazilika u Poreču, <http://www.expoaus.org/the-euphrasian-basilica-in-porec-uso3> (pregledano 20. kolovoza 2018.)
4. The ICOMOS Charter for the Interpretation and Presentation of Cultural Heritage Sites, (2008.), preuzeto sa: http://icip.icomos.org/downloads/ICOMOS_Interpretation_Charter_ENG_04_10_08.pdf (pregledano 29. kolovoza 2018.)
5. Institut za razvoj i međunarodne odnose – IRMO, Plan upravljanja katedralnim kompleksom - Eufrazijanom u Poreču, (2014.), preuzeto sa: <http://www.porec.hr/sadrzaj/dokumenti/to%C4%8Dka%205.%20prilog%201.Plan%20upravljanja%20Eufrazijanom.pdf> (pregledano 29. kolovoza 2018.)
6. Eufrazijeva bazilika, <http://www.zupaporec.com/eufrazijeva-bazilika.html> (pregledano 20. kolovoza 2018.)

7. Ministarstvo turizma, Strategija razvoja kulturnog turizma, 2003., preuzeto sa: <http://arhiva.rera.hr/Portals/0/docs/eu-turizam/Strategij-Razvoja-Kulturnog-Turizma.pdf> (pregledano 20. kolovoza 2018.)
8. Dolasci i noćenja u 2017. godini, <http://hrturizam.hr/dzs-dolasci-nocenja-u-2017/> (pregledano 25. kolovoza 2018.)
9. Turistička zajednica Poreč, Statistika dolaska i noćenja za 2017. godinu, preuzeto sa: <https://www.myporec.com/hr/o-nama/statistike> (pregledano 25. kolovoza 2018.)
10. Glazbeno-scenska djelatnost u Eufrazijani, <http://www.poup.hr/hr/glazbeno-scenska-djelatnost/koncerti-u-eufrazijani> (pregledano 25. kolovoza 2018.)

Summary

Episcopal complex of the Euphrasian Basilica in Poreč constitutes one of the best preserved complexes of early Christian architecture in the world. Due to its distinctive features and its state of preservation the monument was inscribed on the UNESCO World Heritage List in 1997. The aim of this thesis is to identify and list conservation interventions and suggest possible ways of its presentation to the general public. Despite constant regime changes in Poreč throughout history, the basilica, atrium, memorial chapel and episcopal palace have remained almost completely preserved, with their original functions. The Basilica was erected in the 6th century by Bishop Euphrasius and decorated with mosaics and marble columns, which are considered to be outstanding examples of Byzantine art. Bishop Euphrasius decided to build the Basilica on the site of older Roman and ecclesiastical structures. Today it attracts a large number of tourists. The complex did not undergo any major transformations during the Middle Ages, probably due to no means. The 19th century marked the beginning of historical research into the complex and its restoration. At the time the mosaics in the apse were restored. In the first half of the 20th century archaeological research was conducted and the memorial chapel was restored. The aim was to bring back the original appearance to the Basilica. In the middle of the 20th century a great deal of effort was put into solving the construction problems and stopping the deterioration. In the last two decades two big projects have been conducted - the reconstruction of the bishop's palace and the presentation of the complex as a coherent whole. The second part of the thesis examines the interpretation and presentation of this episcopal ensemble. Although the last project has made a significant change in the monument's presentation, there is still room for improvement. In order to make the complex more comprehensible to the visitors, this thesis analyses the conditions for the improvement, identifies main disadvantages and based on this, submits a new proposal on circular presentation of the complex. The analysis of the visitors and the management structure has been conducted as well. The end of this thesis deals with the results of the survey carried out in Poreč among the locals in order to examine their connection with the monument and their awareness of its importance.

Key word: Euphrasian Basilica, early Christian architecture, Poreč, conservation, restoration, interpretation, museological presentation